

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ara yayıncılık

ara yayıncılık 56
Felsefe Dizisi 22
Birinci Basım: Kasım 1990
Copyright: ara yayıncılık
kapak: Vedat Çorlu
dizgi: Ara Ajans
baskı: Doğan Ofset
Ara Yayıncılık, Ankara Cad. Konak Han
No.: 43-15 Cağaloğlu-İstanbul
Tel.: 526 96.87-527 87 30

Yaşar Şahin Anıl

SOKRATES DAVASI

İÇİNDEKİLER

Önsöz *I*

GİRİŞ *9*

I. BÖLÜM

ATHENAI UYGARLIĞI *15*

Athenai Tarihinin Özeti *17*

Athenai'da Politik Kurumlar *36*

Athenai'da Yargı Teşkilâtı *38*

Athenai Polisi'nin Yapısı *41*

Athenai Uygarlığı'nın Temel Görünümü *50*

II. BÖLÜM

SOKRATES'İN DRAMI *55*

Sokrates'in Kişiliği *61*

Sokrates'in Düşünce Dünyası *63*

III. BÖLÜM

DAVA *77*

Duruşma *79*

İnfaz *86*

SONUÇ *89*

İSİM VE YER SÖZLÜĞÜ *97*

BİBLİYOGRAFYA *115*

Kızlarım

MELTEM ve ŞASEV'e

ÖNSÖZ

Sokrates davası; üzerinde yüzyıllardan beri tartışılan, insanlığın çok önemli olaylarından biridir. Eserimde esas olarak bu olağanüstü davanın hukukî yanını açıklamayı amaçlamakla birlikte; ayrıca onun sebeplerini ve insanlık tarihi açısından doğurduğu sonuçları da belirtmeye çalıştım.

Eserimi hazırlarken bir çok kitaptan yararlandım. Fakat, Sokrates'in düşüncelerini tesbit etmek bakımından, Platon'un sokratik diyaloglarından başka hiçbir kaynağa baş vurmamaya gayret ettim. Böylece, sokratik diyalogların yalnızca Sokrates'e ait düşünceleri belirttiği varsayımını benimsiyerek, Platon'a özgü bazı düşünceleri de Sokrates'e yüklemek tehlikesini göze almaktan çekinmedim. Çünkü, Platon tarafından yazılan; "Sokrates'in Savunması'nın" bile gerçekten Sokrates'e ait bir savunma olmadığıнын ileri sürülebildiği bir konuda, çok ileri gidebilecek bir ayıklamanın ortada Sokrates'e ait hiç bir düşünce bırakmama ihtimali bile bulunmaktaydı. Ama bana, hocasını savunmaya çalışan genç Platon'un, O'nun idamından çok az sonra yazmış olduğu yazılarında, yine O'nun gerçek fikirlerini belirteceği ve ancak onların savunmasını yapacağı düşüncesi daha doğru göründü. Zaten Platon'un gençlik diyaloglarının, sokratik diyaloglar şeklinde isimlendirilmelerinin anlamı da bundan başka bir şey değildir.

Sokrates dinsizlik suçundan mahkûm olduğu için, 'Sokrates'in düşünceleri' bölümünde, O'nun daha çok dini fikirlerine yer verdiğimi de ayrıca belirtmek isterim. Yine bu arada, sunu da belirtmeliyim ki; At-

henai'nin tarihi ve buna bağlı olayların açıklanmasında fazla teferruata girmeyerek yalnızca yüzeyde kalmamaya dikkat ettim. Şüphesiz ki olayların daha derinlerinde yatan bazı ekonomik sebepler de Athenai olaylarını şiddetle etkilemişlerdi. Esasen Athenai halkının tarihi, ekonomik farklılıkların hazırladığı bir çatışmalar tarihinden başka bir şey de değildi. Ben bunları yalnız hatırlatmakla yetindim. Fakat Sokrates olayının yalnızca ekonomik kökenli bir hareket olmadığı ortada olduğu için, çalışmamı daha çok, Athenai toplumunun üst yapı olaylarının değerlendirilmesinde yoğunlaştırdım.

Bu arada; eserimde mümkün olduğu kadar konuşma dilinden ayrılmamaya çalıştığımı, kökeni ne olursa olsun herkesin bildiğı ve yerleşmiş kelimeleri kullandığımı, bu konuda yalnızca kolay anlaşılabilir olmaya özen gösterdiğimi de belirtmek isterim.

Eserimin, her şeye rağmen, kusursuz olmadığını bilmiyor değilim. Ancak, mükemmelliğın insanî sınırların çok üstünde olduğu bir evrende, kişilerin bütün çabalarının değerlendirilmesinde bu gerçek hiçbir zaman unutulmamalıdır. Bununla birlikte büyük yanlışlara da düşmediğimi ümit ediyorum.

Eserimi okuyucularımın takdirlerine sunarken; Her zamanki şefkat ve sevgisiyle bu çalışmamda da bana destek olan eşim SEVİM ANIL'a ve eserimin basım ve yayınına gerçekleştiren Ara Yayıncılık'ın değerli yöneticisi sayın Vedat Çorlu'ya en içten duygularla teşekkür ettiğimi belirtmek isterim.

Yaşar Şahin Anıl

GİRİŞ

Ürkmüş geyikler gibi şehre sığındılar.
Güzel surlara dayanıp kurutuyorlar terlerini,
Susuzluğu gidermek için içiyorlardı kana kana.
Bu ara Akhalar, kalkanları omuzlarında, yaklaşıyorlardı.

Bir Hektor duruyordu olduğu yerde,
Uğursuz bir kader mıhlamıştı onu
İlyon'un dışında Batı Kapılarının önüne.¹

Zamanımızdan ikibin yıl önce, Athenai'da görülen Sokrates davasının, hâlâ ilginçliğini kaybetmediğini söyleyebiliriz. Bunun şüphesiz ki bir çok sebebi vardır. Ama öyle görülüyor ki, bu çağlar boyu sürüp giden ilginin en önemli kaynağı, Davanın özgürlük ile ilgili yanıdır. Çünkü çok defa Sokrates, bize; bir filozof ya da düşünür olmak dışında, güçlü bir özgürlük kahramanı gibi görünür. Oysa özgürlük, bugün; Hellenlerin çağından çok daha önemli ve onlara tanıttığından daha çok sorunlar ortaya koyan bir nitelik göstermektedir. Çünkü insanoğlunun yüzyıllardır birikip, çığ haline gelen sorunları; çağlar boyunca güçlenen ve çeşitlenen tutkuları; özgürlük ile ilgili bütün problemleri besleyip büyüten engin bir ortam yaratmıştır.

Athena'ya; "Dünya zannettiğinden daha büyüktür. Kutbun karlarını, güney semasının muammalarını görmüş olsaydın, ey daima sakın olan ıtırıça, alnın bu kadar pürüzsüz, bu kadar sakın olmazdı; başın daha geniş olur, türlü güzellikleri kucaklardı"² diye yakaran Renan'a hak vermemek elde değildir. Gittikçe büyüyen dünya, çoğalan insanlar, uzaya doğru atılan insan zekâsı çağımızı; özgürlük sorununun en önemli yanlarıyla karşı karşıya getirmiş, onda; Hellenlerin düşüncelerini yoklamasına imkân olmayan türlü çatışmalar bulmuştur. Çünkü; Caesar'dan Napoleon'a, Hitler'den Stalin'e doğru ilerleyen bir akış, neslimizi çevirip sarmakta ve "bu teklifsiz canavar; bizim kuşağın insanları etrafında dönüp dolaşmasına hiçbir zaman ara vermemektedir."³ Çünkü; dev adımlarla ilerleyen teknik, çağımızın en büyük zekâlarından birine: "Korkarım ki, müsavat da, hürriyet gibi, bir ondokuzuncu yüzyıl rüyasından ibaret kalacak"⁴ dedirtecek kadar, insanın en derin, en sırlı yerlerine doğru egemenliğini genişletmiş ve geleceğin toplumunda: "İktidarsız ve sefil olmak için hürriyet! Dört köşe bir delikte yuvarlak bir çivi olmak serbestisi"⁵ şeklindeki sloganlara yer hazırlayan fikri bir oluşumu yaratmıştır. Çünkü; "Yörüngelerden ya da kıtalar arası füzelerle her yerden, insanlığın üzerine boşalacak termo-nükleer silâhlar, insanlığı, gerçek bir mahşer günü içinde, yok olmaya götürebilecekken"⁶; "Vidaları sıkamak, tenkitleri susturmak, hürriyetleri kaldırmak; insanlara hayvan muamelesi yapmak şeklindeki Créon'un rüyası, iktidar sahipleri için devamlı bir eğilim olarak kalmaktadır."⁷

Böyle bir durumda elbetteki, Sokrates gibi düşünce özgürlüğü adına ölmüş bir insanın üzerine eğilmek, onun davasının sebeplerini, bu davayı hazırlayan toplumsal şartları incelemek bizim için de ilginç olur. Hele Sokrates'i idam eden toplumun, uygarlık alanındaki yeri göz önüne alınırsa bu ilginçlik daha da artar. Temelinde düşünce özgürlüğü de bulunan bir uygarlığın, düşünceleri için bir düşünce adamını mahkûm etmesindeki tragedia insanı rahatsız edecek bir biçime girer. Çünkü Sokrates'in idamı, Hellen Uygarlığının tabii gelişmesine

öylesine aykırıdır ki; bu olaya olağan bir olay gözüyle bakılması mümkün olmadığı gibi, onu açıklamağa yeter sebep bulmak da zordur. Öyle ki, idam tragediasını aydınlatacak tek sebep, yine, özgürlük sorununun kendi içindeki çelişmeleri olabilir ancak.

Bir uygarlık ki; onun "düşünürlerini okuyan kimse, Batu düşüncesi- nin yarattığı en güçlü düşünce aracını kullanma imkânını kazanır" toplanan bilgilerin sentezini yapıp, ondan genel bir kural, bir yasa çıkarabilme yeteneği olan ve bilmek için bilmek anlamına gelen, bilimsel düşünce⁸ o uygarlıkta yaratılmış⁹ ve böylece, kendinden önceki hiçbir uygarlığın ulaşamadığı bu yeteneğe o erişmiştir.¹⁰ Bir Uygarlık ki; insanların kullandıkları araç ve gereçler herhangi bir vahşinin kullandıklarıyla kıyas olunabilecek şeyler olduğu gibi bütün bilgilerin toplamı da, bugün on yedi yaşındaki bir çocuğun bilgi hazinesine eşit durumda iken¹¹; sırf özgür düşünceye vermiş olduğu olağanüstü değer ve imkân sayesinde: "Meydanlarda, toplantılarda, bayramlarda, hapishanelerde, kısaca insana rastlanan her yerde bilgelik öğreten bir Sokrates, ancak böyle bir memlekette yetişebilirdi."¹²

Ama ne var ki, tarihin garip bir cilvesi olarak, bu büyük uygarlık; bir yerde kendini inkâr bahasına, sırf düşüncelerinden ötürü ve daha çok da düşünce özgürlüğünü savunduğu için Sokrates'i idam etmek kaderini yüklenmek zorunda kaldı. Voltaire'i "Kötü idaresi böyle alçakca serbestliklere müsaade eden bir ulus, bütün bir ulus, başına geleni, Romalıların, bugün de Türklerin kölesi olmayı hak etmiştir"¹³ diyecek kadar isyan ettiren korkunç bir günah altına girmiş oldu. Şüphesiz ki Sokrates'in idamı, Athenai'da düşünce özgürlüğüne karşı yapılan saldırıların ilki değildi. Nitekim, ölümden ancak Perikles'in yardımıyla, Athenai'dan kaçarak kurtulan Anaxagoras ile kitapları Agora'da yığınlar halinde yakılan Protagoras; bu saldırılara iki ünlü örnek olarak gösterilebilir. Fakat bütün bunlara rağmen, Sokrates'in idamındaki tragedia öylesine etkileyicidir ki; onun mahkûmiyetinin infaz edilmiş olmasındaki farklılık bir tarafa, bu tragedia karşısında, Platon'un onu savunmada gösterdiği büyük gayret bile yavan kalmak-

tadır. Çünkü Sokrates, yalnızca düşünce özgürlüğünün değil fakat aynı zamanda, inanma özgürlüğünün de yiğit bir savunucusu olduğu gibi; talihin, insanın büyük aşamalarında görevlendirmiş olduğu misyonerlerden biri olarak da kabul edilebilir. Zaten onun idamının sebepleri olduğu kadar, idamının uyandırdığı yankının böylesine geniş olmasındaki sır da burada yatmaktadır.

Athenai'ı bu korkunç bağnazlığa zorlayan sebepleri ortaya çıkarmak elbetteki kolay değildir. Çünkü, Sokrates'i yok eden o uygarlık, aynı zamanda onu hazırlayan ortamı yaratmak gibi, güçlü olduğu oranda da çileli bir aşamayı hazırlamış bulunuyordu. Eğer Sokrates, tamamiyle bağnaz, tamamiyle ilkel bir ortamda yaşamış olsaydı, şüphesiz ki onun idamı konusunda söylenecek sözler fazla olmazdı. Eğer Athenai'nın yargılayıp cezalandırdığı bu insan, o kadar büyük bir işin sorumluluğunu yüklenmiş bir kişi olmasaydı; ortada yine tartışılacak bir mesele bulunmazdı. Fakat; çağları içinde yükselmiş bu iki devin birbiriyle giriştikleri bu kıyasıya çatışmanın temelindeki sebepleri araştırmanın zorunlu olduğu ortadadır.

Bu çatışma niçin oldu? Sokrates'in idamının, onun idamı göze alındaki o inatçı uyuşmazlığın sebebi neydi? Bu soruların cevabı şüphesiz ki, çok yanlı açıklamaları gerektirecektir. Ama bütün bunların, mutlaka, özetlenmesi gerekirse; en doğru açıklama belki yine Huxley'in orjinal ifadesinde toplanabilir: "Dört köşe delikte, yuvarlak bir çivi olmak serbestisi"

I. BÖLÜM

ATHENAI UYGARLIĞI

ATHENAI UYGARLIĞI

Hellen uygarlığına eskiden, bir mucize gözüyle bakılırdı. Çünkü çevresindeki bütün uluslar, hayatlarını en ilkel şartlar içinde ve en basit bilgilerle sürdürürlerken, Hellenler; sanki yerden fışkırmışçasına muhteşem bir uygarlığa ulaşmış görünüyorlar. Ama ne var ki çağdaş bilim, artık Hellen uygarlığını mucize olarak değil, fakat o ulusa tarihin tanıdığı bir şans olarak niteliyor. Gerçekten de, ÖnAsyanın yüzyıllardır biriktirmiş olduğu bilgi hazinesini, kullanma fırsatı bulmuş bir uygarlığı, başka türlü niteleme imkânı yoktur. Mezopotamya rahiplerinin topladığı gizli bilgiler; Sümerlerin, Babilin kültür hazineleri; Mısır uygarlığının bütün değerleri; hepsi, bu uygarlığın doğup gelişmesi için bir atlama taşı şeklinde, zamanın enginliğine dizilmiş gibidir. Egeye serpilen yüzlerce ada ve ilksiz bir köprü gibi batıya doğru uzanan Anadolu; yıllarca Hellas'a doğunun kültürünü, bilgelliğini, güzel olan, yararlı olan her şeyini taşıma göreviyle yüklenmişti sanki. Çağlar boyu, uluslar sonu gelmeyen göç dalgalarıyla, akın akın ve yorulmadan uygarlık taşımışlardır Hellas'a. Göçlerle, getirilmeyen, doğulu ulusların kendilerine sakladıkları diğer bilgileri ise, Hellen'ler gidip kendileri aldılar.

Fakat; yurtlarının tabii konumu onlara, yalnızca büyük göçlerin geçit yerinde olmak fırsatını sağlamakla da kalmadı. Mora yarımadasının fakir ve engebeli toprağı ve Ege'ye beş koldan uzanan oylum oylum koyları, Hellenleri denizin engin imkânlarına doğru itti. Böylece de; ambarlarında şarap ve zeytinyağı dolu gemiler, Mora kıyılarından Akdeniz'e doğru açıldılar. Anadolu'nun birer sığınaktan farksız yeşil kıyılarından, yedi ağızlı Nil'in suladığı bereketli Mısır'a, efsaneler adası Girit'e kadar bütün Akdeniz, Hellen'lerin ticaret alanı haline geldi. Denizin hırçın dalgalarıyla çelikleştirler, yeni ülkeler gördükçe bağınazlıklarından sıyrıldılar; ticaret onlara kendine güven duygusunu verdi ve herşeyden önemlisi; zenginleşmelerini sağladı. Mora'nın engebeli yüzeyi, kentler arasına koyduğu aşılması zor engellerle, bütün Hellas'ı güçlü bir kralın egemenliği altına girmekten koruduğu için çabucak şehirleşmek de onlar için bir nimet oldu.Çünkü böylece; uygarlıklarının temel taşlarından biri olan POLİS'i; şehir devletini, kolaylıkla kurmuş oluyorlardı. Artık gerçek uygarlıklarını; bilim anlayışını yaratan; o, yalnızca bilmek için bilme çabasına, türlü bilgi yığınlarının üstünde olan evrensel yasaları bulabilme, bilgiyi soyutlaştırma yeteneğine ulaşma yolunda ilerleyebilirlerdi.

Hellen polislerinin içinde en şanlısı Athenai oldu. Çünkü o, Hellenlerin gelişimlerinin tabii kaynağı olan denizden yararlanma imkânlarını sonuna kadar kullanma akıllılığını gösterdiği için; bütün Hellas ticaretinin merkezi olmakta gecikmedi. Bu ise ona, yaşama sevinci dolu İyon'ların yarattığı bilimsel düşünce ile ciddi ve ağırbaşlı Dor'ların mistik yanlarını kaynaştırarak, ünlü Hellen Uygarlığının temsilcisi olma imkânını sağladı. Tabii konumunun şartları içinde serpilip gelişen Poliscilik bilinci, ticaretin yarattığı zenginlikle kaynaşarak Demokrasiyi ve o da kişilik kazanıp, devletle boy ölçüşen özgür insanları hazırladı. Sonsuz bir yarışma ve çekişme şartları içinde sürdürülen hayat, insanların ilkel toplumdan kopup, kendi başlarına bir kişilik kazanmasına doğru gelişti. Böylece de, Athenai ilk bireylerin yurdu olmak şerefini kazandı. Uygarlığının en yüksek safhasında, Ak-

ropolisinin üstünde anılaştırdığı Parthenon, Athenai'nın bu muhteşem gelişimini baş döndürücü bir mermer oymacılığı içinde yansıtıyordu. Parthenon'un doğu yönündeki çatı üçgeni içinde; tanrıça Athena'nın Attika'ya zeytin ağacını armağan ederek, Athenai'nın tanrıçası olmak için kendisiyle yarışan tanrı Poseidon'u yenisi canlandırılıyor; az ileri-deki Propylaia'nın ise, içi İyon ve dış kısmı da Dor üslûbu ile süslene-rek; bu olağanüstü uygarlığın öyküsü tamamlanıyordu. Tanrısal bir yarışma ve denizler tanrısının bir zeytin fidanı karşısında aklın, bilin-cin tanrıçası Athena'ya yenilmesi; Athenai uygarlığının özü de, sebebi de buydu işte.

Ama şüphesiz ki herşey o kadar kolay da olmamıştı. Hedefine var-mak için Athenai'nın yüzyıllar boyu süren savaşlar; en korkunç kinler içinde birbirine saldıran sınıflar; ostrakismosa uğrayıp polisten sürülen erdemli yurttaşlar; bilgeler, ve tyranoslar kargaşalığı içinden sıyrılıp yükselmesi gerekti. Parthenon'unda ısırl ısırl yanan, on iki metre yük-sekliğindeki, altın ve fildişi karışımı Athena heykeli; Pheidias'ın deha-sı ne kadar gizlemeye çalışırsa çalışsın, aslında sonsuz bir yaşama sa-vaşıyla birlikte; ezilen kölelerin, aldatılan ulusların, sömürülen insanların kaderlerini de yansıtmaktadır.

ATHENAI TARİHİNİN ÖZETİ:

Athenai tarihinin oluşumunu izlemek için fazla eskilere gitmek zo-runlu olmasa gerek. Çünkü, Hesiodos'un milâttan yedi yüzyıl önce: "Ey perses, sen de hakka kulak ver, azgın olma"¹⁴ diye inleyen yakın-masından yüzyıl kadar sonra: "Halkın başındakilerin düşündükleri hep haksızlık: Bu hadsizlikleri yüzünden onları büyük acılar bekliyor."¹⁵ diye haykıran Solon'a kadar değişen hiçbir şey yok gibidir. Gerçekten de, başta kralın ya da aristokratların bulunması, toplumun kuruluşu hep aynı amaca çalışacak şekilde düzenlenmiş olduktan sonra; insan-lar için, halk için, hiçbir farklılık gösteremezdi. Böyle bir durumda,

problemlerin bütün güçlülüğü ve değişmezliğiyle ortada kalması zorunluydu.

Solon'dan önce; Athenai soyluların egemenliği altında bulunuyordu. Bütün toprak, birkaç ailenin elinde toplanmıştı. Halk bu topraklar üzerinde yok pahasına çalışarak yaşama kavgasını sürdürüyordu. Usule göre; mahsulün altıda biri halkın, geri kalanı da toprak sahibinin oluyor ve bu yüzden borçlanmalar artıyor, yurttaşların büyük bir çoğunluğu ağır tefecilik şartları altında eziliyorlardı. Borç yüzünden kölelik almış yürümüşü. Aristoteles'in deyişiyle: "Büyük halk çoğunluğuna imtiyazlı bir azınlık için angarya hizmeti gördüren böyle bir devlet düzeni içinde halkın yüksek soylulara karşı ayaklanmaması olmayacak bir şey idi."¹⁶ Ve nitekim, sonunda da halk, olması gerekeni yerine getirerek ayaklandı. Belki soylular, kendilerinde bu halk ayaklanmasını bastırarak gücü bulabilirdiler ama; polisin ticaretle zenginleşmiş ve bu zenginliklerine güvenerek devlet idaresi içinde söz sahibi olmak isteyen orta tabakası da halkı destekleyince, paniğe kapıldılar. Onun için herşeylerini kaybetmektense, bütün sınıflarca sevilen Solon'un arabuluculuğunu kabul etmek onlara zor gelmedi. Halk ve orta sınıf da Solon'a güvenle sarıldı. Böylece Solon, Athenai'nın ilk demokratik reformlarını yapma imkânını buldu.

Solon, "Soyca asil olduğu için aristokratlara, ticaretle uğraştığı için de orta sınıfa yakındı. Adaletten dem vuran şiirleri ile de, alt tabakanın güvenini kazanmıştı."¹⁷ Ama yaptığı reformlar hiç kimseyi memnun etmedi. Eski güçlerini koruyacaklarını uman soylular: Borç köleliğinin kaldırılması, borçların af edilmesi, azami toprak büyüklüğünün kısıtlanması gibi tedbirler karşısında şaşırıldılar. Halk ise, umduğunun hiçbirini bulamadı. Çünkü devlet sonuçta yine soyluların elinde bırakılmıştı. Memnun olabilecek olan belki de yalnızca orta sınıfı. Ama onlar da elde ettiklerini, güçlerine oranla az buluyorlardı. Kısacası Solon, bütün iyi niyetine rağmen, toplumca başarısız bir devrimci olarak görüldü. Kendine karşı alabildiğince gelişen bir hoşnutsuzluk ve kızgınlık karmaşıklığı içinde kaldı. Öyleki eğer yurdunda kalsa idi,

sonu kötü bile olabilirdi. Onun için Solon, bütün görevlerini bırakarak, on yıl sürecek bir gezi için Athenai'dan ayrıldı.

Bundan sonra soylularla halkın çatışması daha da şiddetlendi. Eziyenler devletin kurumlarına korkunç bir kinle saldırıyorlardı. Halk bezgin, hırslı ve aceleci olmuştu. Ama en büyük isyan orta sınıftan geliyordu. Ticaretin ve köle emeğinin güçlendirdiği, zenginliğin tahrik ettiği bu sınıf; politik güç kazanmak yolunda en ufak bir sabır gösterecek gibi görünmüyordu. Esasen Solon'un, Athenai toplum düzeninin soyluluktan çıkarıp servete dayandırma çabaları, onların ellerine gerekli silâhı da vermişti. Onun için orta sınıf, sonunda yalın kılıç savaşa atıldı. Görünüşte halk adına, ama gerçekte sadece kendi sınıfı yararına soylularla hesaplaşmaya girişti. Aristokrasi temelinden çatırıyor, "... iyilerin itübardan düştüklerini; daha değersiz, daha kötülerin de, aksine servet ve itibar sahibi olduklarını görerek buna kim tahammül edebilir" diye inleyen soylu ozan Theognis'in yakınmaları soylular için teselli kaynağı oluyordu.¹⁸ İşte böylece Hellen uygarlığına rengini veren sonsuz bir savaş çıktı ortaya. Soylularla orta sınıfın bu kapışması Athenai uygarlığının da kaderini ve yönünü çizecekti.

Ticaret yoluyla Akdeniz'in dört yanından, hatta Karadeniz kıyısından Athenai'a akan türlü malların işlenip, değerlendirilmesi şeklinde gelişen endüstri, geniş ölçüde kullanılan paranın ve bankacılığın hızlanmasıyla gelişir, Hellas'ın tek ihraç malı olan üzüm ve zeytin üretimi de kölelik kurumunun sağladığı imkânlarla büyük çiftlikleri yaratırken, kentte toplanan büyük insan gurubunun sorunları da çoğalmakta gecikmedi. Öte yandan ticaretin tahrik ettiği kolonileşme politikası; anayurttan kolonilere, kolonilerden anayurda doğru olan hızlı bir insan ve mal alışverişini hazırladı. Böylece polis; köleler, işçiler ve yabancılarla dolup taşıtı. İnsanlar arasında türlü ilişkiler gelişirken, kitle hareketleri de kente egemenliğini kabul ettirmek isteyenlere yeni imkânlar hazırladı. Bu ise politikacılara, kendi öz amaçları ne olursa olsun, her türlü politik uğraşının halk yararına olduğu görüşünü verme zorunluğunu yükledi. Gittikçe büyüyen ve belli kişilerin elinde toplanmaya

başlayan sermaye yanında, halkın sınırlı zenginliği ne kadar küçük kalırsa kalsın, devletin halk yararına olduğu ilkesi, büyük kitlenin bir inancı haline getirildi. Ve böylece gelişen fikrî ortam, az sonra Peisistratos'un diktatörlüğü ile kesin bir gerçek olarak da ortaya çıktı. Çünkü Peisistratos hayali, geleceğin bütün politik olaylarını etkileyerek, Athenai demokrasisinin düğüm noktası haline gelecekti.

Peisistratos'un iktidara geçişi, Athenai tarihinin ve belki de bütün Dünya tarihinin en ilginç olayı olarak anılması gereken bir macera olduğu kadar; aynı zamanda demokrasi hareketinin gelişmesinde etkili olan sebepleri en çarpıcı biçimde ortaya koyan bir ibret dersi de olma niteliğindedir. Ve belki de bütün didinmelere rağmen, bazı toplumların bir türlü demokrasiye niçin ulaşamadıklarını açıklayabilecek örnek bir olaydır. Öylesine örnek bir olay ki; kahramanı olan kişinin iktidar dönemi fakir halk tarafından bir alün çağ olarak nitelendirilirken; sonradan kurulan demokratik idareler zamanında bile Peisistratos'un oğullarını öldürenler bir özgürlük kahramanı olarak saygıyla anılmışlar ve Peisistratos'un kendisi bile en olmayacak alçaklıklar, cinsi sapıklıklar ithamlarıyla kötülenerek menfur bir insan olarak tarihe mal edilmek istenmiştir.

Solon'un yapmış olduğu reformlar hiçbir sınıfı tatmin etmemiştir. Toplumda bu yeniliklerin uyandırdığı umutlar kısa zaman sonra yerini hayal kırıklığına ve sonunda da kırılganlık ve kızgınlığa bıraktı.

Ticaretle zenginleşmiş yeni bir sınıf, eski aristokratların hasedini çekecek kadar servet biriktirmiş ve bu serveti siyasi güce döndürebilmek için, o zamanlar siyasi etkinliğin önde gelen unsuru olan, toprak mülkiyetine yatırmaya başlamıştı. Eski toprak sahipleri ise topraklarından en üst düzeyde gelir elde edebilmek için köylüleri aşırı ölçüde sömürmeye devam ediyorlardı. Esasen köle ticaretinin büyük ölçüde artması ve servetin muayyen ellerde toplanmış olması sebebiyle giderek tarım büyük çiftlikler halinde belirli kişilerin elinde toplanıyor, özgür ve küçük çiftçiler hızla yok oluyorlardı. Toprak sahipleri ürünün ancak altıda birini köylüye bırakıyor ve faizlerin yüzde elli düze-

yine ulaşması da borçları ödenmez hale getiriyordu. Böylelikle ödenmeyen borçlar, masrafı karşılayamayan tarım uğraşlarıyla iyice fakirleşen köylüler köylerini bırakıp topraklarını terk ederek şehire hücum ediyorlardı. Athenai surlarına yığılan bu insanlar, bir yandan sanayi ve ticari faaliyetler için ucuz ve hazır bir işçi kaynağı sağlarken öte yandan da; hem kırsal kesimde hem de şehirde huzursuz, homurdanan ve her maceraya sürüklenebilecek bir kitle oluşturuyorlardı.

Solon'un yapmış olduğu reformlar sonunda artık siyasi etkinliklerde bulunan bu büyük halk yığınının; böyle belirsizlik ve huzursuzluk içinde kaynaşmasını, bazı muhteris politikacılar iktidara ulaşma yolunda çok önemli bir fırsat olarak değerlendirilmekte gecikmedi. İktidarda gözü olan soylular, bu her maceraya hazır kalabalığı kullanmak için birbirleriyle yarışmaya başladılar. Zaten M.Ö. 650-550 yılları bütün Hellen dünyası için tiranların kaynaştığı yüzyıldı. Hemen hemen bütün şehir devletleri iktidarı zorla ele geçirmiş zengin diktatörler tarafından idare ediliyorlardı. Bunun için, Athenailı politikacılar için bu yolda izlenecek bir sürü örnek de vardı.

O yıllarda Athenai siyasi hayatında üç büyük parti hakimdi. Partilerin liderlerinin hepsi de soylu ailelerden geliyorlardı.

Parali'ler partisi; deniz kıyısında oturanlar gurubunu oluşturuyor ve daha çok tüccar ve liman esnafının desteklendiği bu parti Anadolu ile ticareti elinde tutan zengin ve soylu Alkmoionidai ailesinden Megakles'in önderliğinde bulunuyordu.

Pediak'lar partisi ovada oturanlar gurubunu oluşturuyordu. Oli-garkhia taraftarı olan bu parti Iykurgos'un önderliğindeydi.

Diakri'ler partisi; dağlarda oturanlar gurubunu oluşturuyor ve daha çok topraklarını kaybetmiş köylüler, işçiler ve fakir çiftçiler tarafından destekleniyordu. Bu partinin önderi de Trakyada Pangaion dağındaki gümüş ve altın madenlerini işleten soylu ve zengin Peisistratidai ailesinden Peisistratos idi.

Parti önderlerinin içinde en ihtirashlısı bu son Diakri'den partisinin lideri olan Peisistratos'tu. İktidarı ele geçirip Tyrannos olmak için bü-

tün şartlara sahip bulunan da o idi. Bir kere çok soylu bir aileden geliyordu, çok zengindi. Üstelik Megara'lılarla yapılan savaşta komutanlığını yaptığı birliğiyle Salamis üzerinde egemenlik kurulmasında önemli rol oynamış ve Megara'nın liman şehri olan Nisaia'nın alınmasını da sağlamıştı. Bu bakımdan iyi bir şöhreti de bulunuyordu. Partisinin dayandığı fakir ve ezilmiş halk tabakası için bu vasıflar olağanüstü ilgi çekici bulunuyor ve böyle bir destekleyici kitlesi en olmaz maceralarda bile bir umut arayabiliyordu.

Peisistratos iktidarı ele geçirmek için ilk denemesini bu şöhretini kullanarak yaptı. Megara savaşındaki kahramanlıkları sebebiyle, düşmanların kendisini öldürmek istediğini söyleyerek halktan kendisine muhafızlar tayin edilmesini istedi. Bir demokrat önderin öldürülmesinin halk üzerinde ne kadar kötü bir tesir yapacağı düşünüldüğü için kendisine hemen koruyucular verdiler. Tabii Peisistratos'un esas amacı başkaydı. O bu muhafız gücünü kullanarak yönetime el koydu. Ama Peisistratosun bu ilk tiranlığı kısa sürdü. Aristokratlar, tüccar ve sanayiciler birleşerek onu iktidardan uzaklaştırdılar. Peisistratos Athenai'dan kaçmak zorunda kaldı. Ama artık polisin disiplini bozulmuş, iktidar savaşı bütün dengeleri alt üst etmişti. Tiranın kovulması hiçbir şeyi düzeltmedi. Az sonra birleşerek tiranı kovanlar da birbirlerine düştüler. Müşterek tehlike karşısında düşmanlıklarını unutan sınıflar, tehlike ortadan kalkınca menfaatlerinin birbirlerine ne kadar zıt olduğunu gördüler. Aristokratların ağır baskısı altında kalan tüccar ve sanayiciler partisinin önderi Megakles, bu sefer Peisistratos ile anlaşmayı daha akıllıca buldu. Gizlice anlaşılan iki önder; önce etrafa yaydıkları söylentilerle Tanrıça Athena'nın Peisistratos'u Atinaya bizzat geri getireceğine halkı inandırdılar; sonra da miğfer ve zırhlarla giydirdikleri Phye isimli iri yapılı bir kadının kullandığı savaş arabasına binen Peisistratos Athenai'a tanrıların bir armağanı gibi girerek yönetime ikinci defa el koydu. Olay masallara benzeyen, inanılmaz ve traji-komik bir vak'a idi. Ama toplum öylesine bezgin, huzursuzluk ve iç çekişmeler öylesine tahammülü aşan bir seviyeye gelmişti ki; düze-

nin sağlanması için bütün bir Athenai halkı bu oyunu hakikatmış gibi kabul etti. Ümidini kaybeden insanların inanmayacağı yalanlar olmadığı gibi; şarlatanları gerçek kurtarıcılardan ayrılacak basireti de kalmamıştı. Ama diğer taraftan; Athenai'nın sorunları da böylesine şarlatanlıklar ve ucuz sahtekarlıklarla çözümlenecek boyutları çoktan aşmıştı. Olaylar çok hızlı gelişerek Megakles ile Peisistratos'un arasının yeniden açılmasına sebep oldular. Çünkü Peisistratos gerçekten dayanmak istediği fakir halk tabakasına yaranabilmek için onların yararına devrim niteliğinde yeni düzenlemeler yapmak zorundaydı. Halbuki bu tip düzenlemelerin sonucu, Megaklesin dayandığı tüccar ve aristokratların servet ve siyasi etkinliklerinin sarsılmasına sebep olacak nitelikteydiler. İşte bu yüzden çıkan yeni bir anlaşmazlık sonunda Peisistratos Tiranlıktan ikinci defa uzaklaşmak ve Athenai'ı terk etmek zorunda kaldı.

Artık iyice anlaşılmıştı ki Athenai de halk yararına yapılacak bir hareket anlaşmalı değil, fakat köklü ve sağlam bir iktidar sağlanmasıyla mümkündü. Çünkü Solon'un bütün iyi niyetine ve nasihatlarına rağmen sağlayamadığı toplumsal uyuma, karşılıklı anlaşmalarla da sağlanamıyor; kendini güçlü hisseden taraf ilk fırsatta taahhütlerini yerine getirmeyi reddediyordu. Halbuki üst üste yapılan iki darbe ve bu darbelerin sonucunda ortaya çıkan karışıklıklar Athenai de büyük bir yönetim ve disiplin boşluğu yaratmıştı. Eski güçlerini kaybetmiş olan aristokratlar karşısında, gittikçe zenginleşen tüccar ve sanayiciler devlete hakim olmak için var güçleriyle çatışıyorlar; ve bu iki sınıfın mücadelesinde taraf tutma durumunda kalan orta sınıf ise bezgin, perişan ve inançsız bir halde kurtarıcı bekliyordu.

Peisistratos bu mücadelede, ileride Athenai tarihine kesinlikle yön verecek olan bir kararla; iktidarı oluşturacak ve önderi belirleyecek yegane güç olarak halkı seçti. Artık başka hiçbir sınıfla anlaşmayı düşünmeden ve sadece halkın desteğiyle iktidara gelmeyi planladı. Bunun için her çareye başvuracak ve fakat diğer partilerle anlaşma yoluna kesinlikle gitmeyecekti.

İktidardan uzaklaştırılan Peisistratos, Trakyadaki çiftliklerine çekildi. Bu yöredeki Laurion altın ve gümüş madenlerini satın aldı. Halk kendisini destekliyordu ama, sadece halk desteğiyle iktidar elde etmek mümkün olmadığı için kendisinin de başka yöntemlerle halka yardımcı olması gerektiğini düşünüyordu. Laurion madenlerinden elde ettiği gelirle, Peloponez'den getirdiği Argolis'li ücretli askerlerden bir birlik oluşturdu. Sonra Eretria, Tebai ve Naksos tiranlarının da yardımını sağladı. Böylelikle teşkil ettiği orduyla Athenai üzerine yürüdü. Yapılan Pallene savaşını kazandıktan sonra üçüncü defa kesin olarak Athenai yönetimini ele geçirdi. Peisistratos artık Athenai'nin kesin hakimi yani Tyrannos'u olmuştu. Athenaide ilk defa köylülerin; borçlular, fakirler topraksız çiftçiler, suçlular ve serserilerin destekledikleri bir önder iktidar mevkiine geliyordu. Bu olay ileride, iktidarı elde etmek isteyen muhteris Athenailılar için unutulmaz bir örnek olacak ve Athenai demokrasisinin hem en büyük gücü ve hem de en büyük zaafı olan yönetimde halkın yararının her şeyin üstünde tutulması ilkesinin doğmasına yol açacaktı.

Peisistratos yönetimine el koyduktan sonra o zamana kadar yürürlükte olan anayasal kurumlara dokunmadı. Ancak iktidarını sürdürürebilmek için, yönetimin önemli mevkiilerine kendi adamlarını tayin etti. Ve sonra da demokratik gelişmeyi sağlayacak, dar aile bağlarını ve klanlara dayanan soyluluğu önleyecek, halkın refahını artıracak bir seri önlemlerle iktidarını pekiştirme yoluna yöneldi.

Peisistratos reformlarına önce, kendisine karşı koymuş aristokratları Athenai'den sürgüne göndermekle başladı. Bu sürülen zengin toprak sahiplerinin büyük arazileri ve çiftliklerini topraksız köylülere dağıtarak kapsamlı bir toprak reformunu gerçekleştirdi. Toprak dağıttığı köylüye ayrıca tohum ve kredi de vererek onların tarım faaliyetlerini desteklemek suretiyle bu toprak reformunu kalıcı hale getirdi. Böylelikle iktidarı ele geçirmesinde kendisine en büyük desteği vermiş olan köylü sınıfına borcunu ödediği gibi, demokrasinin başlıca desteği olan özgür yurttaşları da ekonomik yönden desteklemiş oluyordu. Ama o

bununla da kalmadı; özgür emeğin güçlenmesi için o zamana kadar pek yoğun şekilde yapılan köle ithalini de yasakladı. Böylelikle hem emekçi kesimin ucuza çalıştırılmasını önüyor hem de onların kolayca iş bulma imkanını sağlamış oluyordu.

Öte yandan büyük bir ileri görüşlülükle, hazırlattığı donanma sayesinde, Hellespont (Çanakkale Boğazı) nda kontrolü altında tutmayı başararak, ön asya ve Mısırdan sağlanan bol tahıl ürünleriyle kentin ihtiyacını ucuz yoldan sağladığı gibi bu şekilde tarım kesiminde elde ettiği iş gücü fazlasının sanayiye kayarak o kesimin de güçlenmesini temin etti.¹⁹

Diğer taraftan kentin imarı işine de hız vermek suretiyle; büyük bir istihdam hacmi yaratmayı da başardı. Gemi yapımı yanında; çanak çömlek imalatı, metalürji alanında yatırımlar yapıyor; Kemerli su yolları yapımıyla kentin su ihtiyacını giderirken, inşa ettirdiği Athena Polias tapınağı ve Agora gibi yapılarla bayındırlık alanında da önemli atılımlar yapıyordu.

Tabii bu arada iktidarını tehlikeye sokmamak için komşularıyla hiçbir çatışma ve anlaşmazlığa düşmemeye özen göstererek; dışa doğru gelişmesini kolonileşme yoluyla sağlayarak ticaret hacmini alabildiğince genişletiyor; Trakyadan elde ettiği altın madeni geliriyle desteklediği ekonomi politikası halk için tam bir altın devri ve refah çağı oluşturunuyordu.

Peisistratos bu ekonomik başarılarını toplumu moral değerler açısından güçlendirerek devamlı kılma yolunda da önemli adımlar atmaya ihmal etmedi. Aristokrasisinin klan tapımını kaldırarak doğu kökenli ve evrensel bir din olan Dionysos ve Orphik tapımı resmi devlet dini olarak desteklerken; o zamana kadar Athenai de pek bilinmeyen Homeros destanlarını toplayıp halka öğretmek suretiyle ve Panathenaia'yı büyük bir ulusal bayram haline getirerek eski bağınaz içe kapanık ve dar polisciliği demokratlaştırıp insana değer veren yeni bir sistem haline yükseltti.

Böylelikle; Athenai uygarlığı yavaş yavaş klasik görünümüne giriyor; her şeyin halk yararına yorumlanıp çözümlendiği bir yönetim biçimi giderek kesin şeklini almaya başlıyordu. Kentte artan iş imkanı ve elle tutulur hale gelen özgürlük sayesinde halk için mutluluk ve refah açıkça yerleşmiş bulunuyordu. Öyle ki halk için Peisistratos çağları masallarda anlatılan alun çağdan farksız bir kavram haline gelmekte gecikmedi; halkın desteği ve halkın gayretiyle kurulmuş gerçek bir halk çağları olarak belleklerde yaşayıp durdu.

Peisistratos reformları ve yönetimi; sonuçta, aristokratik egemenliğe son veren, orta ve alt sınıfların yararına hizmet etmiş ve onları politikada söz sahibi kılmış ve hatta onların politik ağırlığının ihmal edilmeyecek gücünü ortaya koyup ispatlamış bir hareketti. Ancak ne var ki halkın ne derece yararına olursa olsun ve ne derecede başarılı olursa olsun tiranlık netice itibarıyla keyfi bir idare tarzı ve açıkça diktatörlük biçimiydi. Tyrannos'un halk yararına faaliyetlerde bulunması, halka saygısından ya da yönetim başkanının halk kökenli olmasından değil; fakat halk sayesinde iktidara gelmiş bulunması ve halk sayesinde iktidarda kalmak düşüncesinden doğuyordu. Tyrannos bir bakıma, iktidarda kalmak için halk sınıfının beklentilerini ve hatta aç gözlülüğünü kullanan, iktidara ulaşmak ve orada kalmak için her şeyi, her yolu deneyen muhteris bir politikacı tipi olarak tanımlanabilirdi: Nitekim zaman geçip de bu sistemin oluşturduğu geçici dengeler bozulmaya başlayınca; Tyrannos iktidarda kalabilmek için artık halka nisbetle daha güçlü gördüğü tüccar ve aristokrat sınıfın yararına çalışmaktan da çekinmiyecektir.

Peisistratos'un M.Ö. 527 de ölümünden sonra sırayla yerine gelen oğulları Hipparkhos ve özellikle Hippias zamanında; gelişen sanayi siyasi özgürlüğe rağmen işçiyi bir sanayi kölesi haline getirip; aristokrat sınıf da dağıtılan topraklarını yeni çiftlikler haline sokup köylüyü özgür küçük çiftçi halinden yanaşma durumuna getirmeye başlayınca; Tyrannos, iktidarını halka rağmen koruyabilmek için ücretli askerlerden oluşan muhafız birliğinin terörüne sığınmaktan çekinmedi. Ama

artık halk yararına çalışmayan ve tarihi görevini bitirmiş bulunan Tyrannos'u paralı askerleri de kurtaramayacaklardı. Şimdi demokratik partinin liderliğini üstlenmiş olan başka bir aristokrat; Kleisthenes başkanlığında toplanmış olan Athenai güçleri, kısa bir çarpışmadan sonra; Thebai ve Spartanında yardımıyla bu efsane yönetime son vereceklerdi.

Tyrannos'un Athenai'den kovulmasından sonra tabiidir ki herşey eskisi gibi olamazdı. Peisistratos'un hayali hem yükselmek isteyen politikacıların, hemde artık iktidarı oylarıyla ve eylemleriyle belirleyebilen halkın hafızasından hiçbir zaman silinmedi. İktidara geçmek isteyen herkes Peisistratos'a özeniyor ve halk da iktidarı isteyen herkesten Peisistratos olmasını istiyordu. Ancak Athenai halkının bu maceradan kazandığı en önemli ders; Tyrannos'un halkçı yanının keyfiliğe bırakılmayıp yasalaştırılması gerekiyordu.

Peisistratos'dan sonra, artık halk, Athenai polisi için ihmal edilmeyecek bir güç olarak kabul edildi. Gerçi Athenai, onun hazırladığı o muhteşem halk çağını bir daha tadamadı ama; halk kendi devletine sahip çıkmak için bütün imkanlara da kavuşmuştu. Artık Athenai'da hiçbir politik başarı halksız kazanılamazdı. Hiçbir teşebbüs halkın oyu alınmadan deneme alanına koyulamazdı.

Nitekim, Peisistratos'un ölümünden sonra ortaya çıkan türlü olaylar ve politik çekişmeler içinde; iktidarı ele geçiren, yine bir halk lideri oldu. Soylu bir kişi olmasına rağmen Kleisthenes'in halk egemenliğini kurma propagandası onu, Athenai'in önderi mevkiine geçirdi. Kleisthenes, Athenai'in klâsik politik düzenini kurarak tarihi görevini yerine getirdi. "Kleisthenes'in reformları, Solon yahut Peisistratos'unkiler gibi, mevcut düzende bazı değişiklikler yapmaktan ibaret değildi. En küçük noktasına kadar düşünülmüş bir plana göre yürütülmüş olan bu reformlar, aristokratik teşkilatın nüfuzunu kökünden kaldırmak, tam manasıyla ahenkli bir hükümet sistemi kurmak ve bütün yurttaşların hükümete katılmasını sağlamak amacını güdüyorlardı."²⁰

Bunun içinde Kleisthenes; kurduğu türlü kurumlar dışında önemli iki tedbir daha getirdi: Önce, toplumun bütün düzenini değiştirerek, eski kabile guruplarıyla hiç ilgisi olmayan yeni ve mahalle esasına dayanan bir düzenle halkı topluluklara böldü. Bu yolla, halkı birbirine karıştırarak soy çizgilerini parçalamak ve devletin yalnızca belli sınıflar yararına işlemlerini önlemek istiyordu. Öyleki, "kabileleri soruşturmayın" sözü Kleisthenes devrinin modası oldu. Artık herkes, baba ve ya sülalesinin soyadını değil, fakat bağlı olduğu idarî birliğin ismini taşıyabilecekti. Yeni bir güçlüler sınıfının ve halk zararına bir tyranlığın doğmasını da, halkın eline müthiş bir silâh vererek önledi. Ostrakismos yoluyla, yani en az altıbin yurttaşın vereceği oyla, halk egemenliğini yıkmak amacını taşıdığı anlaşılan kişilerin, on yıl süreyle yurt dışına sürülmesi usulünü koydu. Ekklesia (Halk Meclisi), Boule (Beşyüzler Meclisi) gibi kurumlarla beraber, bu tedbirler; Athenaida halk egemenliğini tam olarak kurmuş, yabancılarla köleler dışında bütün erkek yurttaşlara tanınan hükümete doğrudan doğruya katılma imkânı ise, Kleisthenes'in eliyle tarihin ilk demokrasisini hazırlamıştı. Athenai demokrasisi, bireyci, özgür düşünüşe sahip, teşebbüs yeteneği olan bir halkın; gücünü ortaya koyarak, en üst kurumundan, en basit kuralına kadar göze-göz, dişe-diş yürüttüğu bir savaşı mükâfatı olma şerefini de üstünde taşıyordu.

İşte bundan sonra, Athenai'da ortaya çıkan bütün büyük devlet adamlarının halka dönük olması, hiç değilse halka dönük görünmesi adeta bir kural haline geldi. En soylu politikacılar bile, politikada başarı gösterebilmek için sınıflarına karşı çıkmak zorunluğunu duydular. Athenai yurttaşlarının en soylusu Solon, altın çağı yaratan Peisistratos, demokrasinin kurucusu Kleisthenes onlar için hep birer örnek oluyorlardı. Çünkü başka türlü de olamazdı. Çünkü halk, Athenai'da her şeye el koymuş bulunuyordu.

Ama ne var ki, Athenailılar dünyada yalnız değillerdi. Zaman tanrısı, Kleisthenes'den daha kurnaz ve bütün Hellenlerin gücünden daha üstün çıktı. Ve yeni olaylar bütün Hellenleri olduğu gibi Athenailıla-

rın politik sistemine hiç düşünülmemiş unsurlar ekleyerek, onun niteliğini etkilediler. Ve böylece de, ilk çağların o büyük demokrasisi yepyeni bir şekle büründü. Mamafih Athenai'da yine halk her şeye hakim olacaktı ama, artık onu etkileyen başka unsurlar da eksik değildi.

Çağın en güçlü imparatorluğunu kurmuş olan Persler'in Hellasa saldırısı bu unsurların en önemlisi oldu, Marathon savaşında Athenai'lılar Persleri yenerken, alabildiğince gelişmiş bir bireyciliğin zararlarını da fark etmişlerdi. Oysa ufukta beliren büyük Pers tehlikesi güçlü bir idarî ve askerî organizasyonu gerektiriyordu. Onun için yapılan bir yasa değişikliğiyle, bütün Athenai yurttaşları tarafından bir yıl süreyle, olağanüstü yetkilere sahip bir Polemarkhos (Başkumandan) seçilmesi usulü kondu. Böylece askerî idarenin disiplininden yararlanan bir kişinin, savaş işlerini tek elden idare etme üstünlüğü sağlanmış oluyordu. Perslerin Athenai'ı yakıp yıkmalarına rağmen, sonunda Salamis'de perişan edilebilmelerinde, Temistokles'in askerî dehası olduğu kadar, Polemarkhosluk makamının tesis edilmiş olması da önemli bir rol oynamıştı. Bunun için Polemarkhosluğun değeri alabildiğince yükseldi. Çok geçmeden, savaş olmadığı zamanlarda da, Polemarkhoslar politikayla uğraşmaya başladılar. Çünkü karışık zamanlarda halkı savaşa hazırlamak da, bir bakıma, savaşla ilgili bir iş niteliğinde görülüyordu. Bu aşamadan sonra ise; Polemarkhoslar, Demagogos (önder) ünvanını taşımaya başladılar. Ve giderek, Demagogosluk öylesine önemli ve cezbedici bir duruma geldi ki, devlet adamları, polise istedikleri yönü verebilmek için, artık çekiciliğini kaybetmiş olan diğer memurluklar yerine bu sıfatı alma yarışına giriştiler. Demagogosluktan Polemarkhosluğa, Polemarkhosluktan da Demagogosluğa ulaşabildiği için bu makam, değerli kişilere halka hizmet fırsatı verdiği kadar, ihtirasların da tatmin alanı oldu. Temistokles'den Alkibiades'e kadar, Athenai'nın kaderinde söz sahibi olmuş bütün politikacılar hep bu ünvana layık görülenler arasından çıktılar.

Egemenliğin tek kaynağı gerçekte halk olduğu için, Demagogos da bütün yetkilerini halktan alıyordu. Ama ne var ki, halk aslında, kendi-

ni etkileyen, Demagogos'un görüşlerini ve eylemlerini onamaktan başka bir şey yapıyor değildi. Polise yön veren, onu idare eden gerçekte halk değil fakat güçlü Demagogoslar oluyordu. Böylece, Kleisthenes'in en ince ayrıntılarına kadar düşünerek kurduğu sistem, sonunda; yalnız Demagogosun görüşlerini hukuk kalıplarına oturtan bir araç halini alarak, kuruluşundaki niteliğini kaybederken; güçlü kişilere karşı halk egemenliğini koruyan ostrakismos da, Demagogosların rakiplerini sindirmek, hatta onların politik hayatlarını söndürmek için kullandıkları korkunç bir silah haline getirilmekte gecikmedi. Bundan sonra Demagogosların ülkesi haline getirilen Athenai'da; Ekklesia, bütün hukuksal yetkisine rağmen, sadece alkışlayan ya da kovan bir kurum durumuna girdi. Gerçek güç Demagogosta, onun söz söyleme yeteneğinde toplandı. Ve böylece de, Logos (söz); Athenai'nın politik hayatında tek güçlü silâh ve politikacının muhteşem görüntüsü olarak polisin bütün kurumlarında hükmünü yürüten bir nitelik kazandı.

Ancak ne var ki, Athenai gittikçe tüccarlaşıp, ekonomi kapitalist bir hal almaya başlayınca, Logos da ilk gücünü kaybederek, yeni bir unsur ile desteklenme ihtiyacını belli etmeğe başlıyordu. Çünkü Pers harplerinden sonra Athenai'nın izlediği emperyalist politika dolayısıyla, endüstri faaliyetleri adamakıllı gelişip bunun sonucu olarak da özgür işçi yığını artınca, faal politikaya karışan bu kişileri yalnızca Logos gücüyle cezbetmek imkânı kalmamıştı. Öte yandan savaş sonrasında ortaya çıkan ahlâk krizi, polisin güttüğü bu emperyalist politikanın etkisiyle; halkta, kolay kazanıp, sorumsuz yaşama hırsını yaratmakda da gecikmemişti. Devletin emperyalist olma eğilimi yurttaşlarda da, yurttaşlığın servet unsuru olabileceği kanısını yaratarak onların zihninde politika ile para ilişkisinin kurulmasına yol açtı. Onun için de Athenai'da oy pazarları, görülmemiş bir canlılıkla kurulup işlemeğe başladılar. Zengin Demagogos Kimon'un servetinin karşısında, söz gücündeki tanrısallığın yetersiz kaldığını gören Olymposlu Perikles de iktidarı elde edebilmek için aynı yolu seçmekte tereddüt etmedi. "Kendi paran yetmiyorsa halka kendi parasını ver" öğüdüne uyarak,

devlet hazinesinin kapılarını halka açtırdı. Ve böylece Kimon'un servetini, devletin hazinesiyle karşılayarak iktidarı ele geçirdi. Pers saldırılarına karşı yapılacak savunma masraflarını karşılamak amacıyla, Delos Deniz Birliği tarafından biriktirilen hazineyi, Athenai'nın imarı için harcıyarak, poliste büyük bir iş hacmi yaratıp yurttaşlara zenginleşme imkânları hazırlarken, diğer taraftan, o zamana kadar ücretsiz olarak yapılan memuriyetleri de maaşa bağlama yoluna gitti. O kadar ki, Ekklesiada gidip oy kullanan yurttaşlar bile Ekklesiast-ücreti adı altında bir para almaya başladılar.

Ama bütün bu olanlara rağmen Athenai, Hellasta gittikçe geliyor ve Hellenlerin en ünlü kenti olma yoluna giriyordu. Özellikle Perikles'in Polemarkhos seçilmesi ve onun izlediği uzak görüşlü politika, Athenai'nın önemini olağanüstü artırdı. Ve Hellenler üzerinde bir Athenai hegemonyasının kurulma fırsatını hazırladı. Girişilen bayındırlık çabaları, Akdeniz ülkelerinin bütün büyük sanatçı ve fikir adamlarını Athenai'a cezbederek, kentin bütün Hellasın düşünce merkezi haline gelmesini sağladı. Bu arada gelişen endüstri, ve emperyalizm; Athenai'a bütün Hellasın ve hatta Akdenizin servetini akıtıyor, Perslere karşı, büyük savaş sırasında hazırlanan güçlü donanma, Athenai'ı Akdeniz'in tek hakimi haline getirdiği için; Delos Deniz Birliğine katılmış diğer kentlerin sömürüsü de açıkca devam ediyordu. İktidarda kalabilmek için, mutlaka halkın sevgisini kazanması ve onları refaha ulaştırıp bu zenginliğin devamını sağlaması gereken Polemarkhos; "kendi şahsiyetiyle halk arasında tam bir uygunluk kurarak"²¹ Ekklesia'nın, istikrar-sız ve gündelik heveslerinden sıyrılıp güçlü bir politikaya ulaşmış ve devleti halkın hiçbir özgürlüğüne dokunmadan, fakat kendi dehasına göre idare etme üstünlüğünü bulmuştu. Onun vakur bir sadelik içinde verdiği söylevlerde halk, türlü ihtiras ve ihtiyaçlarını, ruhunun ta derinliklerinden kopup gelen yönelişlerinin ifadesini görüyordu. Adeta, Athenai'nın bütün tarihi oluşumu, Perikles devrinde amacına erişmiş, o zamana kadar süregelen türlü mücadelelerin sonuca ulaşmasındaki rahatlık bütün yurttaşları sarmıştı. Polisin, dostu ve düşmanı sömürme

politikası sonucunda elde edilen servet, Periklesin ustaca kurduğu bir sistemle doğruca halka intikal ettiriliyor; "Şarkı söylerken, koşarken, dans ederken, devlet gemilerinde dolaşırken hep para vurmak, kendi servetini artırmak, zenginliklerini kurmak isteyen halk" her türlü işleri için Athenai'a gelmeye zorlanan "müttefik" ulusların insanlarını; aldıkları harçlar, kira paraları ve türlü yollarla sömürüyor; devlet tarafından kurulan sosyal tesislerde de zenginlerden daha iyi bir şekilde ihtiyaçlarını gideriyor ve yine devletin çok sık düzenlediği ziyafetlere ve hazırladığı bayram törenlerine iştirak ederek rahat bir hayat sürdürüyordu. Diğer ulusların ticaret ve politika yoluyla sömürülmesi esasına dayanan, bu talan ve refah havası içinde gittikçe karmaşılaşan, türlü insan unsurlarını bünyesinde toplayan Athenai; Akropolis üstünde yükselen Parthenon'u filozofları, sofistleri, tüccarları, gemicileri, azatlıları, fakirleri ve zengin köleleriyle klâsik görüntüsünü kazanmaya başlıyordu.

Artık Athenai, Perikles'in söyleyişiyile: "Bir dava kazanmak zorunda olduğu zaman, mevcut devletler arasında, şöhretinden de daha kuvvetli olan bir devlet"²³ durumuna gelmişti.

Fakat, Athenai'ın bu kadar güçlenip, ününü böylesine artırmış olması, Hellenler üzerinde hegemonya kurma hevesinde olan, o çağların Hellasındaki ikinci büyük polisin, Sparta'nın işine gelmiyordu. Athenai ile Sparta arasında başlayan bu rekabet, ekonomik bazı çıkarlarla da desteklenince, tarihin ünlü Peloponnesos savaşı kaçınılmaz bir şekilde başlayıverdi. Ve bu tarihten sonra da tam yirmi yedi yıl süren bir boğuşma bütün Hellası kasıp kavurdu. bu arada Athenai, M.Ö. 430 yılında veba salgınına, 429 yılında da Perikles gibi büyük bir devlet adamını kaybetme felâketine uğradı. Savaş sebebiyle Athenai polisinin surları içine kaçıp gelmiş yüzbinlerce insanın, korkunç veba salgınıyla kırılıp perişan olması kentte, büyük bir panik ve ahlâk krizi yarattırırken; halkın bu savaşın beyni, Athenai üstünlüğünün mimarı olan Perikles gibi bir önderini kaybetmiş olması da işleri büsbütün karıştıracak nitelikteydi. Çünkü Periklesin güçlü kişiliği karşısında politika-

yı tamamen onun eline bırakan, ve sádece Perikles'in peşinden gitmeye alışmış bulunan Athenai yurttaşı, bu büyük sorunların ortasında şaşkınlık içinde kalmıştı.

Savaş bütün hızıyla devam ederken, Perikles'den boşalan yeri doldurmak için, Athenai politikacıları arasında da yoğun bir didişme başladı. Polemarkhos makamına göz diken Demagogoslar, Athenai politikacılarının geleneksel usulünü kullanarak, halka dönük, ona yaranmaya çalışan bir propaganda ile birbirleriyle yarış etmeye başladılar. Demagogluk halkı şımartıp, kışkırtan bir lâf ebeliği haline dönüştürüldü. Temistokles'lerin, Perikles'lerin başlarında bir mersin çelengi ile çıkıp halka öğüt verdikleri kürsüde şimdi; deri fabrikatörü Kleon, üstünde iş önlüğü ile bağırıp çağırıyor, sövüp sayıyor; muhteris Alkibiades hayalî zaferler anlatıyordu. Halk ise, bu korkunç kaos ortasında şaşırmış; bazen önemli bir seferin başkumandanını savaşın en kritik anında azlediyor, bazen; daha bir kaç zaman önce düşmanla birlik olup Athenai'a savaşın en büyük felâketlerinden birini tattıran hain Alkibiades'i büyük törenlerle karşılıyor, büyük zaferler kazanmış altı amiralini ise pek sudan bir sebeple idam ediyordu. Bu karışıklık, bu çılgınlık devri, Perikles'in biriktirdiği servet, hazırladığı donanma tamamen tüketilinceye kadar sürdü. Yapılan yüzlerce hata ve sayısız ihanetlere rağmen Athenai dayandı. Fakat Sparta kumandanı Lysandros'un askerleri surlarını flüt sesleri arasında yıkarlarken, Athenai artık aç ve donanmasız kalmıştı.

Perikles'in büyük bir gurur ve ihtişamlı başlatmış olduğu Peloponnesos Savaşı, daha çok soylu oligarkh sınıfın ihaneti yüzünden, Athenai'nın hezimetıyla bitmişti. Öyleki mağrur Athenai; kölelikten, Sparta'nın, onun muhteşem tarihine saygısı sayesinde kurtulabildi. Müttefiklerinin bütün ısrarına rağmen, Spartalılar; Pers saldırısı sırasında: "Büyük ve şerefli işler başarmış olan" bu polisi bağışlamak büyüklüğünü gösterdiler. Ama buna karşılık yapılan barış anlaşması gereğince; Athenai'lılar, "Spartanın düşman dediğine düşman, dost dediğine de dost olacaklar, karada ve denizde Spartalılar'ın emrinde

nereye sevk edilirlerse, oraya gideceklerdi."²⁴ Bu, şüphesiz ki, Hellen demokrasisinin tam bir yenilgisi anlamına da geliyordu. Onun için de Athenai'nin oligarkh sınıfı bunu sevinçle karşılayarak, Spartanın galibiyetini kendi iktidarları için, olumlu bir ortam haline sokma çabalarına girişmekte gecikmediler. Önce, Spartanın tavsiyesiyle, tamamen oligarkhlardan meydana gelen otuz kişilik bir meclis kurularak, eski geleneklere uygun bir anayasa düzenleme işine başlandı. Ama çok geçmeden, bu otuz kişi anayasa çalışmalarını bir tarafa bırakıp, polisi diledikleri gibi yönetme tutkusuna kapıldılar. Spartanın mağrur kumandanı Lysandros'u da, polisi kötü yurttaşlardan kurtarmak için, Athenai'a kendilerine yardımcı olacak bir Sparta garnizonunun yerleşmesi için kandırınca²⁵; artık tutkularını gerçekleştirmek için önlerinde hiçbir engel kalmamış oldu. Çünkü, Hellasın bir numaralı adamı haline gelmiş olan Lysandros'un desteğine sahip olduktan sonra; garnizon kumandanına yapılan bir-iki dalkavuklukla, Athenai'nin mutlak hakimi olmak işten bile değildi. Artık halkın yüzyıllarca süren ve korkunç fedakârlıkları göze alarak yürüttüğü egemenlik ve demokrasi savaşı; bağınaz Spartanın yardımına kavuşan soylu oligarkhların zaferiyle bitmiş gibi görünüyordu. Oligarkhlar yıllarca halktan saklamış oldukları ikinci yüzlerini, Athenai'nin en buhranlı günlerinde sırtarak ortaya çıkarmışlardı. Perikles çağının muhteşem demokrasisi işte böylece korkunç bir diktatörlük şekline dönüşüverdi.

Önce; haksız yere vatandaşları mahkemelere ihbar etmekle ün salmış Sykophanların idamıyla başlayan terör; bütün yurttaşların silâhlarını toplamak, "çok kimseleri düşmanlık yüzünden, bir çoklarını da servetlerine el koymak için öldürtmek suretiyle" genişletildi.²⁶ Cuntanın başı Kritias, bütün olanları büyük bir soğukkanlılıkla: "Üstelik burada oligarkh ihtilâli yapanlara düşman olanlar pek çoktur, çünkü evvelâ şehrimiz Yunanistan'ın en kalabalık şehridir, ayrıca halk pek uzun bir zamandan beri hürriyet içinde yaşamaya alışmıştır. Ama biliyorduk ki bizim ve sizin gibi insanlar için demokrasi meşum bir rejimdir, gene biliyorduk ki kurtarıcımız Ispartalılar demokrasiden hiç

bir zaman hoşlanmıyacak, yüksek aileler ise onların itümadına daima mazhar olacaktır"²⁷ diye açıklarken: Bu hedefe varmak için sürüyle yurttaşın öldürölmesüne devam olundu. Öyleki sekiz aylık bir süre içinde yok edilen 1500 yurttaş, savaş sonrası Athenai nüfusunun onda birini teşkil ediyor ve savaşın son on yılında verilen asker kaybından daha fazla bir miktara ulaşıyordu.²⁸

Fakat Spartada, artık olağanüstü bir ün kazanmış bulunan Lysandros'un gücü endişe yaratıda, bu yüzden gözden düşünce; iş, tekrar birden bire değişiverdi.²⁹ Sparta kralı Paunsanias'ın olumlu tutumundan cesaretlenen demokratlar bu korkunç idareye son vererek, Kritias ve yardımcısı Kharmides'in ölülerinin üzerinde demokrasiyi yeniden kurdular. Bütün bu mücadelelerin sonunda oligarkhların kazandığı tek şey; yaptıkları ihanetlerin hesabının kendilerinden sorulmaması hususunda, Sparta tarafından telkin olunan, bir af yasasından ibaret oldu.

Ama savaş sonucu ne olursa olsun, Athenai'nın talihi dönmüştü artık. Bundan sonraki bütün çabalarına, zaman zaman parlayan yıldızına rağmen, eski muhteşem çağlarına hiçbir zaman dönemedi. Kardeş kavgalarının yıkıntıları arasından başını kaldırdığı zaman ise: Kuzey semalarının İskender'in korkunç gölgesiyle kapanmış olduğunu görecekti.

ATHENAI'DA POLİTİK KURUMLAR:

Athenai'da politik kurumlar tarih boyunca durmadan değişmiş; Aristokratik bir nitelikten hareket ederek, aşırı bir demokrasiye doğru gelişmiştir. Ama ne var ki bu gelişme dahi, hiçbir zaman istikrarlı olmamış; demokrasiden tyranlığa aristokrasiden diktatörlüğe, sonra yine demokrasiye geçmek suretiyle; daha çok olayların ve toplum sınıflarının değişen gücüne ve güçlü sınıfların değişen yararlarına bağlı olmuştur. Fakat bütün bu olayların ve politik şekillenmelerin altında, Athenai'nın politik düzeni demokratik karakterini daima korumuşa benzetilmektedir. Çünkü pek az ve bir iki istisna ile bütün devrimler ve gelişimler halk adına halk yararına olmak niteliğini korumuş, bütün politik mücadelelerin amacı, bir halk hükümeti kurma yoluna yöneltilmiştir. Bunda da şüphesiz ki, sınıflar arası mücadelede, ancak halkı kendi tarafına çekebilen sınıfın, iktidarı ele alabilme imkânına sahip olabilmesi şartı önemli rol oynamıştır. Bu bakımdan Athenai uygarlığının politik kurumlarından söz açınca, onların ulaştığı en demokratik aşamaya değinmek, hem Athenai'ı gerçek biçimiyle tanıtmaya, hem de halkın politik kültürünün nitelik ve niceliğini kavrayabilme çabasına uygun olur.

Athenai politik hayatının en önemli kurumu, Ekklesia denilen Halk Meclisiydi. Agora veya tiyatrodaki toplanan bu meclise, on sekiz yaşını doldurmuş ve yurttaşlık haklarına tamamiyle sahip bulunan askerlik görevini yapmış bütün erkek yurttaşlar katılabilirlerdi. Ekklesia, otuz altı günlük bir süre içinde en az dört defa olağan ve gerektiği her zaman da olağanüstü toplantılar yapar ve polisin iç ve dış politikasının tesbit olunması konularında karar verirdi. Polisin egemenliği Ekklesiyada temsil olunuyordu.

Athenai polisinin yürütme organı niteliğindeki kurumu ise Boule ismi verilen Beşyüzler meclisi idi. Bu meclis, Athenai'da Kleisthenes tarafından teşkil olunan on mahalle içinden ve her mahalleden de elli kişi olmak üzere, otuz yaşını bitirmiş yurttaşlar arasından kura ile ve

bir yıl için tayin olunan beş yüz kişiden kuruluyordu. Ekklesianın göreceği işleri düzenlemek, halk meclisinin vereceği kararlar için teklifte bulunmak gibi politik ve bütün memurları ve devlet paralarını idare edenleri gözetmek, onlara talimat vermek, raporlarına bakmak gibi idarî görevleri bulunanan Boule'nin çalışma şekli; yurttaşların devlet işlerine dikkatle sarılmasını sağlayacak nitelikteydi. Öyleki; Boule'nin beşyüz üyesi, elli kişilik mahalle gurupları halinde sırayla ve ilk dört gurup otuz altı, diğer altı gurup da otuzbeşer gün görev görüyorlar ve böylece her mahalle gurubu yılın onda biri kadar bir zaman için polis idaresini sağlıyordu. Görev süresince devlet hesabına prytaneon isimli resmi konakta yaşayan bu elli kişilik guruplar daimi olarak bu binada kalıyorlardı. Ancak günlük işler; aralarından seçtikleri bir başkan ile o başkanın yine aralarından seçtiği, sayılarının üçte biri kadar üye ile yönetiliyor ve bu yönetici gurup, her gün yeniden tayin olunuyordu. Bu meclisin kuruluş ve işleyişi, bütünüyle, muhtemel bir tyranlığı önleme amacına dayanıyordu.

Athenai'nin politik teşkilâtında önemli olan diğer unsurları ise yüksek memurlar teşkil ediyordu. Arkhon'lar ve Strateg'ler şeklinde iki zümreye ayrılabilen bu memurlardan; Arkhon'lar; dokuz tane olup, biri polisin başkanlığını, biri dini törenlere başkanlık görevini, biri de ordulara kumanda görevini yürütüyor, diğer altı tanesi ise yasa projelerini hazırlıyorlardı. Strateg'ler ise; polisin dış politikasını idare, iç inzibatını sağlama, meclisleri toplantıya çağırma gibi işlerle görevli bulunuyorlardı. Bütün bu yüksek memurlar genellikle kura ya da seçim yoluyla tayin olunurlardı.

Bütün bu politik yapı ise, halk egemenliğinin daha da pekiştirilmesi için, ayrıca güçlü bir yargı denetimi içine oturtulmuş ve yargılama yetkisi halkın bizzat kendisine verilerek, Athenai polisinin toplum hayatı; halk için halkın idaresi amacına göre düzenlenmişti. Athenai'da halk yargısı, yasaların denetiminden, idarenin bütün işlemlerine kadar uzanıyor ve böylece hiçbir politik organ halkın isteğine karşı bir karar alamadığı gibi, kişiler de halka rağmen mahkûm edilemiyorlardı. Bu-

nun için Athenai'da demokrasinin işleyişini tam olarak açıklayabilmek için, polisin bütün hayatını etkileyen bu yargı gücüne de değinmek gerekir.

ATHENAI'DA YARGI TEŞKİLATI:

Hesiodos, adalet duygusunun yalnız insanlara verilen bir nimet olduğunu söylüyordu. Hellenler de adaleti Baş tanrı Zeus'un kızı olarak kabul ettiler. Gerçeği söyleyeceği için, Agamemnon'a karşı Akhilleus'dan koruyuculuk dileyen ihtiyar Kalkhas'ın tragediası onlar için bir ibret dersi olmuştu sanki. Onun için, Athenai, adaleti tanrılara yada onların rahiplerine değil, fakat doğrudan doğruya halkın sağ duyusuna dayandırdı. Yargı gücünü, yürütmenin ve yasama organının elinden alarak, ayrı bir organa vermek suretiyle belki de, tarihin ilk gerçek mahkemelerini teşkil etme imkânını buldu. Hiçbir yurttaşın yargı kararı olmaksızın cezalandırılmayacağı görüşü, Athenai'da çok erken çağlarda yerleşti. Yürütme organının vereceği kararların yargı denetimine tabi tutulması ise³⁰ o çağlarda yalnız Athenai'da ortaya çıktı. Hatta, Ekklesia'nın kabul ya da müzakere ettiği bir yasa teklifinin, yürürlükte olan bir yasaya veya polisin yararlarına aykırı olduğu görüşünde olan bir yurttaş, yasa aleyhine yargı organlarına baş vurma yetkisi de tanınmıştı.³¹ Böyle bir durum tespit edildiği zaman yasanın yürütülmesi durduruluyor ve hüküm sonunda da yasa iptal olunuyordu.

Athenai'in yargılama teşkilatı oldukça karışıktı. Bütün diğer kurumlar gibi, yargı teşkilatı da; halkın egemenliğini engelleyecek unsurların kaulmasını engellemek, halk adaletini kısıtlayıp, şaşırtacak hususların ortadan kalkmasını sağlamak için türlü şekil kalıplarına yerleştirilmişti. Özellikle yargıçların seçilme ve atanma usulleri, onları türlü etkilerden peşin hükümlerden kurtarabilmek için, öylesine karışık bir şekilde düzenlenmişti ki, Athenai'da yargı teşkilatından çok, halkın kendi kendini yargılamasından bile söz edilebilir.

Özel davalara bakan hakemlerle, gezici nahiye yargıçları gibi ikinci derecede önemli olanlar dışında, Athenai'nın yargı organları; Arkhonların toplanmasıyla kurulan Areopagos mahkemesi ile Heliiaia adı verilen halk mahkemesiydi. Areopagos daha çok, adam öldürme ve yangın çıkarma davalarına bakıyor, Halk Mahkemesi ise, diğer bütün davalarda yetkili bulunuyordu. Heliiaia önünde görülen davanın seyri hukuk veya ceza yargılama usulünde hep aynıydı. Yalnız hukuk davalarında, mahkemeye başvurmadan önce, bir kere işi hakeme götürmek gerekiyordu.

Athenai'da önemli olan esas mahkeme Heliiaia idi. Bu mahkeme; otuz yaşını geçmiş, devlete borçsuz, yurttaşlık hak ve şerefine hepsine sahip erkeklerden gönüllü olarak baş vuran altı bin Athenai'lı tarafından kurulurdu. Ancak bu altıbin kişinin hepsi tek mahkeme halinde çalışmaz, fakat her biri ortalama olarak 501 yargıçtan kurulu, on ayrı halk mahkemesi teşkil edecek şekilde, kura usulü ile ayrı mahkemelelere dağılırlardı. Ayrıca hergün mutlaka on mahkeme kurmak zorunluğu da yoktu. O gün kaç mahkeme gerekiyorsa, o kadar mahkeme kurulur ve o günler kurayı kazananlar yargılama yaparlardı. Sonra Heliiaia'nın yargıç adedi ve kesin olarak tesbit edilmemişti. Bazen bir Heliast mahkemesi, göreceği dava önemsiz olduğu zaman 201 yargıçla toplanabileceği gibi; bazen de önemli davalarda, yargıç sayısı 1501'e kadar çıkarılabiliyordu.

Bir Heliiaia mahkemesinde dava şöyle görülürdü:

Athenai'da şavcılık teşkilatı olmadığı için, hukuk davalarını olduğu gibi ceza davalarını da yurttaşların kendileri açmaları gerekiyordu. Yabancılar da doğrudan doğruya kendileri dava açamazlar, fakat, ancak bir Athenai yurttaşının temsilciliğini sağlayarak davacı olabilirlerdi.

Davacı önce; açacağı davanın nev'ine göre, o işle ilgili arkhon'a başvururdu. Kendisine başvuru alan memur ise, davacının ve davalının iddia ve savunmalarını ve gösterdikleri tanıkların ifadelerini yazıp ye-

minlerini alıyordu. Böylece, hazırlık safhası biten dava, Arkhon tarafından Heliia'a'ya yollanıyordu.

Hazırlık safhası tamamlanmış olan dava, yargılamanın yapılacağı günün sabahı çekilecek kur'a üzerine, on mahkemeden hangisine düşerse, o Heliastlar mahkemesinde görülüyordu. Böylece, davanın hangi mahkemeye düşeceği önceden kestirilemeyeceği için; yargıçları etkileyecek bir takım teşebbüslerin peşinen önleneyeceği tabii idi. Yargıçları tesbit olunmuş bulunan mahkemede, önce gerekli kurban ve dua törenleri yapıldıktan sonra; bir haberci, hazırlık safhasında tesbit edilmiş bulunan iddia ve savunmayı okuyor, sonra; davacı ve davalıya söz veriliyordu. Her iki taraf yasaların koyduğu ve su saati ile ölçülen süre içinde, serbestçe konuşuyorlardı. Duruşmanın bitimi üzerine de, yargıçlar ellerindeki 'Evet' ve 'Hayır' anlamındaki markalarından birini, mahkeme başkanı olan memurun önündeki çömlöklere atarak kararlarını bildiriyorlardı. Davanın o gün akşama kadar mutlaka karara bağlanması zorunluydu. Ancak, Athenai'da bazı suçlar için yasalar önceden ceza tayin etmemiş olduklarından, bu suçlara ait davalarda değişik bir usul uygulanıyor: Sanık ilk oylamayla suçlu bulunduğundan sonra, bu suça göre davacı ve sanık birer ceza teklif ediyorlardı. Bunun üzerine yapılan ikinci bir oylama ile, davacının ya da sanığın teklif ettiği ceza mahkemece hükme bağlanıyordu.

Hükümden sonra, hukuk davalarında infaz davacıya bırakılıyor, ceza davalarında ise mahkûm ONBİRLER denilen ve infaz işlerini gören kurula teslim olunuyordu.

Görüldüğü gibi, Athenai'da yargı teşkilatı, halk egemenliğinin tesisi amacına olduğu kadar, yargıçlara dava sonunda ücret de verildiği için, halkın gelirine bir katkıda bulunmak amacını taşıyordu. Çünkü halka yaranmak isteyen politikacılar, Ekklesiada olduğu gibi Heliia'a'ya iştirak eden yurttaşlara da ücret verilmesi kuralını koydurmuşlardı.

ATHENAI POLİSİ'NİN YAPISI:

Athenai çağı, bütün yönleriyle bir halk çağıydı. Ekklesia'sı, Boule'ü ve Demagogos'lariyle, orada her şey halk için ve halk adına yapıldı. Halkın yararı, Athenai'da en büyük yasa, değişmez bir amaç olarak tanınmıştı. Halk isterse Perikles'i mahkûm eder, isterse Alkibiades'e daha ihanetinin izleri geçmeden, yeniden Polemarkhosluk verirdi. Fakat ne var ki, her türlü aşırılıktan nefret eden Hellen zekâsı³² halkın sonsuz ihtiraslar içinde yüzen, en çelişik durumları dahi benimseyebilen heveslerini, güçlü bağlarla sınırlamak imkânını da bulmuştu. Delphoi'un girişinde yazılı; "Ölçülü Ol" emrini, Athenai uygarlığı, tarihinin en eski çağlarından süzülüp gelen bir alışkanlıklar dizisi içinden "POLİS" mefhumu olarak çıkardı. Polis, halkın da demokrasinin de üstüne yükselerek; Athenai'a çok muhtaç olduğu istikrar ve disiplin duygusunu verdi. En şiddetli arzular, en aşırı tutkular hep o polis mefhumunun duvarlarına çarparak duruldular. Bazen polisin, azgın bir bağnazlığı hazırladığı da oldu ama, kökeninde bireyle polis çatışmasının bulunması Athenai uygarlığının kaderi olmuştu bir kere. Bazen polisin, bazen de bireyin üstün gelmesi bu kaderin bir sonucuydu. Polis belki bireyi sıkıyordu, ama polis olmasa idi birey de var olmazdı.

Athenai polisi; her şeyden önce bir kentti. Akropolis, surlarla çevrili kent kısmı ve liman bölgesiyle büyükçe bir kent teşkil ediyordu. Sonra kırlar, tarım alanları, bağlar ve bahçeleriyle bir yaşayış çevresiydi. Ama Hellenler için polis; ayrıca "bir hayat tarzı idi de."³³ Polis, "dahilinden aile, hukuk, siyaset gibi muhtelif mefhum ve telâkkiler, hatta bazen bunların birbirinden tefrikini imkânsız kılacak surette, yekdiğerleriyle tamamen imtizaç etmiş bir halde bulunuyordu." O "aynı zamanda dini bir birliği, müşterek bir ilâh ve mabedi ifade ederdi."³⁴ Bu bakımdan Hellenler için polis bir kentten daha ileri ve ondan çok daha geniş bir anlam ifade ediyordu. Hellenlerin hayatında polis, hem maddi hem de manevi bir sistem olarak etkili oluyor, Hellas insanının

kişiliğini belli edici, onu her yanıyla saran bir nitelik gösteriyordu. Nitekim; polis, Hellenlerin kişiliğini silebilecek güçte büyük ve güçlü bir devletin meydana çıkmasına engel olup, polisler arasındaki rekabet Hellen bireyciliğini güçlendirirken; öte yandan, kişilerin bütün yaşayışını kapsayacak şekilde ortaya koyduğu ağırlığı ile de yurttaşların ulus olma, kalabalıkların toplum bilincine ulaşması imkânlarını da hazırlıyordu. Sonunda şartlar öylesine işledi ve polisin kişiyi her yanıyla kapsayan niteliği ile yine onun kişiliğini geliştirmesine imkân hazırlayan yanları, tarihin getirdiği olayların zorlamasıyla öylesine şekillendi ki; tarihte ilk defa olarak Hellen uygarlığı içinde, özellikle Athenai'da; kişiyle toplum ayrı birer varlık olarak karşı karşıya geldiler. Polisin sıkı bencilliğine baş kaldıran insan polisle birlikte, dinin, ailenin ve toplumun da üstünde ve yalnızca özgür varlığına bağlı, bir yaşama ve düşünce alanı bulunabileceğini keşfetti. "Bundan sonra insanlar, kabile efradı değillerdi aruk: Hepsinin hayatlarının kendisine vabeste olduğu polisi ihya ile mükellef birer vatandaş idiler."³⁵ Çatışmada polis de, kişiler de çok şey kaybettiler, ama sonunda, polisin makul emirlerine saygılı, Halk Meclisinin bir kararıyla kabul edilen yasalardan başka bir buyruk tanımamakla iftihar eden³⁶ birey, Hellasın incisi olan Athenai'da doğdu. Bireye yurttaşlık duygusunu veren, onda bir düzen ve disiplin duygusunun varlığını sağlayan unsur ise onun polisi oldu.

Polis önceleri; bir aile, din, hukuk ve politika birliğini kapsıyordu. Çünkü insanlığın çocukluk çağına pek yakın olan ilkel Hellen dünyasında insan, bir toplumla kaynaşmış ve şekil bulmamış o ilkel niteliğinden henüz kurtulamamıştı. O sıralarda toplumlar, bir ailenin büyümesi ya da büyük bir kaç ailenin bir araya gelmesiyle meydana geliyordu. Bu küçük insan birikimleri birbirleriyle olan soy bağılıklarını henüz unutmamışlardı. Topluluğun devamı hala sıkı bir aile dayanışmasını gerektiriyor; öte yandan ailenin müşterek atasına tapınma şeklinde beliren ilkel din ise, topluluğun devamını sağlayan ikinci bir unsur olarak çok önemli görev görüyordu. Atalarının mezarlarının olduğu ve aile ocağının tuttuğu oturma alanları bu yüzden kutsallaşıyor;

yaşayışın şartları gibi görülen bu birlik unsurlarını korumak, topluluğun genel politikası oluyor ve bu düzenin ilkel kuralları da hukuk haline gelerek müşterek bir maddi ve manevî ortam yaratıyordu. Sonrada kurulan tapınaklar, açılan pazar yerleri ve o çevreyi korumak için yükseltile surlar, bu maddî dünya ile kaynaşarak ona polis ismiyle anılan yeni şeklini verdiler. İşte bu yüzden de polis, kişiler için bir oturma yeri, düşmana karşı bir sığınak, bir pazar yeri olmaktan çıkarak onun için yaşamanın kendisi olarak gözüktü. Bunun için "topluluk halinde, her şeyden evvel mevzuubahs olan, sitenin menfaati oldu". Ve polis, her işe karışan, her türlü faaliyete müdahale eden siyasî bir teşekkül mahiyetini alarak, onsuz kişinin yaşayamayacağı, terk ettiği anda hiçliğe düşebileceği bir ortam haline geldi.

Ancak ne var ki; M.Ö. yedinci yüzyıldan itibaren başlayan oluşumlar zamanla daha da güç kazanarak, polisin bu ilkel biçimini şiddetle etkilediler. Ve bu etki giderek öylesine derinlemesine bir nitelik kazandı ki, sonuçta polis, yer yer sarsılarak, o eski katı ve bağınaz biçimini kaybedip, kişi ile kendi arasında denge kurma yoluna girdi. Özellikle Athenai'da kesin bir şekilde, polis ile kişi ikiliği belirdi. Bu iki varlık ilk defa karşı karşıya geldiler.

Athenai, bir yandan ticaretteki ustalığı ile zenginleşip, sömürü düzeniyle emperyalizme doğru kayarken; denizci bir ulus olmasının sonuçları da polisi etkilemeye başladı. Çünkü, tarım alanında çalışanlara oranla daha serbest düşünceli olan ve birbirleriyle daha sıkı ilişkiler içinde bulunan denizciler, karada geçirdikleri boş vakitlerini polis yönetimi ile ilgili sorunlara ayırabiliyorlardı. Bu nedenle de polisin ilkel politik düzeniyle çelişen bir durum yaratıyorlardı. Böylece ileriki devrimlere kaynak olacak ilk kıpırdanışlar beliriyor, poliste değişen askerî bazı durumlardan da destek alan bu kıpırdanışlar oldukça etkili hale geliyordu. Çünkü denizciliğin yarattığı bu yeni sınıf, politik bir güç olarak kendini hissettirmeye başladığı zaman, hoplit denilen piyade askerlerinin savaşların kaderine tesir etmeye başlamaları şeklinde beliren bazı askerî durumlar polisin geleneksel düzeniyle çatışmaya başla-

miştı. Öyleki, Pers savaşlarında önem kazanan Hoplitlerin kaynağı olan orta sınıf, bu askerî rolünü politik alana aktarma imkânları içinde bulunuyordu. Çünkü ticaret yoluyla zenginleşen orta sınıf, artık savaşlarda en önemli rolü oynayan ağır piyade (Hoplit) olabilme imkânına kavuşmuş ve kendini bir hoplit olarak donatabilme yalnız aristokratlara has bir imkân olmaktan çıkmıştı. Bu bakımdan savaşta aristokratlar kadar şerefli hizmetler görmekte olan orta sınıfın, barış zamanlarında da polisin politikasında söz sahibi olması tabii görülüyordu. Öte yandan orta sınıfın gittikçe zenginleşmesi de bu beliren imkânları geniş ölçüde desteklemekteydi. Böylece politik güç kazanan bu yeni sınıflar, polisin geleneksel düzeninin değişebileceği kanısını yaratarak, bağınaz polisi şiddetle sarstılar. Bu arada daha önce sözü edilen diğer gelişmelerde, polisi ilkel durumundan sıyrılmaya zorluyordu. Ve Athenai, bilinen tarihi gelişimiyle; demokratik bir idare düzeni yaratarak, polise karşı kişinin zaferini sağlayan önemli bir aşamanın ortamı haline geldi.

Fakat politik yöndeki bu aşamalar dışında, polisin ilkel bağınazlığını yıkan diğer oluşumlar da, daha az gürültülü şartlar içerisinde etkilerini göstermekte gecikmediler.

Polisin temel unsurlarından ilkel saflığını kaybeden ilk kurum; aile oldu. Çünkü, yağmacılıkla sömürüyü ve köle ticaretini önemli bir gelir kaynağı haline getirmiş bulunan Athenai'da, daha çok erken çağlarda büyük bir köle yığını birikmiş ve giderek bu köle yığını M.Ö. 430 yıllarında 80.000 kişiye yani Athanai'lı erkek yurttaşların iki misline ulaşmıştı. İşte büyük bir çoğunluğu barbar diye isimlendirilen yabancıardan meydana gelen bu yığın, Athenai polisinin içine katılıp onunla kaynaşarak polisin ilkel biçiminde bozucu bir etki göstermekte gecikmedi. Çünkü bu yığın, buhranlı zamanlarda orduya alınmak suretiyle, Athenai yurttaşlarına has bir görevi yüklenirken, barış zamanlarında polisin jandarmalığını da yapukları için, polisin ahlâkını etkileyebilecek durumdaydılar. Fakat, Athenai yurttaşının ailesinin içine giren, onunla kaynaşan bu yığının, o aileyi etkileyip onun ilkel

bağnazlığından sıyrılmasına yardımcı olması için mutlaka resmi görevler alması da şart değildi. Çünkü Athenai yurttaşıyla sokakda, çarşıda, iş yerinde ve her yerde beraber olan bu insanlar onları her an etkiliyor ve zenginleşerek olsun, azat edilerek olsun, ona; polis içinde yalnız olmadığı hissini, polisin yalnız kendisine ait olmadığı düşüncesini aşıyordu.

Diğer taraftan, ticaret ve endüstrinin gelişmesiyle Athenai'a toplanan büyük bir yabancı kalabalığı da; polisin ilkel saflığının bozulmasında önemli bir rol oynadı. Çünkü derece derece türlü hak ve yetkilerle sahip bulunan bu insanlar da Athenai hayatına renk katıyor ve onu etkiliyorlardı. Ayrıca, Kleisthenes devrinden başlayarak bir çok defalar bu zümrenin yurttaşlar arasına alınması da; Athenai polisinin aile birliği esasına dayanan ilkel niteliğini iyice sarsmıştı.

Polisin saf biçimini sürdürmek yolunda en etkili unsur olarak görünen dinin gelişmesi ise daha başka oldu. Çünkü Hellasta, özellikle de Athenai'da olaylar öylesine gelişti ki; din, bütün öteki unsurlardan daha çabuk yıpranıp parçalandı. Ve böylece de din, polisin güçlenmesinden çok, kişinin güçlenmesine yardım ederek bireyin doğumunda en önemli rolü oynadı. Bu oluşuma, Hellen dininin yapısı olduğu kadar, şüphesiz ki tarihin akışı ve olayların zorlaması da katkıda bulundular.

Önceleri tam anlamıyla bir aile atasına tapınma şeklinde beliren Hellen dini; ailelerin büyümesi, birbirleriyle birleşerek daha büyük topluluklar haline gelmesiyle orjinal niteliğini kazandı. Çünkü; her aile, her kabile, katıldığı yeni topluluğa girerken kendi tanrısını da getiriyor, topluluk da bu tanrılara o kabilenin yeni toplumdaki yerine göre bir değer tanıyordu. Sonra tarih boyunca Hellaşı çiğneyip geçen göçler de arkalarında bıraktıkları bir sürü inanç biçimiyle, Hellenlerin dininin bilinen özelliklerinin oluşumuna katkıda bulunuyorlardı. İşte böylece; Hellenlerin o çok tanrılı dinleri meydana çıktı. Daha sonra, Homeros destanlarıyla; bu tanrı kalabalıklığının genel bir sınıflandırılması yapılarak, tanrılara yetenekleriyle görevleri verildi. Homeros çağının tarihi görünümü ve özellikle politik ve toplumun güçlü sınıfı

olan soyluların düşünüş biçimine göre şekillenen, dost ve düşman olan bu tanrılar; yine o çağın toplumsal şartlarının gerektirdiği ahlâk değerlerine göre de karakterlerini kazandılar. Bu din, Homeros öncesi fetişizm ile de birleşince; kurbanlar, tütsüler, adaklar ve falcılık alışkanlıkları içinden yarı politik, yarı mistik ve şiirsel niteliğiyle ortaya çıkıverdi. Onun bu nitelikleri ise, daha sonra; din ile politika, sanat ve düşünce ilişkisini hazırladı. Din, sanat ve düşünce dünyasının etkisiyle, bir inançlar dizisi olmaktan çıkarak üzerinde her türlü sanat ve düşünce spekülâsyonunun yapılabileceği bir bilgi hazinesi haline getirildi. Tanrılar, Homeros ve Hesiodos'un geleneklerini devam ettiren ozanların, düşünürlerin hayal gücü ve mantık doğrultusu içinde, durmadan biçim değiştirerek evrimleştiler. Bu ise, onlara daha çok insansal bir nitelik kazandırdı. Çünkü aile ve hukuk düzeninde ortaya çıkan sarsıntı ve evrim; polisin ilkel düzenini bireyciliğe doğru kaydırırken, dini etkileyen sanat ve düşünce adamları da; dinde olağanüstü bir bireycilik havası yaratmak zorunda kalıyorlar ve bu yönde şiddetle etkileniyorlardı. Bu yüzden tanrılar, gittikçe insanlaşarak, o çağın insanının karakter yapısını kazanıp klâsik kişiliklerine ulaştılar. Hellasta hiçbir kutsal kitabın ve ruhban sınıfının olmaması da, düşünce ve sanat adamlarının bu yolda bir engelle karşılaşmasını önlüyordu.

Böylece, Hellasta mal alışverişiyle birlikte, tanrı ve kutsallık alışverişi de olağanüstü gelişti. Doğunun tanrıları, ilkel Hellen toplumunun inançları hep birbirine karıştılar. Bu arada İyon kentlerinde gelişen kozmoloji görüşleri ve tabiat felsefeleri, din dışında yaratılan yeni evren ve hayat anlayışlarını da din duygusunun yanına katarak, Hellenleri çok tanrıcılık yanında, çok dincilik duygusunu da kabul edebilecek bir hale getirmekte gecikmedi. Esasen, Hellen dininin oluşumu, Hellenlerin politik ve ticari ilişkileri böyle bir gelişmeyi zaten hazırlamış bulunuyordu. Çünkü dış temasları olağanüstü fazla olan Hellenler, her düşünce biçimine açık bir kafa yapısına ulaşmışlardı. Hellenlerin büyük tanrılarından çoğu; Hellen ülkelerinin dışından Olympos'a gelip yerleştiler. Apollon, Dionysos, Artemis, Aphrodite hep yabancı kaynaklı tanrılardı. Öte yandan ozanlar da çevrelerindeki kahramanla-

rı, dikkati çeken kişileri şiirleri ile Olympos'a ulaştırıyorlar, bazen tanrı ve bazen de yarı tanrı olarak bir çok yeni isme Olympos yolunu açarak, Hellen tanrıların insanlarla devamlı bir ilişki halinde tutuyorlardı. Sonra da İyonların bilgeleri, yeni dünya ve evren görüşleriyle, Homeros ile Hesiodos'un kaostan başlattıkları yaratılış masallarını allak bulak edince, Hellasta, dini bağnazlığın hiçbir anlamı kalmadı. Tanrılar, dinler inançlar ve hayat görüşleri alabildiğince çoğaldı. Bu çokluk içinde ise, polisin ilkel ve saf yapısını koruması, onda direnmesi mümkün olamazdı. Bu yüzden polisin resmi dini, bir inanç sistemi olmaktan çok, siyasi bağın zorunlu ve biçimsel bir unsuru haline geldi. Örneğin Athenai yurttaşının, tanrıça Athena'ya saygı göstermek zorunluğu duyması, dini bir dogmanın ya da zorlamanın sonucu değil fakat, polisin egemenliğini benimsediğini göstermesi bakımından önem kazanıyordu. Muhakkak ki mitologyanın anlattığı her şeye, eski fetişizm kalıntılarına tamamen inanan saf yurttaşlar da eksik değildi. Bu kalınular özellikle Dionysos ve Orpheus dinleri şeklinde evrimleşerek halk arasında yaşamaya devam ediyordu. Ama Homeros destanlarıyla başlayan ve dinde köklü bir reformu belirleyen çabalar, Hellasın mutlu çağlarında, ilkel bağnazlığı daima bastırdı. Ve bu baskı devam ettiği sürece çoğunluk, destanların öykülerindeki o şiir gücünün etkisiyle, dini bir fantazi olarak görmekten vazgeçemediler. İşte bunun için politik ve toplumsal nedenlerle önemini hâlâ koruyan polis, gittikçe kutsallığını kaybederek, varlığını kutsallık dışındaki toplumsal zorunluluklara dayandırmaya başladı. Çünkü dinin, katılığından sıyrılmış olması; onun, toplayıcı ve zorlayıcı niteliklerini de kaybetmesi sonucunu doğurmuş; polis dinin birleştiriciliğiyle teşekkül eden bir toplum olmaktan çıkmıştı. Polis dinden değil fakat din polisten destek almak zorunda kalmıştı. O kadar ki, din özgürlüğü yönünden Athenai'dan çok daha gerilerde kalan bağnaz Sparta'da bile, aslında ilkel çağların güneş tanrısı olan Lykurgos'un nüfuzunu devam ettirebilmesi için; tanrılıktan çıkarılarak, bir bilge, bir yasa koyucu olarak politik bir nitelik alması gerekli görülmüştü.

Özellikle Athenai'da, politik eşitliğin olağanüstü gelişmesi sonucu, din bağınazlığından geniş ölçüde arındı. Çünkü denizler tanrısı Poseidon'un oğlunun gözünü çıkaran Odysseus'un öykülerini dinleyen, Delphoi kahinlerinin aldıkları rüşvetlere göre kâhanette bulunduklarını söyleyen Herodotos'u Olympia'da alkışlayan; "Öküzlerin, atların ve arslanların da elleri olsaydı her birinin kendilerine benzeyen tanrı şekilleri çizeceklerini" söyleyen Ksenophanes'e yüz yıla yakın bir süre kucak açmış bütün öteki Hellenlerden daha fazla olarak orada, politik gelişmelerin sonucunda da güçlü bir özgürlük havası yaratılmıştı. Dinin giderek gücünü kaybetmesine karşılık, politik özgürlüğün, Athenai'nın vazgeçilmez bir özelliği haline gelmesi, dini bağınazlığın ve dinin katı kurallarının ortadan kalkmasını sağladı. Öyleki; Euripides, orada rahatça: "Söyler elbette biri, gökte tanrıların bulunduğunu. Yokturlar. Yokturlar. İnsanlar arasında bir budala çıkıp da eski masalı tekrararlarsa o başka"³⁷ diyebiliyor; Trygaios'un tezekle beslenen osurgan'a binerek, baş tanrı Zeus'un yanına gitmesini³⁸ halk tiyatrodan, kahkahalarla seyrediyor ve eserin yazarı Aristophanes birincilik mükâfauna layık görülüyordu.

Böylece, Athenai'da din, bireyciliği destekleyen bir özellik göstermeye başlamıştı. Çünkü bu şekilde bir niteliğe bürünen dinin, artık polisin ilkel aile ocağı dini gibi katı ve bağınaz olması beklenemezdi. Polisin ilkel biçiminde onun, kişiyi saran, çepe çevre kısıtlayan niteliğinin devamını sağlama bakımından önemli bir görev yüklenmiş olan din, giderek bu konuda olumsuz bir biçime ulaşmış ve polise karşı insanın baş kaldırmasını hazırlayan etkenlerin başına geçmişti. İdeal insan güzelliğini şekillendiren tanrı heykelleri, heykelcilik sanatının zaferi olduğu kadar; insanın özgür kişiliğini bulmasında da bir rol oynadı, Hellen heykeli, sırtını bir yere dayamadan ayaklarının üstünde duran insanı şekillendirerek tarihi görevini yerine getiriyordu. Öte yandan dinin, gittikçe güç kazanan Delphoi ve Olympia gibi bütün Hellenlerce kutsal tanınan inançları hazırlamış olması da; polisin sağlam surlarının sarsılmasına yol açtı. Hellenler, ana rahminden ayrılmış

bir çocuğun tedirginlik ve zorunluğu ile yavaş yavaş ilkel kabuklarından yeni bir yaşama doğru yol almaya başladılar.

Fakat, Hellen dininin aşırı derecede yeryüzüne bağı niteliğı, onun tahrik edip geliştirdiğı bireyciliğın, insanın toplum içinde yapayalnız kalmasını ve yeryüzünü ölüm sonrasında ulaşılacak, başka bir dünyaya çevirmesini de engelliyordu. Çünkü Hellenler için öbür dünya; anlamsız, soğuk ve istenilmeyecek bir yerdi. İnsan ister savaşta ölsün, ister başka bir sebeple ölsün; can öbür dünyaya giderken; gücünü ve gençliğini bıraktığı için kaderine ağlar³⁹ Akhilleus'da; "Razıydım, bir yanaşma gibi hali vakti yerinde olmayan yoksul bir çiftçinin hizmetinde olayım, şu bütün yok olmuş ölümlere Han olmaktansa"⁴⁰ diye dövünürdü. Hellenlerin yaşama sevinci dolu insanları; hep hayata, yeryüzünün tükenmez nimetlerine çevrilmişti. Herkesin övüp, hasretini çektiğı Kronos tanrının alun çağı, gelecekte ya da başka bir dünyada değil, yeyüzünde var olmuştu çünkü.

Gerçi bir zamanlar, özellikle 6. cı yüzyılın sonlarına doğru, Orpheus dininin mistik inanç sistemi ile, Homeros'la güçlenen bu din devrimi tersine döndürölür gibi olmuştu ama; bütün çabasına rağmen orpheusculuk, Hellasda tutunma imkânını bulamadı. Çünkü, halk arasında yaşıya gelen ve ilkel totemizmin artıkları şeklinde görülen inaçların kaba saba birleştirilmesinden ibaret olan Dionysos dininin, gelişmiş ve incelmış bir şekli olan bu din; bütün çekiciliğine rağmen, Hellenlerin o çağdaki inançlarıyla çelişir durumdaydı. Öyleki, yeryüzündeki yaşayış biçimine göre mutlu ya da mutsuz bir nitelik alacak olan bir öbür dünyayı; çile çekerek ruhu kurtarma, öldükten sonra tekrar yeryüzüne dönme, ölümle tanrıya ulaşma hatta tanrılaşma, tarikata girme inançları şeklinde sunulan orpheusculuk, Pythagoras gibi bir dahinin çabalarına rağmen dahi; resmi bir din hüviyetine giremedi. Hele, İyon'da doğup gelişen felsefenin ve özellikle Ksenophanes'in etkisi batıyı sarmaya başladığı zaman; orpheusculuk için halkın bilincinin karanlıklarına yerleşmekten başka çıkar yol kalmadı. Zira; yakın çağlarına, Sokrates ile Platon'a kadar, vücudu hakir gören bir ruh ve beden ikili-

ğini tanımamış olan Hellenlere⁴¹; felsefenin dünyacılığı, akılcılığı; orpheusculuk ve ona bağlı inançların mistisizminden daha olumlu görünüyordu. Bireyciydiler ama; insanlıklarına saygılarını kaybetmemişlerdi. Fikir özgürlüklerini kiskançlıkla koruyorlardı; ama, sırf fikirden, düşünceden ibaret olmadıklarını da biliyorlardı. Sanatçıların tanrılaştırdıkları insan biçimlerinin, ancak ekleme ve her an kaçmaya hazır bir ruhla anlam kazanacağı görüşü, onlara korkunç bir hakaret gibi geliyordu.

Fakat bütün bunlara rağmen; orpheusculuğun kökeninde bulunan ve feşitizm ile ilkel totemciliğin inançlarına bağlı kalıntılara karşı gürışilen reform çabaları nasıl Homeros destanlarına kaynaklık ettiyse; aynı karşı çıkışın, Hellasta ve özellikle İyonyada ilk felsefe sistemlerinin doğmasına da yardım ettiğinin unutulmaması gerekir. Çünkü bunlar sonradan, din ile birlikte bütün polisin korkunç bir eleştirisine gürışecek olan sofizmin ortaya çıkmasını hazırlayan en önemli kaynakları teşkil edeceklerdir.

İşte polis; aile, hukuk, politika ve din düzeninde ortaya çıkan bütün bu gelişimlerden sonra; ilkel niteliğini artık tamamen kaybetti. Bütün kurumlarında görülen bir yumuşama ve özgürlük havası içinde yepyeni bir nitelik kazandı. Onun bu yeni niteliği ise; kişiye yurttaş olma duygusunu veren bir disiplin oluşunda belirliyordu.

ATHENAI UYGARLIĞININ TEMEL GÖRÜNÜMÜ:

Tarihin büyük uygarlıklarından birinin oluşumunu, o uygarlığın sebebinin bütün ayrıntılarıyla açıklamak; çok geniş ve çok yanlı bir incelemeyi gerektirir. Oysa belli bir olayın anlaşılmasında ve belli bir sorunun açıklanmasında yardımcı olacak zorunlu bilgilerin toplanması, ister istemez, pek kökenlere inmeyen, yüzcysel bir özetleme anlamına gelir. Çünkü belli bir olayın açıklanması, kökeninin araştırılması belli bir sınırdan durdurulmazsa, incelenen olayın önemi kaybolacağı

gibi, sonuca varamamak ihtimali de ortaya çıkar. Athenai uygarlığı konusu da, şüphesiz ki, dar bir araştırma çerçevesi içinde bütün ayrıntılarıyla incelenemez. Ama o, belli bir olayın aydınlatılması için; kökenlerine pek inmeden ve yalnızca önemli oluşumlarına işaret olunarak, bir vakıa, bir görünüm şeklinde açıklanabilir.

Gerçekten de Athenai uygarlığı; birey ile polis arasında kurulan bir diyalog, bireycilikle toplumculuk arasında sürdürülen bir denge şeklinde görülür genellikle. Athenai'da, bireyin bencilliğinin karşısında polisin otoritesi, polisin istibdadı karşısında bireyin özgürlüğü vardı. Çünkü esasen bütün Hellen uygarlığının yarattığı en büyük eser olan birey, polise karşı çıkarak varlığını kazanmış olmakla birlikte, hayatına devam edebilmek için polisin güçlü himayesine hâlâ muhtaçtı. Polisini kaybettiği anda bütün yurttaşlık haklarını kaybedecek olan insan, bu haklar olmadan bireyliğini de sürdüremeyecekti. İnsan, başkaldırarak, ayaklarının üzerine dikilerek tarihinin en büyük devrimini Hellas'ta yaptı. Ama o çağın şartları içinde bu muhteşem devrimi yaşatabilmek için; devrimi sinesinde hazırlayan, besleyen ve tahrik eden polisini inkâr edemezdi. Hele Athenai yurttaşı için, polis bu niteliğini tarihinin her oluşumu içinde ortaya koymamış mı idi? Athenai, polis ile bireyi bu zorunlu uyumunu sağladığı sürece gerçek kişiliğini buldu. Bu uyum süresince, uygarlığını geliştirdi. Polisle bireyi kaynaştırıp, onları tam bir amaç ve yarar birliği içinde bir araya getiren Perikles'in çağı onun için, Athenai'nın en parlak ve en muhteşem çağı haline geldi. O çağda Athenai, bütün tarihi boyunca ortaya koyduğu eserlerinin en değerlisini yarattı. O çağa kadar, Solon'dan başka hiçbir fikir adamı yetiştirmemiş olan Athenai, Perikles çağında uygarlığına imzasını atmış olan en değerli insanlarını yetiştirdi. Çünkü, polisin güçlü duvarları, onun bütün Hellen dünyasına yayılan ünü, zenginliği ve özgürlük düzeni; bireyin kişiliğini geliştirme çabaları ile tam bir uyum halindeydi.

Bu uyum devam ettiği süre, Athenai yükseldi. Bu uyum devam ettiği süre, Athenai Hellen dünyasının egemenliğini elinde tuttu. Denge

bozulup, birey ya da polisin ağır bastığı zamanlarda ise, Athenai perişan ve derdli idi. Bilinen şartların etkisiyle bu dengesizlik, gittikçe daha çok ve gittikçe daha şiddetli şekillerle ortaya çıkınca da; Athenai kendini en olumsuz buhranların içinde buldu. Çünkü bozulan denge kolay kolay düzelmiyor, ve tabiat yasaları olayları amansız bir biçimde kullanarak bütün uygarlıkların zorunlu sonucunu Athenai içinde hazırlıyorlardı.

Bu hazırlık, Athenai'ın Sparta tarafından işgalinden sonra daha da hızlanacak, antik çağın o zamana kadar bilinmeyen, duyulmamış, sessiz ve çok güçlü bir devrimini sahneye koyacak ve her türlü değer sarsılıp, toplumdaki bütün dengelerin allak-bullak olduğu bir ortamda; bu devrim, Sokrates isimli bir filozofun başında patlayacaktı.

II. Bölüm
SOKRATES'ın DRAMI

SOKRATES'IN DRAMI

Perikles devrinde en üst basamağına ulaşan Athenai demokrasisinin, "halkın oyu, önderin yönetimi" şeklinde özetlenebilecek olan özelliği, aynı dönemde, bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştı. Perikles'in; Pers Savaşlarının yaralarını sararak, Athenai'ı Hellasın en muhteşem polisi haline getirme çabalarındaki tutumu da demokrasinin bu özelliğini geniş ölçüde destekleyecek nitelikteydi. Öyle ki, artık Athenai demokrasisi; sınıflar arasındaki uyumu sağlamış, bütün sınıfların tutkularını olabileceği kadar tatmin etme yoluna girmiş sayılabilirdi. Perikles'in ustaca kurmuş olduğu, emperyalist düzen aksaksız işlediği sürece; bu uyum bütün güzelliğiyle sürece, refah seviyesi oldukça artan halkla, yönetim gücünü elinde tutma imkânına kavuşmuş oligarkh sınıf düzenle hiçbir çatışma sebebi bulamayacaktı. Ama ne çare ki; Spartanın, Athenai emperyalizminin karşısına dikilmesiyle işler kısa süre sonra tam bir çıkmaza girmekte gecikmedi. Peloponnesos savaşının başlaması, arkasından da Perikles'in ani ölümü; sınıflar arasında kurulan bu geçici uyumu tamamen ortadan kaldırarak, yeni ve bilinçli bir sınıf savaşını pek şiddetli bir şekilde başlatıverdi. Zaman zaman oligarkhların, polise ihanetlerine kadar gelişen bu çatışma; Athenai'nın

Sparta karşısında utanılacak bir yenilgiye uğramasına, hatta daha da sonraki tarihlere kadar devam etti. Ne var ki bu seferki çatışmalar, artık eskisi gibi sadece bir hak arama kavgası şeklinde değil, fakat ideolojik bir savaş şeklinde de sürdürüldüğü için; her türlü bağnazlığı haklı gösterecek davranışlar dizisine doğru da kaydırıldı. Sonsuz bir inanç ve düşünüş karmaşıklığı içinde, sınıflar birbirlerine var güçleriyle saldırdılar. Çatışmanın ideolojik bir biçime girmesinde şüphesiz ki, Perikles'in kalkınma çabaları arasında, Anaxagoras'ı Athenai'a davet etmesinin önemli bir rolü oldu. Çünkü Anaxagoras, Athenai'a felsefeyi getirmekle ona, türlü düşünüş biçimlerini tanıma imkânını da sağlamış oluyordu.

Anaxagoras da bütün diğer İyonya bilgeleri gibi; dine karşı çıkarak, ortaya kendi görüşüne göre yeni bir evren-bilimi koymuştu. Ama onun çevresini sarmış bulunan Athenai'lıları en çok etkileyen düşünceleri; "nous" adını verdiği ve madde aleminin karşısına çıkardığı⁴² yeni bir unsurla ilgili bulunanlardı. Ona göre, bütün evreni harekete getiren, bütün hayatın anlamını içinde saklayan, bütün nesnelerin en iyisi, en temiz, her şey hakkında bilgisi olup, en büyük kuvvete sahip olan⁴³ ve imtiyazlı bir keyfilikle hareket edip, "sonra her şey dıştan belirtilmiş iken o, sadece kendisine bağlı" kalan nous; evrenin açıklanmasının tek anahtarı idi. Buysa; polislin yönetiminde tek söz sahibi olmak isteyenlerin, sevinçle benimseyecekleri bir düşünüş biçimi olarak gözükiyordu. Çünkü US'a evrensel bir nitelik izafe edilmesinden başka bir şey olmayan bu nous kavramı; Anaxagoras'ın çevresinde toplanmış bulunanların kendilerini halktan ayıracak ve onlara halka tepeden bakacak haklı bir üstünlük sağlamakla kalmıyor, fakat aynı zamanda; dar bir seçkinler zümresine, felsefenin de desteklediği ve her türlü satışmanın üstüne yükseltilmiş özgür bir ortam da hazırlıyordu. Böylece 'nous'dan yararlanabilmek için bilmi kavrama yeteneğine ve özellikle bilimle uğraşabilecek maddi imkânlarla sahip bulunan bu seçkinler, bütün güçlerini 'nous'a doğru yönelttiler. Öyleki artık, Nietzsche'nin deyişiyile: "Bir dev, zamanların kuru boşluğu içinde başka bir deve

sesleniyor ve ayakları arasında sürünen ve bile bile gürültü koparan cücelerden hiç rahatsız olmayarak, zekâların yüksek konuşmasını devam ettiriyor"⁴⁵ denebilirdi. Nitekim Anaxagoras, dinsizlikle suçlanıp Athenai'dan kaçmaya mecbur edildiği sıralarda, Athenai artık Hellenlerin okulu olmak için bütün hazırlıklarını tamamlamış, 'nous'a ulaşmak için türlü düşünüş biçimlerini denemeye hazır bir hale gelmiş bu lunuyordu.

Anaxagoras'ın açtığı kapıdan felsefe, Athenai'a büyük bir çağlayan hızıyla girdi. Miletos'un metaryalist felsefesinden, Pythagoras'ın mistik düşünce sistemine kadar, her türlü dünya anlayışı Parthenonun çevresine doluştular. Bunlardan kimi düşünüş biçimi, ardında hiçbir iz bırakmadan silinip gitti. Kimi düşünüş biçimi de; Athenai polisini olağan üstü etkileyerek onun, kaderini tayin etmek durumuna kadar ilerledi. bu arada toplumsal sınıflar da kendi çıkarlarına uygun gelen düşünüş biçimlerini benimseyerek, kendi ideolojilerini kurup, geliştirme çabalarına giriştiler. Çünkü bütün Hellas'da: "Siyasal düşünüş, bilimler henüz felsefeden ayrılmış uzmanlaşmadıkları, bütün bilimler felsefenin içinde oldukları için, siyaset felsefesine, siyaset felsefesi de genel felsefeye dayandırılmıştı."⁴⁶

Kısa zaman sonra, Athenai her çeşit felsefe ve politik ideolojinin kaynadığı bir kazan haline geldi. Bir yandan, aristokrat bir arkadaşını kentlerinden sürdükleri için Ephesos'lulara "kendilerini asmaları gerektiğini" yakıştıran⁴⁷ mağrur Herakleitos'un soyluları yücelten felsefesi; öte yandan "bir gün gelecek ben elimdeki bu değnekle yine karşınızda ders vereceğim" diyecek şekilde⁴⁸ ruhun ölümsüzlüğüne inanan Pythagoras'ın devleti; ruhların en olgununu asil vücutlarında sakladıklarına ve evrenin ilksiz hareketinin sesi demek olan ve halkın ancak defalarca ölüp-dirilmek ve defalarca çileli bir hayat sürmek karşılığında duyabileceği 'Harmonia'yı doğduğu gün işitebileceklerine inandığı aristokratlara vermeyi öğütleyen öğretisi; soyluları Kleisthenes'in "kabileleri araştırmayın" sözünü unutturacak kadar coşturuyor ve onları esasen hiçbir zaman sevmedikleri demokrasiye kesin olarak cephe al-

maya zorluyordu. Ama buna karşılık; demokrasiyi savunan kişilere fikri kaynaklarını hazırlayan felsefe sistemleri de yok değildi. Örneğin; "Bir halk yönetimindeki fakirlik, beyler yanındaki sözde bahtıyarlığa, hürlüğü köleliğe üstün tutulduğu kadar tercih edilmelidir."⁴⁹ diyen Demokritos'un felsefesi polisteki halk egemenliğine düşünüş dünyasında destek arayanlar için mükemmel bir yardımcı durumun daydı. Fakat demokratik düşünceye; içinde halka değer vermeyen, demokrasiyi kötüleyen kimseler bulunmuş olsa bile, tartışmayı ve gerçeğe ulaşma yolunda hiçbir engel tanımayan dürüst bir araştırma ruhunu⁵⁰ ilke haline getirmiş olan sofistlik kadar, hiçbir felsefe okulu yararlı olmadı. Bunda ise, sofistlik'in tartışmaya verdiği önem ve demokrasinin en önemli aracı olan söz söyleme sanatını her isteyene öğretme yükünü üstüne almak suretiyle; demokrasinin kökeniyle ilişki kurmuş olması kadar; onun, çoğunlukla sonuçta oligarkh bir idareye yol açacak olan felsefe sistemleriyle kıyasıya sürdürdüğü tarihi mücadelesinin de etkisi vardı. Esasen herşeyin ötesinde, dogmatizme ve bağnazlıklara karşı kökten bir baş kaldırış ve bir 'aydınlanma hareketi' olan sofistlik'in Athenai'daki fikri oluşumlar bakımından taşıdığı önem ortadadır.

Sofistik, evrenin esasını açıklamaya çalışan türlü düşüncelerin, belli bir konu üzerinde anlaşılamamasını ve her birinin ayrı bir görüş üstünde ısrar etmesi sebebiyle, duyulan fikrî bir kriz üzerine ve kendinden önceki tabiat felsefelerine bir tepki niteliğinde ortaya çıkmıştı. İşte onun için de sofistlik hareketin kökeninde; insanın hiçbir şey üzerinde kesin bilgi sahibi olamayacağı, mutlak gerçeğin insan tarafından kavranamayacağı, bilgi sanılan şeylerin ise yalnızca kanılardan ibaret olduğu bunun için de, tabiat felsefesi ve evrenin açıklanması yerine insanın mutluluğunu sağlamak gerektiği görüşü yatmaktaydı. Öyleki sofistlerin öğretilerindeki temel düşünce, "tek tek insana değer verilmesi, hakim olan dinin, devletin, geçmekte olan hukukun bağlarından kurtarılması, her türlü konvention'un (nomos) yerine tabiatın (physis) konulması"⁵¹ şeklinde özetlenebilir. Nitekim sofistlerin en ünlülerin-

den olan Protagoras, kendinden önceki bütün bir düşünüş alemine karşı cesaretle: "Bütün şeylerin ölçüsü insandır. Varolanların var olduğu, var olmayanların var olmadıkları için... Her bir şey bana nasıl görünürse benim için öyledir, sana nasıl görünürse yine senin için de öyle... Üşüyen için rüzgâr soğuk, üşümeyen için soğuk değildir"⁵² diyerek, toplumun bütün değerlerinin karşısına çıkıp, dogmaları kökünden şarşırmaktan çekinmemişti. İşte bunun için de sofistler; bütün güçleriyle, hiçbir gerçek değeri olmayıp, kendilerinden önce gelen insanların kanıları olmaktan başka bir anlam taşımayan bilgi ve toplum kurallarını yıkmak, hatta onlara önem bile vermemek çabasına girişerek, bütün toplum düzenini kökünden reddetmeyi kendilerine görev edindiler. Eleştirilmeyen ne devlet, ne din ve ne de ahlâk kuralları kaldı. Üstünden sırları sıyrılıp alınan din, kökeninde türlü düzenbazlığın keşfedildiği toplum düzeni, muhteşem tahtından indirilen devlet; bir harabe halinde, insan zekâsının önüne yığılıp biriktirildi. Bu korkunç yıkıntı içinde çağdaşlarına gösterdikleri tek yol ise; insanın bir insan olarak arzu ve tutkularını tatmin edip, mutlu olmyğa çalışma akıllılığına ulaşmak, tavsiyesinden başka bir şey değildi.

Mademki gerçek yoktu, ya da vardı da insanın bilgi sınırları dışındaki bir yerdeydi; şu halde insanın yapacağı şey; onu aramak, gerçeği kavramaya çalışmak gibi olumsuz bir işe sarılmak olamazdı. Kanıların gerçek diye tanıtıldığı bir dünyada, her türlü değerlerin hem savunulup hem de yıkılabileceği bir ortamda, zekâ sahibi bir varlığa düşen şey: Kendi gerçeğini ortaya koyabilmesi ve onu herkese genel bir gerçek olarak tanıtabilme yollarını öğrenmesi olabilirdi.⁵³ Kandırmaya müsait bir yaradılışın şartları içinde, ya yalana aptalca kanıp mutsuz olmak, ya da kandırıp mutlu olma şıklarından birini tercih etmekten başka ne yapılabilirdi ki? Onun için Sofistlerin tartışma sanatını öğretmekten başka hiçbir iddiaları olamazdı. Çünkü, bir Athenai'lı için önemli olan; ister kendini mahkemelerde savunmak için olsun, isterse de Ekklesia'da önderlik için yarışırken olsun; güzel söz söylemesini ve karşısındakini ikna etmesini becerebilmesi olabilirdi ancak.

Sofistlerin bu aşırı eleştirici tutumu, onlardan bazılarının Athenai'dan kovulması ve bu arada, sonradan fikir özgürlüğüne karşı sık sık kullanılacak, dinsizliğe karşı koyulmuş olan yasanın çıkarılması sebeplerini hazırladı. Ama, sofistlik; Athenai'da tarihi rolünü oynamış, insan zihnine güçlü şüphe tohumları atmış bulunuyordu artık. Bundan sonra olacaklar ne yasa zoruyla ve ne de ceza tehdidiyle önlenebilecek nitelikte değillerdi. Onun için; yıkılan aristokratik değerlerle, alabora edilen toplum düzenini sofistlere karşı savunmak için, aklın karşıtı olan sağlam bir gücün çıkarılmasından başka bir çare bulunamazdı. Her şeye rağmen hâlâ halk üzerinde etkisini sürdüren ilkel dini duygulara dayanmanın ise işi kolaylaştıracağı ortadaydı. Kaldı ki Pythagoras'ın felsefesinin baş köşesine oturtulmuş bulunan ruh kavramı da elde hazır bekliyordu.

İşte Sokrates, Athenai dünyasını tam bu fikrî oluşumların doldurduğu bir sırada, ortaya çıktı. Sınıf bilinçlerinin iyice keskinleştiği, sınıflar arasındaki ideolojik kavganın bütün şiddetiyle başlamış bulunduğu bir çağda; sofistlik hareketin yıktığı değerler yerine yenilerini koymak sorumluluğunu yüklenmek onun kaderi olacaktı. Çünkü toplum halinde yaşamak zorunluğu karşısında, düşünen bir insanın, sadece yıkmakla yetinemeyeceğini ve yıkılmış bütün değerlerinse artık tekrar diriltilemeyeceğini görüyor; toplumun ortasında yığılıp kalmış olan bu kalıntıları temizlemeden önce de, hiçbir şekilde yeni ve mükemmel bir düzenin kurulamayacağını anlıyordu. O, böylece; bir yandan sofistlik hareketle ileride ortaya çıkacak büyük felsefe sistemleri arasında köprü vazifesini görürken; poliscilikten daha evrimleşmiş bir toplum haline geçişin öncülerinden biri olma durumunda da kalıyordu. İşte bunun için Sokrates; maharetle kullandığı sofistlik metodla başladığı toplumu bağnazlıklarından kurtarma hareketine, Pythagoras'ın ruh ve öbür dünya kavramlarıyla yeni bir dünya kurma çabası şeklinde devam edecek; demokratik kökenli bir hareketten, oligarkh bir yönetim oradan da mistik bir diktatoryaya varacaktır. Ama bu felsefî ermişliğin gelişimini incelemeyen, niteliği tabii ki tam olarak kavranamaz.

SOKRATES'İN KİŞİLİĞİ:

Sokrates, Athenai'nın basit ve fakir ailelerinden birinin oğlu olarak dünyaya gelmişti. Bir heykeltraş olan babası ile ebelik yapan annesinin mütevazı kazancı, ailenin ancak günlük geçimini sağlayabiliyordu. Bu yüzden Sokrates, hiçbir özel eğitim görmeden, polisın yurttaş çocukları için hazırladığı parasız eğitim kurumlarında öğrenimini tamamladı. Gençliği, Perikles çağının o muhteşem kültür ortamı içinde geçtiği için, o sıralarda Athenai'a gelen çağın ünlü sofistlerini dinleme imkânını da buldu. Böylece; Anaxagoras'dan; Protagoras'a, Gogias'dan; Zenon'a kadar, o çağın en büyük bilgelerini tanıma fırsatına kavuştu.

Çirkin bir adamdı. Basık burnu, şiş karnı, patlak manda gözleri ve iri gövdesiyle; Athenai halkının zevkine tam aykırı bir biçime sahipti. Eski bir himationla ve yaz kış yalınayak gezer, kendisine para sağlayacak hiçbir iş yapmazdı. Bu yüzden, ikinci evliliğine kadar, kendisi de, ailesi de büyük bir geçim sıkıntısı içinde kalmışlardı. Sokrates, hiçbir zaman iyi bir aile babası olamamış; ömrünü zengin dostlarının ziyafetlerinde, çarşıda pazarda yolda; aklına estiği her yerde, her çeşitten halkla tartışıp, onlara öğüt vermekle geçirmişti. Bazen günlerce evine uğramaz, türlü mahrumiyetler içinde bıraktığı karısıyla bu yüzden hep çatırdı. Öyleki ilk karısı Ksantippe'nin kavgacılığı bu yüzden, Athenai'de günlük bir konu haline gelmişti.

Doğru dürüst bir konuşma tarzı da yoktu; sofistlerin, Demagogosların o alımlı ve her davranışı, her sözü hesaplı konuşmaları karşısında, bir takım sorular sormaktan ibaret olan konuşma şekli, halka yavan ve hatta eğlendirici bile geliyordu. Bazen yolda rastladığı birini durdurur, ona; hayatının manasızlıklarla dolu olduğunu ispat eder, bazen daldığı düşünceler içinde; çözemediği problemlere gömülerek sokak ortasında dimdik 'çakılıp kalır', bazen de; gittiği bir ziyafette o iri ve biçimsiz gövdesiyle kendisiyle eğlenilmesine aldırmadan dans etmeye, oyun oynamaya kalkardı. Düşüncelerine öylesine dalmıştı ki,

halkın günlük yaşayışıyla hemen hemen ilgisini kesmiş gibiydi. Hatta bir kere; Ekklesia'ya kura ile başkan seçildiğinde; rey toplama usulünü bile bilmediğini gören Athenai'lılar onunla alay etmişler, şaşkın tavırlarıyla eğlenmişlerdi. Fakat bütün bunlara rağmen; Sokrates, devletin kendisine verdiği görevlere koşmakta da kusur etmemişti. "Yiğit bir hoplit olarak Polidaia, Delon ve Amphipolis savaşlarında dövüşüyor Potidaia'da o Alkibiades'in hayatını kurtardığı gibi, sipahi Alkibiades'de Delion çekilişinde hoplit Sokrates'e yoldaşlık ediyordu."⁵⁴

Sokrates'in kişiliğini etkileyen en önemli yanı; kendisine hep doğruyu ve gerçeği bildiren bir gücün, bazen duyulan bir ses ve bazen de görülen bir hayalet şeklinde içine yerleşmiş bulunduğu inancıydı. Bu ses ve hayalet onu bütün davranışlarında etkiliyor ve Sokrates bu sesin emrinden dışarıya asla çıkmıyordu. Bütün hayatı boyunca onu etkisi altında tutan ve verdiği bütün kararları, bütün davranışlarını yöneten bu sesin; tanrısal niteliğine de bütün benliğiyle inanmıştı. Bu ses onu yargıçların önüne götürecekt ve yine bu ses onun doğru dürüst bir savunma yapmasını bile engelleyecekti. Çünkü, Sokrates, davası sırasında içinden gelen bu sesin, kendisine ölümünden sonra mutlu ve ebedi bir hayat müjdelediğini duyuyordu.

Öte yandan Sokrates, yine tanrı tarafından kendisine insanları uyarma görevinin verildiğine de inanmıştı. Kendisinin anlattığına göre; çok eski bir arkadaşı olan Khairephon, bir gün Delphoi tapınağına gitmiş ve tanrıya "Sokrates'den daha bilgili bir kimsenin bulunup bulunmadığını sordurmuş ve tanrı sözcüsü (kâhin) de Khairephon'a Sokrates'den daha bilgili bir kimsenin olmadığını söylemişti. İşte Sokrates bunun üzerine, ve sırf tanrı sözünün doğruluğunu sınamak bakımından; işe girişmiş ve önüne gelen herkesin, her meslek adamının bilgisini yoklamaya başlamıştı. Sokakta, dükkanda, her yerde insanları yakalayıp sorguya çekmesi bundandı. Sorguya çektiklerinin, kendilerini en bilgili sandıkları konularda dahi bilgisiz olduklarını anladıkça ise rahatlıyor, tanrı sözünün doğruluğuna bir daha inanıyordu. Gerçekten de kimsenin hiçbir şey bilmediği halde, birşeyler bildiğini sandığını

görüyor, kendisinin hiç olmazsa bilgisizliğini bildiğini görüyordu. Böylece de, gerçekte hiçbir şey bilmeyen insanları, gerçek bilgiyi öğrenme çabasına sokmayı kendisi için bir görev olarak kabul etmişti. Bu yol ise; gerçek bilginin, gerçeğin bilgisinin yolu olan felsefeden başka bir şey olamazdı.

İşte Sokrates'in kişiliği onun bu pek karışık karakter yapısı içinde belirliyordu. Russell'e göre: "Kendine güvenen, benlikli, dünya nimetlerine aldırılmaz, tanrısal bir sesle yönetildiğine inanan, duru düşüncenin doğru yaşama için en önemli gereklilik olduğuna inanmış bir typos-tu o."⁵⁵

SOKRATES'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI:

Sokrates, Perikles'in ünlü söyleviyle, Athenai polisinin; "Yurttaşların müşterek bir malı olarak ortaya konduğu" ve bunun için de politikayla ilgilenmeyen her Athenai'linin "rahat ve huzuru seven değil, bilâkis, tamamiyle faydasız biri olarak telâkki edildiği"⁵⁶ bir dönemde yetişti. Bunun için onun hayatı da bir bakıma, politik uğraşlarla yoğunlaşarak şekillenmişti. O da her Athenai yurttaşı gibi; ülküleri ve düşünceleriyle o politik ortama sıkı sıkıya bağlandı. Ve kendi deyişiyle: Günün tek politikacısı oldu. Ama, konuşurken karşısındakinin gözüne girmeyi düşünmeyen, en hoş olanı değil, en iyi olanı gözetken bir politikacıydı.⁵⁷ İşte bunun içindir ki; Sokrates'in düşünce dünyasına, onun bu övündüğü, kendinin en güçlü gördüğü yanından girmek gerekir. Bu onun fikrî oluşumunu tam anlamıyla kavrayabilmek için olduğu kadar, Athenai yurttaşı olmasının da zorunlu bir sonucudur çünkü.

Sokrates tam anlamıyla bir halk çocuğuydu. Tahsilini devletin parasız eğitim kurumlarında yaptıktan sonra; Agorada konuşan bir sofistin söylediklerini, bir dost meclisinde duyduklarını, güçlü belleğine yerleştirip topladığı bilgilerini, usunun sağlam mantığı ile birleştirerek Athenai'nin en ünlü bilgisi haline gelmişti. Ama, en büyük politikacıla-

rın hep oligarkik sınıftan geldiği o çağlarda, Sokrates'in doğrudan doğruya politik eylemlere atılması imkânı olmadığı gibi; artık örneğin bir Dragon'a, bir Solon'a itibar gösteren nesiller de yoktu. Politik başarılar, söz söyleme yeteneği ve servet ikilisini gerektiriyor ve bilgelerden ise, solistlerin yerleştiği bir alışkanlıkla, yalnızca; halkı kandırma metotlarını öğretmesi bekleniyordu. Kimon'un servetiyle iktidara geçtiği, Perikles'in; polislin hazinesini halka açtığı, sofist Zenon'un yüz mına ücret aldığı bir çağ idi bu. Gerçek bilgenin, erdem sahibi bir yurttaşın yapabileceği şey; ya Solon gibi yurdunu terk edip gitmek, ya da her şeye baştan başlayıp, usul usul ama emin adımlarla, halkını eğitmek olabilirdi ancak. Sokrates, işte bu ikinci yolu seçti. Politikaya bir "at sineği" olarak atıldı. Her an halk arasında dolaşan, onu uyaran, ona bilgeliğin, erdemin, mutluluğun yolunu gösteren; gerektiğinde onu azarlayan, gerektiğinde öven bir at sineği rolünü benimsedi. Bunun için de en ağır silahlarını; mantığını ve konuşma yeteneğini harekete geçirdi. Çarşıda, pazarda, oyun ve idman yerlerinde kısaca her yerde; durmadan tartışıyor ve durmadan konuşuyordu. Öyle ki, konuşmak; onun için, nefes almak gibi gerekli bir hale geldi. İstediklerini yapmadığı için Otuzlar'ın ona verdiği en ağır ceza; konuşmasını engellemek oldu. ama o konuşmakta direndi. hatta son defa, yargılanırken bile; ölümü konuşmamaya tercih etti.

Sokrates, büyük uğraşısına eleştirmecilerle başladı. Kendisiyle konuşmayı kabul eden herkesi, sorduğu bir takım sorularla; bildiği ve inandığı her şeyin tutarsız olduğuna inandırıyor, aslında; kendisi de dahil, hiç kimsenin bir şey bilmediğini söylüyordu. Sokrates'le konuşmayı kabul edip de, inançlarının bir bir yıkıldığını, bilgilerinin anlamını kaybettiğini görmeyen hiç kimse kalmamıştı. Dindarlar; dine uyan ile uymayanın ne olduğunu bilmediklerini itiraf ediyorlar, dostlar; dostluğun, kahramanlar; cesaretin, ozanlar; şiirin tanımını kaybediyorlardı. Alkibiades'den sofist Protagoras'a, küçük Lysis'den geleceğin diktatörü Kritias'a kadar herkes bu eleştiriden nasibini alıyor; dağılmış, anlamsızlaşmış bilgi ve inanç yığınlarının içinden, Sokrates'in "Hiç bir

şey bilmiyoruz" sözü gururlarının tam ortasına saplanıyordu. Böylece Sokrates, alışılmış düşünce kalıplarını bir bir yıkarken, hem kuracağı düşünce sisteminin önündeki engelleri kaldırıyor, hem de; bir çok ünlü kişinin sarsılıp çökmesini izlemek için çevresinden ayrılmayan genç Athenai'lıları eğitmekte olduğuna inanıyordu. Gerçekten de; genç yurttaşlar savaşların bu kahraman hoplitini, günlük yaşayışta da yiğit bir gerçek savunucusu olarak görüyor ve karışık ve türlü tutkuların kaynaştığı bir çağda onu sağlam bir bilge olarak tanıyorlardı.

Sokrates'e göre; her ulusun bir üstün yanı vardı. Kimi ulus savaşçılığı ile, kimi ulus dindarlığı ile övünebilirdi. Hellenlerin bu uluslardan ayrı ve üstün yanı ise bilginlerinde beliriyordu. Hellenler üstünlüklerini devam ettirebilmek, mutluluklarını sağlayabilmek için; işte bu bilgili olmak, kauksız bilmi savunmak yanlarını korumak ve geliştirmek zorundaydılar. Bu ise halkın eğitilmesi, onun türlü tutarsız bilgilerden, kalıplaşmış boş inançlardan kurtarılması erdemli insanlar olarak yetiştirilmesine bağlıydı. Oysa ki, o çağlarda ve geçmiş yıllarda Athenai önderlerinin yapıkları; yalnızca günü gün etmek, bir takım köksüz ve doğruluğu şüpheli ilkelere göre polisi yönetmek olmuştı. Athenai tarihini, yalnızca halka yaranmak için yapılan bir sürü riyakârlıklardan ibaret görüyordu. Temistoklesler, Miltiadesler ve hatta Perikles; hiç biri büyük devlet adamı sayılamazdı. Çünkü onlar halkı zenginleştirmiş, şımartmışlar fakat, onu asla eğitmemişlerdi. Hele Perikles, halkı paraya ve gevezeliğe alıştırmak, ona en büyük kötülüğü yapmıştı. Halk belki zengin, ama tamamiyle cahildi. Bu, Sokrates'in sorduğu sorular, yaptığı binlerce konuşma ile açıkça ortaya çıkmamış mı idi? Hiç kimse isteyerek ve bilerek kötü olamayacağına göre; şüphesiz ki polisi saran türlü kötülüklerin baş sebebi, halkın işte bu bilgisizliğiydi. Şu halde yapılacak ilk iş; herkesin bu bilgisizlik girdabından kurtarılmasına çalışmak, anlamsız kendini beğenmişliği bir yana atarak gerçek bilgiye ulaşmak için bütün gücü ortaya koymak olmalıydı.

Bilgisizliğin ortadan kalkması için yapılacak şey ise; insanın kendini tanımasından başka bir şey değildi. Çünkü bu yol; insanı anlam-

sız övünmelerden ve boş bilgilerden kurtaracağı gibi, ona insan varlığının kurtuluşunu da öğretecekti. Çünkü insanın kendini tanıması sayesinde mümkün olan tek bilgiyi de edinebileceği ortadaydı. Böylece: "Eşyanın mahiyet ve başlangıcına ait meseleleri çözemiyorsak, hiç olmazsa, ne olmamız lâzım geldiğini, hayatın mana ve gayesini, ruh için en yüksek iyiyi bilebiliriz, ve biricik sağlam ve faydalı olan bu bilgidir, çünkü biricik mümkün olan odur. Ahlâkın dışında asla ciddi bir felsefe yoktur"⁵⁸ fikrini ısrarla savunmaktan daha doğru bir şey olamazdı.

Fakat ne var ki, bu kendini tanıma fikri onu, insanın karmaşık yapısına gittikçe daha fazla gömülerek erdemın temelini aramaya yönelince; ister istemez felsefesi de erdem bilgisinin sınırlarını zorlamaya başladı. Esasen düşüncelerinin, devamlı temas halinde olduğu oligarkh sınıfın ve içinde duyduğu ses ve gördüğü hayaletlerin etkisiyle yeni bir aşamaya ulaşması kaçınılmazdı. İşte bunun için de Sokrates, bu noktadan sonra; mistisizme doğru yöneldi.

Sokrates'e göre; insan varlığı ruh ile beden ikilisinden meydana geliyordu. Bu ikilide beden, ruhun bir aleti durumundaydı. İnsanın aslını ise ruh meydana getiriyordu. O ruh; gerçeğin kendisinde gizli olduğu bir cevher, insanda varlığı şüphesiz olan tanrısal yanın da bizzat kendisiydi. İşte bilgi, bu ruhun üstüne beden tarafından örtülen örtünün kaldırılması için bir aracı ve ruhun besini, onun gelişip, güçlenmesi için şart olan bir nimetti. İnsan türlü tutku ve aç gözlülüklerinden sıyrılıp, bilgisizliğin ağır karanlığını aydınlatabildiği ölçüde ruhunu görür ve ancak o zaman mutlu bir hayata ulaşabilirdi. Çünkü insan, ruhuna döndükçe tanrısallaşır ve her türlü bilginin kaynağı olan o tanrısallığa yaklaştıkça da en gerçek bilgiye kavuşma imkânına sahip olurdu. Eğer insanda bu tanrısal bilgi ile dolu ruh olmasaydı; şiirin ne olduğunu bilmeyen ozanlar büyük sanatkâr olabilir ve hayatında hiç bir eğitim görmemiş köleler en güç matematik problemlerini çözebilirler miydi? Ozan İon'a en güzel şiirleri söyleten, bilgisiz bir köleye bile gereğinde, en güç bir matematik problemini çözdüren, hatta Sokrates'e hep doğru

yolu gösteren, işte hep o ruh idi. Çünkü içinde tanrısal cevheri taşıyan ruh; tanrının insan vücuduna üfürdüğü bir yetenekten başka bir şey değildi. Soylu olsun, halktan olsun, hatta isterse köle olsun, herkes ruhunu geliştirdiği, daha doğru bir söyleyişle; ruhunun yeteneklerini bedene üstün hale getirdiği ölçüde bilgeleşir, türlü bilimlerde olduğu kadar; politik hayatta da söz sahibi olmaya hak kazanırdı. Çünkü insanın öğrenebileceği en güzel ve en yararlı bilgi olan erdem, ancak bu yolla elde edilebilirdi. Çünkü böylece; herkes her şeyin özünü bilir, bilgi arttıkça hatalar azalır, ve sadece bilgisizlikten meydana gelen, türlü fikir ve inançlar ortadan kalkarak, yalnızca aynı kavrama türlü anlamlar vermekten doğan anlaşmazlıklar sonuçlanırdı. Yoksa, her türlü tutkunun, aç gözlülüğün, halk dalkavukluğunun, türlü yarar çatışmalarının kaynaştığı bir toplumda; en bilgisizin en yüksek makama gelebileceği bir toplum düzeninde, polislin bütün kurumlarının sallandığı, değersizlerin pohpohlanıp, şarlatanların alkışlandığı bir ortamda mutluluğu aramak boşuna bir çaba, anlamsız bir inanç olmaktan öteye geçemezdi.

Böylece Sokrates, politik düzenin bilgeler, ruhunu yücelmiş gerçek bilgi sahiplerinin egemenliğine dayanan bir sisteme doğru kayması gerektiğini kuvvetle ileri sürdü. Bu yüzden onun ülküsü; türlü hileli seçimlerle ya da kura ile bütün yurttaşların yurdu yönetmesi esasına dayanan halk demokrasisi olmaktan çok; "malumat ve bilgiye dayanan aristokratik bir hükümet şekline temayül gösteriyor"⁵⁹ "Polisteki aristokratik düşünüş çizgisi üzerinde yer alıyor ve entellektüelizmi ile, aristokratik düşünüşü yeniden canlandırıp yücelten büyük sistemlere temel oluyordu."⁶⁰ Hatta, bu düşünüş sistemiyle Sokrates, polislin oligarkh sınıfının ülküsü haline gelmiş olan; Pythagoras'a bağlı, "en iyilerin egemenliği" hedefine var gücüyle koşarak onlarla kesin olarak birleşiyordu. Çünkü; ancak zengin soyluların çocuklarının, yıllarca (hayatlarını kazanmak için çalışmak zorunda olmaksızın) bilgi peşinde koşabilmek imkânına sahip olduğu⁶¹ bir toplumda; bilgeler egemen olsun demek, oligarkhlara iktidar hazırlamak anlamına geldiği gibi;

Sokrates, çevresini saran gençlerin çoğunun zengin sınıfın çocukları olmasının etkisinde de kalarak; üstün soydan gelen üstün olur düşüncesine kapılmakta da gecikmeyecekti.⁶²

Sokrates'in düşünceleri ile oligarkh sınıfın inanç ve ülkülerini birleşmesi, onun için büyük bir aşama oldu. Çünkü bu andan itibaren Sokrates, "yapacak başka bir işleri olmadığı için etrafını çeviren" soy-lu sınıfın gençleriyle kaynaşarak, onların duygu ve ülkülerini iyice benimsemiş ve demokrasiye açıkça cephe almaya başlamıştı. Bu ise onu tabii olarak, kendi öz sınıfı ile karşı karşıya getirdi. Artık o; polisin yüksek mevkiilerine geçen "halktan kimselerin, halk yararına, yüksek sınıflar zararına bir politika gütmelerine"⁶³ tahammül edemiyor; halk yararına işleyen bir demokrasinin, bilgelerin meşru haklarını gasbettiği inancını besliyordu. Madem ki polisin mutluluğu erdeme bağlıydı ve mademki erdem ancak bilgi ile, ruhun yüceltilmesi ile elde edilebiliyordu; şu halde polisin mutluluğu, yönetim mevkiilerine erdemli, bilgili yurttaşların geçmesine bağlı değil miydi? Oysa ki o polisi mutlu edecek bilgili yurttaşların kaynağı, çevresini sarmış, bilge olmak için çırpınan oligarkh sınıfının gençleriydi. Ve onların bilgiye doğru koşmaları, ruh yüceliklerinin en değerli kanıtı niteliğindeydi. Bu inanç onu, bütün benliğiyle sarıyor, onda ülküsünün gerçekleşme umudunu bulmuş bir insanın coşkunluğunu yaratıyordu. İşte Sokrates bu coşkunlukla, kendisini ziyafetlerinin baş misafiri olarak yıllarca, hiç çalışmasına lüzum kalmadan beslemiş olan ve şimdi de onu; bir yaman dövüşçü olarak, saflarına katmak için çırpınan oligarkh sınıfın kucağına çekinmeden atıldı. Önce; tam bir halk çocuğu olan, karısı Ksantippe'yi boşayıp zengin bir oligarkh kızla evlendi. Sonra da o eksilmeyen savaşçılığıyla, demokrasiye karşı, oligarkhların avukatlığını yüklendi⁶⁴ Potidaia savaşında Alkibiadesi ölümden kurtaran Sokrates⁶⁵ şimdi de oligarkhların savunmasını üzerine almıştı.

Bundan sonrası Sokrates için daha kolay oldu. Artık iş, tamamen yıkıp çürüttüğü bütün eski değerler üzerine; yeni bir düşünce sisteminin temelini atmaya kalmıştı. Bu temel de şüphesiz ki, demokrasinin

doğumunu hazırlayan bütün fikir ve inanç sistemlerinin karşısında atılacak; oligarkh sınıfın yararı, en sun'i şekiller ve en olumsuz inanç biçimleri şeklinde de olsa savunulacaktı. Elde hazır bekleyen ruh kavramı, bu amacın gerçekleştirilmesi için alabildiğince sömürüldü. Ruh; polisin, demokrasinin özgürlüğün, yaşama sevincinin, o çağa kadar bilinen her şeyin karşısına çıkarıldı.

Sokrates, düşüncelerini; "Suri (şekli) hakikatın şeni hakikate ekseriya tekabül etmediği meselesini tenvire" çalışarak geliştirdi. Böylece, insana hakim olan yasaları ikiye ayırıyor ve bu yasalardan birini: "Her memlekette vatandaşlar tarafından, onların müşterek bir ittifadile vücudaya getirilen ve her zaman değiştirilmesi mümkün bulunan kanunlar, yani hukuku mevzua" olduğunu; diğerini ise: "Umumi ve ahlâki prensipler şeklinde nümayan olan ve hukuku mevzuanın menşeiini teşkil eyleyen ve insanların eseri olmayıp kalplerimizde derunumuzda silinmeleri gayri mümkün bir şekilde hakkedilmiş bulunan ve c'fal ve ahvalin zaruri münasabatını tanzim ve tabiatın nizam ve ahengini ifade eyleyen gayri mektup" yasalar olduğunu söylüyordu. Bu "gayri mektup olan kanunlar ise, topluluğun arzu ve ihtiraslarına tabi olmayıp ancak doğrudan doğruya ilâhi bir irade ve arzunun mahsulü idiler. Ve mektup kanunların da insanlara Cehab-ı Hak tarafından tahmil edilmiş olan ve kendilerinden derunumuzda bize emretmekte bulunan bu gayri mektup kanunlara uygun olmaları"⁶⁷ gerektiğini ileri sürüyordu. İşte onun, içinde duyduğunu söylediği ve kendisine daima doğru olanı fısıldayan ses de bu yazılı olmayan, fakat tanrısal gerçeğin ifadesi bulunan ilksiz yasaların kurallarından başka bir şey değildi.

Bu noktadan sonra, insanın bir beden, bir görünüm olarak tahtundan indirilmesi zorunlu oldu. Sofistlerin 'herşeyin ölçüsü insandır' sözü, 'herşeyin ölçüsü tanrıdır' şeklinde değiştirilerek⁶⁸ egemenlik mutlak olarak insanın elinden alınıp, onun dışında; tesbit ve görülmesi mümkün olmayan bir yere taşındı. Böylece Hellen düşüncesinin karakteri ve özünü belirleyen görünüm⁶⁹ ve onunla birlikte de Hellasın tanrılarını kendisine benzeten, Kore heykellerinin gülüşü gibi katıksız

ve tabii insanı anlamsız bir et yığını ve şekil karmaşıklığı olarak bir tarafa atılıyor ve o insan bilinmezler içinde sonsuz bir karanlığa doğru itiliyordu. Bu karanlık içinde, gittikçe tutarlıklarını kaybeden yerleşmiş değer ölçüleri, daha güçlü bir şekilde eleştiriliyor, bir yeni dünya görüşü, yine bu karanlık ve bilinmezlik aleminde büyük bir ustalikle ince ince işleniyordu.

Artuk insan için özgürlüğün ve mutluluğun tek yolu ruh kavramında toplanmıştı. Önemsenmeyen, her türlü tutkunun kaynağı olarak görülen beden⁷⁰ ve ona bağlı her olgu, hakir görülebilecekti. Çünkü; mademki her şeyin ölçüsü olan tanrıyla ilişki kurabilen tek nesne ruh denilen o tanrısal cevherdi, şu halde; her şeyin ölçüsünün tanrı olduğunu söylemek, ruhu insan hayatının tek anlamı haline getirmek demek olacaktı. İşte bunun için de; insanın mutlu olup olmamasının, doğrudan doğruya ruh gücüne, ruhun bedene olan üstünlüğüne bağlı olduğu fikri, Sokrates'in çok büyük gayretle savunduğu bir fikir olarak ortaya çıktı. Ve ruh yüceldikçe beden eğildi, beden eğildikçe de; tanrı bütün haşmetiyle, göklerdeki yerini aldı. Bundan böyle her arzunun karşısına çıkarılabilecek bir güç ve her fikrin, her duygunun bağlanabileceği sağlam bir dayanak hazırdı artuk. Türürlü mantık oyunlarına, Demagogosların dalkavuklarına, hatta daha sonraki çağlarda da Anaxagoras'ın o muhteşem nous'unan yardımına kimsenin ihtiyacı kalmayacaktı. Her problemin çözümü, açılmaz her kapının anahtarı Sokrates'in ve onun çevresini teşkil eden soylu oligarkh sınıfının elinde olacaktı. Çünkü; en güçlü delil: "Tanrı böyle istiyor" şeklindeki üç kelimelik cümlede gizli olacak ve o isteği de ruhlarını yüceltmış oligarkh sınıf kavrayıp halka tebliğ edecekti.

"Yerinde duran sağlam hükümlerden başka hiçbir şey istemeyen"⁷¹ Sokrates; ilksiz ve sonsuz bir Tanrı ile ilişki kurduktan sonra, bu büyük ülküsüne erişmenin mutluluğu ile doldu. Ruhu yücelten, bilgiyi elde etme sırlarına ermiş olan, soylu ve oligarkh yoldaşlarıyla birlikte tanrının ilk emirlerini dinlemek için; bütün dikkatini, içinde daha çocukluğundan beri kıpırdanışını ve fısıltılarını duyduğu ve Daimon is-

mini verdiği sese doğru çevirdi. Artuk insanların bütün yönetimi ve kaderi, bu tanrısal sese ve onu içinde duyma bahtiyarlığına erişecek olan üstün bilgelere; daha dolaysız bir söyleyişle oligarkh sınıfa devredilebilirdi. Sokrates, polisın egemenliğini, onları mistik bir zırhla da örtterek, kayıtsız ve şartsız olarak oligarkhlara teslim etmenin bütün olanaklarını böylece hazırladı. Sonra da "halk çoğunluğunu önemse-meme öğüdünü, "bütün dünya bana karşı olmuş aldırmam, yeter ki kendime karşı olmayayım, kendimle çelişkiye düşmeyeyim"⁷² şeklin-deki bir mantıkla destekleyerek; onlara ebedi bir diktatoryanın yolunu açtı.

Fakat, sistemin tamamlanması için biraz daha ileriye gidilmesi ge-rekiyordu. İktidarın ebedi olması için, son bir aşamanın da atlanması şarttı çünkü. Oligarkh sınıfın aktaracağı Tanrı buyruklarının yürürlü-ğü ancak bu aşamaya varmakla sağlanabilirdi. Politikayı; erdeme, er-demi; bilgeliğe, bağlayan Sokrates, böylece: Bütün hayata mistik bir hava verme çabasına girişti. Öte yandan da, mitologyanın kıyısından köşesinden derlediği öyküleri birleştirerek insanlara bilgeliğin mutlu-luğu, bilgisizliğin mutsuzluğu üzerine kurulumuş; yargılamalı, mükâ-fat ve cezalarla dolu, ilginç bir öbür dünya hazırladı.

İnsanın yeryüzündeki görevi erdemli bir hayat sürmektir. Bu erdem ise; "herkesin amaç bildiği üstünlüklerden vaz geçerek, yalnız doğru-luğu bilmek, elinden geldiğince iyi bir insan olarak yaşamak, sonra da elinden geldiğince iyi bir insan olarak ölmek"⁷³. "Halka onlara iyi, yararlı görünen zevkleri hazırlamak, halkın hoşuna giden"⁷⁴ şeyleri yapmak ise erdemsizliğin en büyüğü idi. Sokrates, "Biri çıkar da seni budala yerine koyar, sana hakaret ederse aldırma; vursa bile ne çıkar Zeus hakkı için, sen gerçekten iyi, doğru bir adamsan, erdem yolunun hiçbir zararı olmaz, neşeni bozma, hakaretin sillesine boş ver"⁷⁴ diyor-du. Çünkü ona göre: Her şeyden önce, iki şeyin, ruhla bedenın birbi-rinden ayrılması olan ölümle; "yaşarken doğruluktan, dinden ayrılma-mış olan, ölünce Esenler Adası'na gider, orada, fenalıklardan uzak, tam bir mutluluk içinde bulunur, Yaşarken doğruluktan ayrılmamış,

günah işlemiş olansa Tartares denilen öc ve ceza evine gönderilir"di.⁷⁵ İşte bunun içinde ölümden sonra mutluluğa kavuşmak isteyen kimse- nin, yeryüzü hayatını küçümsemesi, erdem ve bilgi edinme çabası içinde ömrünü tamamlaması gerekiyordu. Onca, bu öbür dünya cenne- ti öylesine arzulanacak bir yer idi ki; insanın yeryüzünde çekeceği bü- tün acıları karşılayabilirdi. Onun için de hayatta mutlu olmaktansa acı çekmek, bedeni işkenceye sokmak daha yerinde bir iş sayılmalıydı. Çünkü bedenin acı duyması, ruhun temizlenmesi arınması ve öbür dünyada yapılacak cennet-cehennem sınavını kazanması imkânını ha- zırlıyordu. Dünyalık kötülüklerle dolu bir bedeni taşımaktansa, onu, işkenceler içinde inletip, ruhu cennetlik bir hale getirmek gerekmez miydi? Mademki, hasta bir ruhla yaşamak, hasta bir bedenle yaşamak- tan daha kötü şu halde; insan, "yanlış bir iş yapıcı kendini, sonra da yanlış bir iş yapan anasını, babasını, çocuklarını, arkadaşlarını suçla- yabilmeli; doğruluktan ayrılmış olanın ceza görerek iyileşmesi için, kötülüğü açığa vurmali, gizlememeli; hekimin bıçağı, kızgın demiri altına yatan pek yürekli insanlar gibi, acıya aldırmadan, iyiye, güzele varmak için gözü kapalı olarak atılmaya kendini de, başkalarını da zorlamalı"⁷⁶ idi.

İşte Sokrates bu öğretisiyle, Athenai yurttaşının karşısına yepyeni bir evren çıkarıyor, onu bütün can alıcı yerlerinden vurarak, kurduğu mistik dünyasına sığınmaya çağırıyordu. Şüphesiz ki bu çağrıya ilk koşanlar, yine, kendilerinde polisin yönetimine el koymak için güçlü bir hak gören Sokrates'in oligarkh talebeleri oldu. Alkibiades'ler, Kriti- as'lar, Platon'lar; ileride, kendi Daimonlarının gösterdiği yolda yürü- mek ve yurttaşlarını da cennete kavuşturmak için göreve dört elle sa- rıldılar. Çünkü; "sağcı düşünüş bazan safça, bazan kütlelerin, bir azınlığın yararlandığı materyal çıkarları aleyhine manevi değerler su- narak irrasyonel yönlerle sevkedeabilmek için, kasıtlı olarak da sık sık kullanılmıştır."⁷⁷

Fakat halk, kendi içinden çıkan bu bilgenin sesine pek kulak ver- medi. Önce, yalnız; "Sokrates'i, öğrencileri ile bir (Fikirhanede) kapalı

yaşayan, Tanrı olarak yalnız bulutları tanıyan ve yeryüzünde olup bitenle hiç ilgisi olmayıp havalarda göklerin sırlarını çözmekle uğraşan bir ukâla"⁷⁸ olarak sahneye koyan Aristophanes'i alkışlamakla yetindi. Ama Sokrates, o her zamanki mağrur tavrıyla: "Beni ayıplamana karşılık asıl ben seni ayıplıyorum, sana diyorum ki; yargılama günü gelip çatığında, kendini koruyamayacaksın, tepene inecek diyorum: Aegina'nın oğlu olan yargıcın önüne çıkacaksın, seni tutup götürdüğü zaman, şaşkınlıktan ağzın bir karış açık kalacak, ben dünya mahkemelelerinde nasıl sersemleyeceksem sen de orada öyle sersemleyecek, belki de suratının orta yerine utandırıcı bir yumruk yiyeceksin, hakaretlerin çeşidini göreceksin"⁷⁹ diye ısrar edince o zaman iş değişti.

Çünkü artık, her iki tarafın da kendi mahkemelerine başvurmalarından başka hiçbir çıkar yol kalmamış oluyordu.

III. Bölüm

DAVA

DAVA

Sokrates ile Athenai halkı arasındaki çatışma M.Ö. 399 yılında artık iyice belirli hale gelmişti. Her iki taraf da, işin bir sonuca bağlanması şeklinde güçlü bir eğilim görülüyordu. Öte yandan, bilinen şartlar da öylesine zorlayıcı bir nitelik kazanmışlardı ki, bu çatışmanın kesin olarak halledilmesi Athenai'in mutluluğu için vazgeçilmez oldu. Çünkü; bir yanda; Sparta işgali, öbür yanda; Otuzların zulmü Athenai'in bütün düzenini perişan etmiş ve halkta kuvvetli bir şekilde; yaraları sarma ve eski mutlu çağlara dönme özlemi uyandırmıştı. Bütün polis'de bir kendine gelme ve kalkınma çabalarının hazırlıkları başlamıştı. Oysa ki Sokrates bu hava içinde dahi, hâlâ sorularına devam ediyor ve hâlâ öğretisini yaymakta ısrar ediyordu. İşte bunun için; her bakımdan tahammülünü kaybetmiş bulunan Athenai halkının sinirliliği ile Sokrates'in hiçbir uzlaşma tanımayan inatçı tutumu itişe kakışa mahkeme kapısına kadar geldiler. Artık, insanlık tarihinin bu çok önemli davası kaçınılmaz oldu.

Üç davacının kendi aralarında ne gibi hazırlıklar yapmış olduklarını bilmiyoruz. Ancak, davacılarından demokrat lider Anytos'un; ustalar-

la politikacıların, Meletos'un; ozanların, Lykon'un da hatiplerin duyularına tercüman oldukları öteden beri kabul edilmektedir.

Şüphesiz ki bu dava da, her davada olduğu gibi basit usul kurallarına uyularak açılmıştı. Athenai yasalarına göre dava için; davacılar-dan birinin Arkhon Basileus'a baş vurması gerektiğinden; davacılar da aralarından Meletos'u bu işle görevlendirmişlerdi. O da, bu görevine canla başla sarılarak Arkhon'a başvurdu.

Hazırlık soruşturması, kısa ve basit bir usulün yerine getirilmesinden ibaretti. Onun için; Arkhon, davacının iddialarını, huzura çağırılan Sokrates'in savunmasını ve her iki tarafın gösterdiği tanıkların ifadelerini bir tutanakla tesbit ederek her birine yemin ettirdikten sonra; bütün bu tutanakları madenî bir kabin içine koyup mühürleyince; davanın hazırlık safhası bitmiş oldu. Artık iş, davanın, son sözü söyleyecek olan mahkemeye intikal ettirilmesine kalmıştı.

Arkhon, davanın Heliaia mahkemesinde görülmesine karar verdiği için; toplanan delil ve vesikaları bir iddianameye bağlayarak; "Mahkemelerin hangi günlerde toplanıp davalara bakacağını tayin etmek" ve hangi memurların mahkemelere başkanlık edeceklerini tesbit etmekle görevli olan Thesmonthentler'e durumu bildirdi. Thesmonthentler de gerekeni yapmakta gecikmediler⁸⁰ Arkhon iddianamesini: "Pithos kasabasından Meletos oğlu Meletos, Alopekeli Sophroniskhos oğlu Sokrates'i sitenin inandığı Tanrılara inanmamakla ve üstelik Tanrı diye yeni periler ileri sürmekle suçlamaktadır. Son olarak onu, gençleri baştan çıkarmak, onların akıllarını çelmekle de suçlamaktadır. Bunların cezası ölümdür"⁸¹ şeklinde yazdı.

Bütün bu işlemlerin kaç günde bitirildiğini tesbit etmek mümkün değil, ama Sokrates'in Euthyphron'la din üstüne uzun uzun sohbet ettiğine bakılırsa işlerin fazla hızlı ilerlediği de söylenemez. Sokrates, herhalde, savunmasını gereği gibi yapacak kadar, bir zaman bulmuş olsa gerektir. Ama ne var ki, onun bu davayı fazla ciddiye aldığını gösterecek hiçbir belirti de bulunamıyor. Öyle görülüyor ki o, sonunun ne olacağını önceden kestirdiği bir dava için, savunma hazırla-

maktansa, sohbetlerine ve tartışmalarına devam etmeyi daha yerinde bulmuştu. Onun için de; savunmasını hazırlayıp hazırlamadığını soran doslarına; bütün hayatının esasen bir savunma olduğu ya da içinden gelen sesin davayı kaybetmesini söylediği yolunda cevaplar veriyor⁸² zamanının en güçlü hatiplerinden Lisiyas'ın kendisi için yazıp getirdiği bir savunmayı da, güzel bulduğu halde, kabul etmiyordu.⁸³

Nihayet yargılamanın yapılacağı gün geldi.

DURUŞMA

Sabahın alacalığında, mahkeme alanı yüzlerce insanla dolmuştu. Görevli memurlar, seyirciler, davalı ve davacı kalabalığı kaynaşıyor; altıbin gönüllü yurttaş içinden kur'a ile seçilen yargıçlar, yavaş yavaş belli oluyordu. Zarların atılması bitip kuralların sonuçları alındığı zaman; Sokrates'in davasına bakacak 501 yurttaş, ellerinde görevlerini belirten renkli sopaları ve kanılarını bildirecekleri, bakırdan yapılmış oy markalarıyla, kendilerini halk kalabalığından ayıran parmaklıkların arkasındaki yerlerini aldılar. Bu sırada bir Thesmonthet, yine kur'a ile; mahkemeye başkanlık edecek memuru; o da, aynı usulle, yargıçlar arasından su saatini kullanacak olanla, oy verme işini düzenleyecek dört kişiyi seçmekle meşguldüler. Güneşin doğmasından biraz önce; seçim işleri tamamen bitirilmiş ve bütün yargıçlar; "Athenai halkının ve Beşyüzler senatosunun kanun ve nizamlarına uygun bir şekilde rey vereceğim; mevzuatın sakit olduğu hallerde doğru olanı yapacağım, korku veya nüfuza kapılmayacağım; yalnız mahkemenin tetkikine arzedilmiş olan meseleler hakkında rey vereceğim; davacıyı veya dava edileni, müştekiyi ve müdafii dikkatle dinleyeceğim; Zeus hakkı için, Apollon hakkı için, Demeter hakkı için yemin ederim. Yeminimi tutarsam çok yaşayayım, tutmazsam bana ve aileme lânet olsun"⁸⁴ şeklindeki yeminlerini eda etmişlerdi. Mahkeme başkanı, başına taktığı çelenkle yerini aldığı zaman ise; doğan güneşin ilk ışınları mahkeme

alanını doldurmaya başlamış bulunuyordu. Artık Tanrılara sunulan kurban ve duadan sonra duruşmaya geçilebilirdi.

Duruşma, ilgili memurun, Arkhon tarafından tutanakla tesbit olunan davacı ve davalının ifadelerinin, tanıkların bildirilerini ve son olarak da; iddianamenin okunmasıyla başladı. Sonra da başkan usule göre, önce davacılara söz verdi.

Önce Meletos konuştu. Davanın sebeplerini, Sokrates'i niçin suçladığını anlattı. Sonra da sıra ile; Anytos ve Lykon söz aldılar. Anytos, derici yapmak istediği oğluna bilgeliğe yönelmesini öğütleyerek, onun ruhî dengesinin bozulmasına sebep olduğunu sandığı için; Sokrates'in daha çok gençleri baştan çıkarması konusunda konuştu. Onu şiddetle suçladı. Lykon ise, kendinden önce konuşanların suçlamalarını kuvvetlendirmek için var gücüyle çabaladı⁸⁵. Davacılar, su saatinin kendilerine ayrılan vaktin dolduğunu haber vermesine kadar: Bütün iddialarını ortaya koydular, delillerini bildirip, tanıklarını dinlettiler. Kimi tanık; "Sokrates, çocukların babalarını bağlamaya hakları olduğu görüşünü savunduğunu" bildirdi. Kimi tanık: "onun, bir hasta ile bir sanığa hekimlerle avukatlar, onların hısımlarından daha faydalıdır" diyerek aile bağlarını gevşetmek istediğini ileri sürdü. Sokrates'in, cenazelerin hemen kaldırılmaması gerektiğini söylediğinden, ünlü ozanların şiirlerini ahlâksızca yorumladığına kadar her türlü kanıt ortaya konuldu.⁸⁶

Sıra savunmaya geldiği zaman; başkan, Sokrates'i çağırdı. Su saatini kontrol eden üye, saatin suyunu yenilerken; bütün hayatının baştan başa bir savunma olduğunu söyleyen ihtiyar filozof, yetmiş yaşının bütün ağırlığıyla konuşma yerine doğru ilerledi. Apollon'un beyaz atları, tanrının muhteşem arabasını göğün doruklarına doğru yükselttiği sırada o, yeni Tanrılar yaratmanın hesabını vermeye gidiyordu. Musa'lar Parnassos dağlarında şarkılarına devam ederken, Delphoi'un bilgeliğini müjdelediği Sokrates, güneşin tanrısına; güneşin mahkemesinden tebessümle bakıyor, bu muhteşem korobaşının çelişkilerindeki sırrı kavramaya çalışıyordu. Yıllarca sorularıyla, mantuk

çıkamazları içinde çırpındırdığı bu yargıçları, her sorusunun kendisine hazırlamış olduğu bu kin ve düşmanlık çemberini seyretmek bile ona böylesine köklü duygular ilham edemezdi. Ama inanmış bir adamın cesaretiyle, gerçeği tanıyan bir bilgenin pervasızlığıyla konuştu. Zaman zaman coşarak, zaman zaman; ders vererek, bazen azarlayarak, bazen de sanki yargıç kendisiymiş gibi kararlarını bildirerek; su saattinden dökülen her su zerresinin hakkını vermeye çalıştı.

Sözlerine, kendileriyle alışukları gibi konuşamayacağı için özür dilemekle başladı. Çünkü; "ilk defa yargıç huzuruna çıkıyorum" dedi. Fakat, sonra hemen arkasından ekleyiverdi: Mademki doğruyu söyleyecekti, sözlerinin güzel olup olmamasının önemi olur muydu hiç? Doğru zaten güzelin kendisi değil miydi? Şu halde, gerçek yargıçlar gibi onlar da güzel de söylese, çirkin de söylese onu dinlemeliydiler. Zaten görevleri de buydu.

Eskiden beri süre gelen suçlamalar; Sokrates'in, yerin altında ve üstünde olup bitenlere karıştığı; eğriyi doğru, doğruyu eğri gösterdiği; ve bunları başkalarına da öğrettiği yolundaki suçlamalardı. Oysa ki o, bu suçlamaları haklı gösterecek hiçbir davranışta bulunmuş değildi. Bu ismini bile bilmediği, tanımadığı, görmediği bir takım adamlar tarafından uydurulmuş dedikodulardan ibaretti. Kendisinin bu işlerle uğraşmadığına herkes tanıklık edebilirdi. "Eğer aranızda aksini iddia eden biri varsa gelsin söylesin" diye seslendi. Sonra; parayla ders verdiği hususundaki iddialara karşı da fakirliğini tanık gösterdi. O dürüst bir yurttaştı. Polisin yasalarına hürmet ediyordu. Kaldı ki, ne yerin altında ya da üstünde olanlarla uğraşacak, ne de eğriyi doğru gösterecek bir bilgisi de yoktu.

Bütün mesele; kendisi için Delphoi rahibinin, en bilgili adam Sokrates'tir, demesinden çıkıyordu aslında. Çünkü o, bu sözü işiünce; merak kapılmış, bu Tanrı rahibinin doğru söyleyip söylemediğini araştırmaya koyulmuştu. Her önüne gelene bir takım sorular sorarak, onun bilgisini yokluyor; kendisinden bilgili olup olmadığına bakıyordu. Ama, aslında kimsenin hiçbir şey bilmediğini, fakat çok şey bildiğini

sandığını görüyordu daima. Evet doğrudu, kendisi herkesden bilgiliydi; çünkü o, hiç olmazsa bilmediğini biliyordu. Oysa ki başkaları bu bilgiden dahi yoksundular. İşte bunun için ismi bilgeye çıkmıştı. İşte bunun için, herkes onu çok şey biliyor sanıyordu. Düşman kazanmasının, ifüraya uğramasının, adının kötüye çıkmasının sebebi de buydu. Çünkü, sorularıyla bilgisizliğini ortaya çıkardığı her insan; ona düşman oluyordu. İşin kötüsü, onun bu davranışı etrafını saran gençlerin de hoşuna gidiyor, onlar da kendisini taklit ediyorlar; bilge geçinenleri onlar sınavıp cahilliklerini ortaya koyuyorlardı. İşte bunun için de kendisine, gençleri bozma, onları baştan çıkarma suçu yükletilmişti. Oysa suçlu olanlar yalnızca, hiçbir şey bilmedikleri halde bilgili olduklarını sanan şarlatanlar, palavracılar değil miydi? Tanrının bir buyruğu, bir kâhanet yolunda ilerleyen, nasıl olur da suçlanabilirdi? Bu durum karşısında eski suçlamalar için söylenecek tek şey vardı; o da, bu suçlamaların birer yalan ve iftiradan ibaret olduğuydu.

Bundan sonra Sokrates, hakkında ileri sürülen yeni suçlamaları çürütmeye geçti.

Baş suçlayıcı Meletos'u yanına çağırdı. Manuğnın korkunç kısgacı içine aldığı zavallıya; suçlamalarının baştan başa tutarsız olduğunu, suçlamalarında akıldan, mantukdan eser olmadığını itiraf ettirdi. Tanrılık işlerle uğraşan Sokrates'in Tanrıyı tanımamasının, gençlerle beraber yaşama zorunda olduğu sürece de gençleri bilerek baştan çıkarmasının mümkün olmayacağını kabul ettirdi. Bu arada tanıklar da dinletti, kendini savunan bir çok dostlarının konuşmasını sağladı. Bütün bu davanın sonuç itibariyle; iftira ve çekememezlik üzerine kurulduğunu muhteşem bir mantukla ortaya koydu.

Görünüşte savunma bitmiş gibiydi. Bundan sonra yapılacak iş; yargıçlardan, beraatini istemekten başka bir şey olamazdı. Yalvarma-masına, çocuklarını getirip mahkemede ağlatıp, af dilendirmemesine rağmen davayı kazanabilecek duruma gelmişti. Ama garip bir tutumla, bundan sonra Sokrates birden bire coştı. Belki davayı kazanmış olmanın verdiği güvenle, belki de; daha duruşmadan önce söylediği ya-

şamama arzusunun⁸⁷ etkisiyle birden bire saldırıya geçti. Savunmayı bırakıp suçlamaya, meydan okumaya yöneldi. Adeta mahkemenin kendisini yargılama yetkisine itiraz ediyor gibiydi.

Hayatı boyunca doğruluk yolunda hizmet ettiğini, doğru bir insanın kimseye verilecek hiçbir hesabı olamayacağını, söyleyerek başladı saldırıya. Savaşlarda en büyük kahramanlıkları göstermişti, şimdi kendisine Tanrı tarafından verilen soruşturma görevini yaptığı için suçlandı diye, savaşlardakinden daha az kahramanlık göstermesi için bir sebep var mıydı? Bilakis esas kahramanlığın yeri şimdi, burasıydı. Çünkü o, Athenai'lılardan değil, fakat yalnız Tanrıdan korkan bir insandı. Sorularını sormaktan, halkı erdem yoluna davet etmekten onu kimse men edemezdi. "Herhalde, iyice bilin ki, bir değil bin kere ölmem gerekse, yolumu asla değiştirmeyeceğim"⁸⁸ diye bağırdı.

Bu meydan okuma, bütün yargıçları yerinden kaldırdı. Ta gururundan yaralanan halk mahkemesi, hırsla, gürültüyle doldu. İtirazlar yükseldi. Ama Sokrates aldırmadan devam ediyordu.⁸⁹

"Bilesiniz ki, benim gibi bir adamı öldürmekle, beni değil kendinizi zararlandıracaksınız" dedi. Çünkü o, Tanrının devletin başına musallat ettiği bir at sinegiydi; eğer onun iğnelemeleri olmasa Athenai uyuşur kalır, adaletin pençesine gömülürdü. Athenai'ı uyaran oydu. Onu doğru yola iten de kendisiydi. Ama içinden duyduğu ses ona, doğrudan doğruya politikaya girmeyi yasakladığı için faal politikaya girmemişti. Çünkü politikaya girmek yok olmak demektir. Çünkü Athenai'da politikacı olup da; haksız işlere karşı doğruluğu savunduğu halde ölümden kurtulan hiç kimse yoktu. Onun için politikaya girip de iyi bir adam, hak gözetir bir insan olarak kalmak mümkün değildi. O da onun için politikaya girmemiş, sorularla, nasihatlarla polise hizmet etmek istemişti. Ama Tanrı istemiş olduğu için yapmış bulunduğu bu hizmete karşılık bir lutuf da istemiyordu. Haklı idi ve haklı olduğuna da inanıyordu.

Yargıcın görevi haklıya hakkını vermekten ibaretti; yoksa yalvaranlara iyilik etmek değil. Eğer beraat ederse yargıçlar görevlerini ye-

rine getirmiş olurlardı. Onun için, kendisi hakkında olduğu kadar biz-zat kendileri hakkında da karar vereceklerdi. "Davamı size ve Tanrıya bırakıyorum" dedi.

Su saati konuşma süresinin bittiğini haber verdiği sırada, Sokrates de ilk konuşmasını tamamlamıştı. Şimdi yargıçlar onu, suçlu bulup bulmadıklarını bildirecekler ve duruşmanın ilk bölümü böylece sonuçlandırılacaktı.

Görevli memur her iki tarafa, tanıkların ifadelerine bir diyecekleri olup olmadığını sorduktan sonra: "Delikli rey pusulaları önce konuşan, dolu rey pusulaları sonradan konuşan içindir" diye bağırarak⁹⁰ yargıçları oylarını vermeye çağırdı. Yargıçlar, ellerindeki markaları Başkanın biraz ilerisinde bulunan bakır ve tahta küplere atmak için sıraya girdiler. Eğer bakır küpe atılan deliksiz oy markaları, tahta küpe atılan delikli oy markalarından fazla olursa Sokrates suçsuz sayılacak, davacılar 1000 drahme para cezası ödemeye mahkum olacaklar ve bir daha kamu davası açamayacaklardı⁹¹. Eğer aksi olursa, Sokrates suçlu bulunmuş olacaktı. Eğer oylar eşit olurlarsa yine davanın düşmesi ve Sokrates'in beraat etmesi gerekiyordu⁹² Oy verme işi fazla uzamandı. Oy sayıcılar büyük bir alışkanlıkla oyları çömleklerden çıkarıp saydılar. Sonra bir memur oyları yüksek sesle açıkladı. Davacılar 281 oy, Sokrates ise; 220 oy almışlardı. Bu ise Soktes'in suçluluğu anlamına geliyordu.

Artık duruşmanın ikinci bölümüne geçilebilirdi. Bu bölümde ise; davacılar suçlu için bir ceza teklif edecekler, suçlu Sokrates de kendisi için karşı bir ceza isteyecekti. Yargıçlara düşen de, bu iki cezadan birine hükmetmekten ibaretti.

Yargıçlar oy verirken iade ettikleri renkli sopalarını ve yeni oy markalarını tekrar alarak yerlerine geçtikten sonra; ilk söz Meletos'a verildi. Meletos, ölüm cezası istiyordu. Kabul edilen suçun cezası idamdı çünkü. Sonra saate yarım khus su daha dolduruldu. Sıra Sokrates'e geldi.

Sokrates, mahkûmiyetine üzülmediğini söyleyerek başladı söze. Hele oyların denk denecek kadar birbirine yakın olması onu sevindirmişti bile. Davacıların ölüm cezası istemeleri karşısındaysa ne diyebilirdi ki? Bütün hayatı boyunca Athenai'nın iyiliği için çalışmış, devletin mutluluğu için çabalamış bir adamın kendisi için bir ceza istemesi, yine kendisiyle çelişmeye düşmesi olmaz mıydı? Onun beklediği ceza değil mükâfattı aslında. Onun için ancak, devletin erdemli yurttaşlarının hayatları boyunca beslendiklidi Prytaneion'a kabul edilmesini dileyebilirdi. İyi mi, kötü mü olduğu bilinmeyen ölüme karşı, kötü olduğu muhakkak olan hapis cezasını; fakir olduğu için de para cezasını teklif edemezdi. Kendi yurdunda bile suçlanan bir insanın sürgün cezasını istemesi zaten mantıksızlık olurdu. Esasen suçlu olduğuna da inanmıyordu. Onun için kendi hakkında hiçbir ceza teklif edemezdi.

Ama, mahkemede bulunan dostlarının ısrarı üzerine sonradan 30 mına kadar bir para cezası teklif etmeye razı oldu. Oysa ki bu miktar böyle bir dava için gülünç derecede az bir paraydı.

Yarım khus su, ancak bu kadar konuşmasına izin veriyordu Sokrates'in. Sözleri bittiği zaman tekrar oylamaya geçildi. Sonuç feci idi. Sokrates bu defa; 361 oyla ölüme mahkûm edildi. Savunma yargıçları tahrik etmiş önce suçsuzluğu için oy kullanan 80 yargıcı daha aleyhine çevirmişti.

Athenai yasalarına göre; suçlunun bundan sonra söz söyleme hakkı yoktu. Usule göre bu oylamadan sonra, mahkeme bitmiş oluyordu. Ama Sokrates, duruşmadan sonra bir iki söz daha söylemek isteyince onu dinlememezlik etmediler. Bir toplantının bitimindeki dağınıklık içinde, kimi oturarak, kimi ayakta, kimi kapılara yığılmış bir halde, bu büyük yurttaşlarını son defa dinlediler.

"Beni öldürmüş olmakla kötü bir ünden başka hiçbir kârınız olmayacak," diye seslendi Sokrates, "beni, size yalvarmadım, kendimi acındırmadım diye öldürmek istiyorsunuz," dedi. Halbuki o, silâhlarını bırakarak yaşamaktansa, silâhları elinde ve savaşarak ölmeyi tercih etmişti. Kaldı ki, ölümün kötülük olduğu da bilinmiyordu. Öldüğü za-

man, vaktiyle yeryüzünde yaşamış, en ulu insanların yanına giümeye-
ek miydi? Ama Athenai'lılar, kendini yargılayan yargıçlar, yaşayarak
ne kazanacaklardı acaba? Onları bekleyen felaket öylesine büyüktü
ki; yaşamak onlar için acıların en büyüğü olacaktı. Ortaya çıkmak için
fırsat bekleyen ve ancak kendisinin engel olduğu bir çok insanlar, bir
çok genç; onun ölümüyle, karşılarına çıkacak ve onları incitecek ve
uğraştırıcaktı. Oysa, Athenai'lılar, insanları öldüreceklerine kendileri-
ni düzeltmeye çalışsaydılar büyük mutluluklara ulaşabileceklerdi. O,
"sormak yüzünden ölüme mahkûm edilmek tehlikesi olmayan" bir ye-
re gidiyordu. Athenai'lılarsa; yaşamaya. Bu iki yoldan hangisinin iyi
olduğunu ise ancak Tanrı bilirdi.

Sokrates bunları söyledikten sonra oradan ayrıldı. "Bakışlarında,
duruşunda ve yürüyüşünde sözlerine uygun bir rahatlık vardı." Haksız
yere mahkûm edildiğini söyleyen dostlarına; haklı olarak mahkûm
edilmediğine sevindiğini söylüyordu.⁹³

İNFAZ

Heliaia mahkemesinin kararları kesindi. Onun için ikinci oylama
ile verilen kararın düzeltilmesi ya da değiştirilmesi imkânı bulunmu-
yordu. Ceza davalarında mahkûm olanlar, infaz işleriyle uğraşan On-
birler adlı memurlara teslim ediliyorlar, onlar da, hükmü hemen⁹⁴ ye-
rine getiriyorlardı.

Sokrates de kararın verildiği günün akşamı, Onbirler tarafından tu-
tuklandı⁹⁵. Ama ne var ki eski bir yasaya uyularak hüküm hemen in-
faz edilmedi. Athenai yasalarına göre, her yıl Delos'a, otuz kürekli bir
gemiyle, Khoregie adı verilen bir başkanın idaresinde delikanlılardan
kurulu bir koro gönderiliyor ve onlar da orada Tanrı Apollon adına di-
ni bir tören yapıyorlardı. İşte Athenai'nın atası sayılan Theseus ile ilgili
bulunan bu yolculuğun başlamasından bitmesine kadar Athenai'nın te-
miz kalması gerektiğinden, poliste hiçbir ölüm cezası infaz edilemez-

di. Sokrates'in davasından bir gün önce, gemi Delos'a hareket ettiği için, onun dönmesine kadar hüküm yerine getirilemedi. Bunun için Sokrates bir aydan fazla bir süre hapiste ayağından zincirle bağlı olduğu halde idamını bekledi.

Bu uzun süre içinde, yine, kendisini ziyarete gelen dostlarıyla konuşuyor, onlara sorular sorup, fikirlerini işlemeye çalışıyordu. Öyle ki hapisanede fazla yalnızlık çekmedi. Hatta isteseydi, başka bir ülkeye kaçıp kurtulma imkânına bile sahipti. Fakat, devletin yasalarına uymak zorunda olduğunu söyleyerek dostlarının bu tekliflerini kabul etmiyordu.

Delos'a giden gemi Pire limanına geldiği zaman, artık Sokrates'in idamını engelleyen hiçbir sebep kalmamıştı. Onun için, ertesi gün, Onbirler Sokrates'i zincirlerinden çözerek, o gün idam edileceğini haber verdiler. Sokrates, o günü de dostlarıyla konuşup tartışarak geçirdi. sonra dostlarına; "Dostlarım, kendimin şimdi sizinle görüşen ve kanıtlarınızın her birini yerli yerine koyan şu Sokrates olduğuma Kriton'u inandıramıyorum. O sanıyor ki ben biraz sonra öldüğünü göreceği Sokrates'im, bakın, cenazemin nasıl kaldırılacağını soruyor; çoktan beri, bin kere tekrarlayıp durdum ki zehiri içtikten sonra yanınızda kalmayacağım. Bahlı insanların sonsuz saadetine kavuşacağım"⁹⁶ diyerek; celladın verdiği, baldıran zehirini tiksini, irkilmeden sonuna kadar içti. Son sözleri; ölümle gerçek sıhhata ve mutlu bir hayata kavuşacağı için sevinen bir adamın sözleri oldu. Dostu Kriton'a: Sağlık tanrısını kastederek, "Asklepios'a bir horoz borçluyuz. Parasını ver, unutma" dedi.

Platon, "İşte,... bizim tanıdığımız şu zamanın insanları arasında en iyisi, en bilgini ve doğrusu olan bu adam böyle öldü"⁹⁷ diyor.

SONUÇ

"Nerede bir devir temelini kaybedip sürekli olanı, kalanı aramaya başlamışsa orada felesefe doğmuştur."⁹⁸ İşte onun için Sokrates sorunu da: "Yer ayaklarımızın altından kayıyor sanki"⁹⁹ denilecek bir çağda ortaya çıktı. Uygarlığının en üst noktasına kadar çıkmış olan Athenai, Perikles'in ölümünden sonra; kendini korkunç bir kargaşalık; sarsılan, yıkılan kurum ve inançlar arasında bulmuştu. Peloponnesos savaşlarının sonuna doğru ise; bu kaos daha da korkunçlaşarak bir girdap haline geldi. Fakirlik her tarafda çoğalıyor, ahlâksızlık artıyor, içtimai müesseseler kıymet ve otoritelerini kaybediyor, sık sık rejim değişiklikleri oluyordu"¹⁰⁰ Sonsuz bir çıkmaz içinde bocalayan fikir hayatı; Demagogosların, sofistlerin tahrik ettiği aşırı bir bireycilik içinde boğulup kalmış; hiçbir soruna, hiçbir derde çare bulamayan boş bir safсата haline gelmişti. Kaçınılmaz bir sürükleniş içinde yıkıntıya doğru akan uygarlığın, sağlam ve her yerde geçerli değer ölçüleri içine oturtulması şartı. Fikir adamlarından, halk önderlerinden beklenen, yalnız günlük meselelere geçici çözüm yolları değil, fakat, bütün bir uygarlığı, yıkılmış duvarları arasında can çekişen polisi, kurtaracak köklü tedbirler olabilirdi. İşte Sokrates, "hiç değişmeyen sağlam

değerler" aramakla, bu beklenen görevi yüklenmiş oldu. Oysa böyle bir karışıklık ortasında bu görevi yüklenmek; bir yandan, sofizmin geleneksel inançsızlığını sürdürürken, öte yandan, büyük felsefe sistemlerine yol açmak¹⁰¹ kaderini de benimsemek anlamına geliyordu. Çünkü, artık değerlerini kaybetmiş eski inançları yıkmadan, yeni bir dünya görüşü kurmak mümkün olamadığı gibi; bu yeni dünya görüşünün yerleşmesi için de ayrıca bir çaba göstermek kaçınılmazdı. Sokrates'in düşüncelerinin doğru, yanlış, yararlı ya da zararlı olduğu iddiaları, onun üzerine aldığı görev, yüklendiği kader yanında daima zayıf kalmaya mahkûm gibi görünüyor. Çünkü o, yalnızca Athenai polisinin sorunlarını değil; fakat insanoğlunun belli bir aşamasının tekmil meselelerine de el atmak zorunda kalmıştı. Polisin bir parçası durumundan, birey olmaya geçen insan; üzerinden aştığı uçuruma bakarken, Sokrates'in güçlü omuzlarına bastığı o zamanları hatırlamak durumundadır.

Fakat Sokrates niçin mahkûm olmuştu? Hegel, "Yapılmış olan şey iyi bir hareketti, yapılması zaruri olan bir hareketti; milletin yaşayabilmesi ve sağlam olabilmesi için Sokrates'in ölmesi lâzımdı" diyor. Böyle bir kanı, ancak; Sokrates'i, "baldıran otuyla susturmanın, onun¹⁰² yakındığı kötülüklerin tedavisinden daha kolay olduğu"¹⁰³ düşüncesi içinde geçerli olabilir. Oysa, Sokrates'in idamı üzerinden daha bir nesil bile geçmeden; Athenai'lıların Ekklesialarında İskender'in Tanrı olup olmadığını tartıştıkları¹⁰⁴; Demosthenes gibi ünlü bir hatibin, sabah vereceği söylevlerini, gece aldığı rüşvete göre düzenlediği¹⁰⁵ bir safhaya ulaştıkları haurulanırsa; Sokrates'in idamının ne kadar boşuna olduğu ortaya çıkar. Çünkü; yapılan hareket, Athenai uygarlığının devamı için ne kadar zorunlu olursa olsun; tarihin sürüklediği o güçlü akış karşısında, sonuçsuz kalmaya zaten mahkûmdu. Ama bütün bunlara rağmen, Sokrates'in mahkûm edilme sebebini yine de onun, Athenai uygarlığı ile uyuşma bilmez çatışmasında aramak zorunlu görülüyor.

Henüz din ve devlet ayrımı yapılmadığı bir çağda yetişmiş ve bütün kültürünü, dini niteliklerden tamamiyle arınmamış poliscilikten

alan Sokrates'in, gözlediği kötülüklerin tedavisini yine dini duygular-
da aramasından tabii bir şey olamazdı. Ama o, aruk kimsenin varlığını
ihmal edemeyeceği bireyciliği de, bütün varlığı ile, bu araştırma
alanına sokunca; polis in müsamaha sınırına dayanmış oldu. Eğer, bu
noktada kalsaydı; o çağlarda yaşayan bir çok sıradan sofist gibi belki
o da, bu müsamaha ortamından yararlanmakta devam edebilirdi.
Çünkü o zamanların Athenai'ında; bireycilikle polis pekala başarılı bir
uyum içinde beraberliklerini sürdürüyorlar, bazen birey polisin kalıp-
larını, bazen de polis bireyin düşüncesini hiçbir engele çarpmadan et-
kileyebiliyordu. Çatışmayı başlatan, Sokrates'in soruları oldu. Hele bu
sonsuz sorular, giderek, bir öze varmaya, "değişmez, sağlam değerler"
edinme amacına doğru yöneldikçe de, kıyamet kopuverdi. Çünkü,
Sokrates öze doğru yaklaştıkça; birey polisten kopuyor, din-devlet iki-
lisi yalnız çözülmekle kalmayarak, din bireye doğru kayıyordu. Bu
ise, polisin yalnız yıkılması değil, aynı zamanda anlamını da kaybet-
mesi demekti.

Sokrates, girişilen bir işi; "Zeus'a hoş görünür de Kronos'ta, Ura-
nos'ta nefret uyandırır, Hephaistos'un dostluğunu, Hera'nın düşmanlı-
ğını"¹⁰⁶ kazanır nitelikte görebilen bir dinin, "sağlam ve değişmez ku-
rallar" sağlayamayacağını çok erkenden fark etmiş ve düşüncelerini,
dinin özünü aramaya yöneltmişti. Bu ise onu, Tanrılar üstünde bir
Tanrısallığın varlığı fikrine ulaştırıyor ve bu Tanrısallık da; bütün bir
inancın dağılmış, parçalanmış; Tanrılık işlerinin odak noktası halinde
belirliyordu. Şüphesiz ki Sokrates'in, savunması sırasında; "suçluyan-
ların inandığından daha yüksek bir manada" inandığını söylediği¹⁰⁷ ve
fakat mahkemede açıklamaktan çekindiği¹⁰⁸ bu dini düşünceleri poli-
sin bütün müsamaha hudutlarını aşacak nitelikteydi. Çünkü; böylelik-
le Sokrates, dini polisin elinden koparıp alıyor ve onun varlığını Oly-
mpos'dan çok ötelere, evrenin sonsuz bilinmezliklerine yerleştirdiği
Tanrısallık'a, bütün Tanrıların müşterek özüne bağlıyordu. Fakat o, bu-
nunla da kalmadı. İnsan bedeninin efendisi yaptığı ruhla, Tanrısallık
olanı mistik bir ilişki içine sokarak; insan ile Tanrı arasındaki bütün

aracıları ortadan kaldırmayı denedi. Böylece insan, polisin dışına çıkarılmış Tanrısalla doğrudan doğruya temasa geçiyor, bütün değerleri bizzat kendi içinde bularak bireyciliğin doruklarına yükseliyordu. Artık insanı idare edecek değerler, polisin dışında, polisin üstünde ve insanın içindeydi.

Fakat onun bu çok aşırı bireyciliği, insana olan sonsuz saygısından çok; bilgiye ve güzele olan ölçüsüz¹⁰⁹ tutkusundan kaynağını alıyordu. Onun için, düşüncelerinin bu yoldaki gelişmesi, toplum halinde yaşama zorunluğuyla birleşince; sistemi, oligarkh bir diktatörlüğe doğru kaymakta gecikmedi.

Böylece Sokrates; hem polise, hem de bireye karşı çıkararak, Athenai uygarlığının temelinde yatan polis-birey uyumuyla, çatışma haline girmiş oldu. Artık o, Athenai'nın toplumsal düzeninde ne varsa, hepsiyle çarpışmak ve tarihin tabii akışının zorladığı bir yıkılışın en büyük tahripçisi olmak zorundaydı. Sokrates, kendisini üstün zekâsının ulaştırdığı bu düşünce aşamasını cesaretle kabullenecek; ruhî yapısının sonucuyla da¹¹⁰ bu çatışmayı Tanrısalsal bir görev olarak sürdürecekti. İşte bu noktada da, sırf Athenai uygarlığı açısından, Hegel'in belirttiği açmazla hak vermemek elde değildir. Çünkü; Sokrates ile Athenai uygarlığının bir arada bulunmaları, burdan sonra artık mümkün olamazdı.

Ancak şu hususun da önemle belirlenmesi gerekir ki; bütün ahlâk değerlerinin kaybedildiği, eski sofuluğun ve inançların tamamen dejenere olduğu bir çağda, eğer bir takım politik etkenler araya girmeseydi; Sokrates, her şeye rağmen, Athenaida yaşamaya devam edebilirdi. Çünkü Peloponnesos savaşının yaralarını sarmaya çalışan Athenai'nın, eski geleneklerine ve değerlerine dönme çabasına girişmesiyle¹¹¹ daha da şiddetlenmiş olan; Athenai ile Sokrates çatışması en az elli yıldır süregelen Sokrates sorununu mutlaka çözümlemeyi gerektirecek bir nitelik kazanmış değildi. Çatışma vardı; fakat. ... tarihine kadar, Sokrates'e yetmiş yıldan fazla tahammül etmiş bulunan¹¹² Athenai'nın, saldırıya geçmesi için daha başka sebeplerin de ortaya çıkması gerekiyordu. Bu sebepleri ise, Sokrates bizzat kendisi hazırladı.

Gerçeğe ulaşmak bakımından biricik araç olarak kabul ettiği ruhu yücelterek, bedeninin baskısından kurtarmak için bulduğu yol, onu oligarkhların ülküsüyle aynı paralele getirmişti. Otuzların yönetimi zamanında bir yurttaşın haksız olarak öldürülmesi için kendisine verilen ödevi kabul etmemek gibi münferit olaylar dışında, Sokrates, tamamen oligarkh yönetimi desteklemiş; "Yetenekli kişileri iktidar mevkii lerine geçirme sorusuyla, sürekli olarak uğraşmıştı"¹¹³ Öyle ki, "Doğruyu benimsemeye açık gördüğü ve günün birinde şehirlerinin sorumlu makamlarına geçmelerinin muhtemel olacağını düşündüğü zaman"¹¹⁴ Alkibiades, Kritias ve Kharmides gibi "genç adamları kendisine çekmek ve onlar üstünde etkili olmak umuduyla kendi yolundan bile ayrılmakta"¹¹⁵ tereddüt etmemiş, "varlıklı zümrelerin kuklaması avukatı kesilmişti."¹¹⁶

İşte onun bu tutumudur ki bilinen sonunu hazırladı.

Peloponnesos savaşı; Sparta hayranı, ihanetçi oligarkhların yüzünden kaybedilmişti¹¹⁶ Savaş sonrası Athenai'da Sparta'nın desteğiyle kurulan otuz Tyranlar yönetimi yine hain oligarkhların işiydi. Bu yönetim, yüzyıllardır süren demokratlaşma çabalarına oligarkhların indirdiği korkunç bir darbe olduğu kadar, Athenai yurttaşının gururunu da ağır ölçüde rencide etmiş ve olağanüstü bir terör ve ızdırap devri olmuştu. Oysa bu devrede, o zamana kadar oligarkhları öven ve onların Athenai'nin başına musallat olan en zalimlerini yetiştiren Sokrates, "enikonu..nüfuz sahibi"¹¹⁷ bulunuyordu. Böyle bir durumda ise; otuz Tyranların yönetimine ait kusurların, Sokrates'e bulaşacağı ortadaydı. Ve böylece, o acılı devrenin suçluları arasına, ister istemez, Sokrates de katıldı. Çünkü o günkü ortam, ülkücülük ile gerçekçiliğin, düşünlük ile eylemciliğin arasındaki sınır ve farklılıkları kavrayabilecek durumda bulunmuyordu. Oligarkhları hangi sebeple olursa olsun övmek, onların bütün eylem ve girişimlerinin günahlarını paylaşmak anlamına geliyordu. Üstelik, Athenai'a ihanet etmiş olan poliükacılar, savaş sırasında Sparta'nın zoruyla kabul edilmiş bulunan bir af yasasıyla, polisin bütün intikam duygularından korunmuş bulunuyorlardı.

Athenai yurttaşı için, intikam arzularını doyurmak bakımından açık hedef olarak, kala kala, politikacı olmayan oligarkhçılar kalmışlardı. Sokrates ise böyle bir kişiliğin en tipik ve en tanınan örneği durumdaydı. Onun politik sayılabilecek girişimleri de af yasasının kapsamına giriyordu. Ama, ne var ki, felsefesi ve inançları yönünden Athenai halkı için menfur bir kişi olduğu kadar, intikâm arzuları için de açık ve koruyucusuz bir hedef durumunda idi. Onun için; "yurt haini diye suçlandırılmadığından, Tanrıları inkâr etmekle"¹¹⁸ suçlandırıldı.

Aslında böyle bir suçlama, özellikle Athenai'nın o devredeki ortamı içerisinde tamamen yapmacık ve tamamen göstermelik bir suçlamaydı. Suçlayanlar için; suçlanan da, suç da tamamen sembolik bir nitelikte idi. Esasen suçlayanlar dahi, Sokrates'in idam edilmesini istemedikleri gibi buna ihtimal de vermiyorlardı¹¹⁹ Davanın amacı, Oligarkharldan, Sparta'nın af yasasına rağmen intikâm almak, onlara, onların en ünlü avukatlarını cezalandırmak suretiyle demokrasinin gücünü göstermek idi. Sokrates'e verilecek bir sürgün cezası, davacıları da, ona kızan diğer yurttaşları da tatmin edebilirdi. Davanın ilk oturumunda Sokrates'in suçsuzluğu yönünde verilen oy sayısı da bunu açıkça gösteriyordu. Eğer Sokrates, kendisi de isteseydi, idamdan kurtulabilirdi.

Oysa Sokrates, tamamen göstermelik olan suçlamayı, ciddilikle ele almak ve savunmasını ona göre yapmakla, kendi idamını yine kendisi hazırladı. Esasen savunması da, bir davanın kazanılmasını sağlayacak nitelikte hazırlanmamıştı¹²⁰. Savunmasını bir ara vaaza, sonra tehdide, daha sonra da alaya doğru kaydırdı. Yargıçları yargılıyor gibi bir tavır takındı. Ve giderek işi çığırından çıkararak; yargıçları idamına karar vermekten başka hiçbir şey yapamayacak şekilde çıkmaza soktu. Görevlerine başlarken: "Doğru karar verirsem çok yaşayayım" diye yemin eden yargıçlara, ölümün güzelliğinden bahsediyor; ve ruhu bedene üstün görmek şeklinde sürdürdüğünü iddia ettiği hayatının, bu en kritik anında, hayatı küçümsemediğini ortaya koyarak, baştan başa bir savunma olduğunu söylediği yaşayışının en büyük imtihanını başarıy-

la vermek fırsatını kaçırmak istemiyordu. Oysa bu tutum, esasa girmesi, göstermelik iddiayı kabullenmesi demekti. Çünkü böylelikle, yargılara polisle olan esas çatışmasını hatırlatıyor, oligarkharın yeni bir savunmasını yapıyordu. Az sonra, ilişkisi olduğu ve eyleme geçmelerini zarzor önlediği, demokrasiye karşı olan bir gurubun gelecekteki teröründen de söz edince¹²¹ yargılara vermek zorunda oldukları kararı da hatırlatmış oldu.

Sokrates, her şeyden önce, inanmış bir insandı. Bu inancı sanrılar görme durumundaki ruhî yapısıyla birleşince; inancı tam, davranışlarında yaşaması söz konusu olduğu zaman bile dürüst ve olağanüstü bağnaz bir insan ortaya çıkıyordu. Toplum işlerinde, yetersiz kalmış bulunan polisçiliğin yıkılışını, o yıkılıştan daha önce görmüş ve bunu haber vermiş, polisçilik yerine; demokrasinin kötülüklerinden arınmış, mutlakiyetçi ve geniş bir insan kitlesini kapsayan, seçkinlerin yönettiği mistik bir devleti sağlık vermiş olması onu, oligarkhlarla aynı paralele getirmişti. Bütün suçu; çevresindeki ihanetçi ve çıkarıcı oligarkhları, o tasavvur ettiği muhteşem devletin başına geçmeye yetenekli kimseler olarak görmek yanlışlığına düşmüş ve onlarla iş birliği yapmış olmasıydı.

Onun için, biz de Russell'la birlikte: "Sokrates'in herhangi bir kişi olarak, azizler öbeğine katıldığına, fakat, bir philosophos olarak, bilimsel arafatta uzun süre kalması gerektiğine inanabiliriz."¹²²

İSİM VE YER SÖZLÜĞÜ

İSİM VE YER SÖZLÜĞÜ

AGAMEMNON: Troya kralının oğlu Aleksandros tarafından kaçırılan güzel Hellene'yi geri almak için Akhalar tarafından kurulan ordunun başkumandanıdır. İlyada destanında krallar kralı olarak anılır.

Efsaneye göre; Agamemnon, ganimet olarak aldığı güzel cariyesi Khryseis'i babasına geri vermediği için, Apollon Tanrı orduya bulaşıcı bir hastalık yayar. Kâhin Kalkhas, Akhaların en kahramanı olan Akhilleus'un desteğini sağladıktan sonra başkomutan Agamemnon'a hatasını söyleyerek kızı babasına geri vermesini sağlar. Agamemnon orduyu kurtarmak için kâhinin tavsiyesini yerine getirir; ama Khryseis'e karşılık da, Kalkhas'ı koruyan Akhilleus'un sevgilisi olan cariyesini alır. Ve bu yüzden Akhilleus darılarak savaştan çekilir.

Ancak sonradan gelişen olaylarla Akhilleus yeniden savaşa girer, Troya alınır. Savaşın bitmesinden sonra kralı olduğu Mykenai'ye dönen Agamemnon karısı ve kardeşi tarafından öldürülür.

AGORA: Eski Yunan kentlerinde, yurttaşların toplandığı açık alanlara verilen genel isim. Agora genelde kamuya ait tapınak ve yapılarla çevrili olurdu. Sunaklar, çeşme ve ağaçlarla da süslenen Agora kentin ortasında veya liman tarafında kurulabilirdi.

AKHALAR (AKHAİOLAR): M.Ö. 2000 li yıllarda Orta Avrupa'dan gelerek Yunan yarımadasına yerleşmiş kavimlere verilen genel isimdir. Bu kavimler M.Ö. 1600 yıllarında o çağın en güçlü devleti olan Girit uygarlığının etkisinde kalmışlardı. Kudretli krallar tarafından şehir devleti şeklinde yönetiliyorlardı. Akhalar M.Ö. 1200 yıllarından itibaren batıdan gelen yeni Dor kabilelerinin etkisiyle Anadolu'ya doğru göçe zorlandılar. Bu göç Troya savaşlarına sebep oldu.

AKHİLLEUS: İlyada destanında, Troya'yı kuşatmış bulunan Akhaların en ünlü ve kuvvetli kahramanı olarak tanıtılır.

Başkumandan Agamemnon ile esir bir kızın babasına geri verilmesi sebebiyle arası açılarak savaştan çekilince, Akhalar çok zor durumda kalırlar. Ancak arkadaşı Patroklos'un savaşa öldürülmesi üzerine yeniden savaşa katılarak; Troya'lıların en yiğit savaşçısı Hektor'u öldürür.

Efsane kahramanlarından Peleus ile deniz perisi Thetis'in oğlu olan Akhilleus'a Tanrılar uzun ve ünsüz bir hayat ile kısa fakat şerefli bir yaşamı seçme hakkı tanımışlar; Akhilleus şerefli ve ünlü bir yaşam seçmiş.

Yüzlerce çarpışmadan zaferler kazanarak çıkan Akhillens, en zayıf yeri olan topuğuna isabet eden bir ok yüzünden ölmüş.

AKROPOLİS: Kent devletlerinde, kentin en yüksek tepesindeki şato ve hisarlara verilen isimdir.

Athenai Akropolisi M.Ö. 2000 li yıllarda kurulmuş bulunuyordu. Krallığın yıkılışından sonra bu yer din işleri için ayrıldı. Peisistratos bir süre burada oturduktan sonra tekrar din işlerine tahsis edildi.

Akropolis aslında, savaş zamanlarında vadide oturanların sığındıkları bir hisar olarak yapılmıştı. Sonradan din ve tören işlerine ayrılarak kentin şeref ve tören yeri haline getirildi.

Parthenon, Nike Tapınağı, Propylaia gibi görkemli binalar hep Athenai Akropolisinde bulunuyordu.

ALKİBİADES: M.Ö. 450-404 tarihleri arasında yaşamış Athenai'lı devlet adamıdır. Siyasi yaşamı aşırılıklar içinde ve sorumsuzluk-

larla geçmiştir. Athenai siyasetinde etkin bir rol oynamak için türlü yolları denemiştir.

M.Ö. 415 de Athenai'lıları Sicilyadaki Syrakusa'ya savaş açmak için ikna etmiş ve savaşın başkomutanlığına getirilmiştir. Ancak seferin başlamasında kent meydanındaki, yolcuların koruyucusu Hermes Tanrının heykelinin kırılması üzerine suçlanınca, Athenai'ın düşmanı Spartaya sığınıp Athenai'a karşı haince düzenlere girişti; sonra yenisinden yurduna dönüp demokrat partinin başına geçti. Başarılı olamayınca bu sefer de Athenai'a karşı Perslerle birlik oldu. Sonunda Persler tarafından öldürüldü.

Alkibiades, Sokratesin sevdiği öğrencilerinden biriydi. Onun bu muhteris ve ihanete varan hareketleri M.Ö. 399 da Sokrates'e ynelti-len suçlamalara g kazandırmıştı.

ANAXAGORAS: M.Ö. 500-428 yılları arasında yaşamış, aslen İonia (İyonya)nın Klazomenai (gladası)nda doğmuş ve M.Ö. 462'de Perikles zamanında Athenai'a yerleşmiş filozoftur. Felsefeyi Athenai'a getiren odur. Perikles'in yakın dostu olduğu için onun muhaliflerince Tanrı tanımazlıkla suçlanmış ve Athenai'ı bu sebeple terk etmek zorunda kalmıştır.

APHRODİTE: Hellenlerin güzellik Tanrıçasıdır. Romalılar da ona Venüs adıyla tapınırlardı.

Efsaneye göre; güzeller güzeli ve daima gülümseyen bir Tanrıçadır. Bir isitiridye kabuğu içinde deniz kpklerinden doğmuş ve Kıbrıs'ta karaya çıkmış olduğu için Kypros adıyla da anılırdı.

Aşk Tanrısı Eros'un annesi olarak kabul edilen bu Kanrıa zerine bir çok efsane vardır.

APOLLON: Olymposlu Tanrıların çok önemlilerinden biridir. Efsaneye göre baş Tanrı Zeus ile bir yarı Tanrı olan Letodan olmuştur. Leto onu Delos adasında doğurmuştu. Bu bakımdan Hellenlerce Delos adası kutsal sayılan bir adaydı.

Apollon bir çok vasıfları kendisinde toplamış bulunan bir tanrıdır. Güneşi temsil eden bu Tanrı; korkunç bir savaşçı olduğu kadar; hasta-

lıklara şifa veren, geleceği bilme yeteneği olan ve güzel sanatları koruyan bir Tanrıydı.

Hergün doğudan kalkan ve beyaz atların çektiği arabasına binerek batıya kadar göğü kat eden güneş onu simgeliyordu.

Biliciliğin merkezi Delphoi, güzel sanatların kaynağı olan Parnasos ve ilk çağların en büyük sağlık merkezleriyle bu Tanrının ilişkileri vardı.

ARKHON: Polisin başyöneticisine verilen isimdir. Krallığın yıkılmasından sonra yönetimi asillerin ele geçirmesinden sonra ortaya çıkmıştır.

Athenaide her yıl yeni Arkhon seçimi yapılırdı. Bu seçimlerde üç Arkhon seçilir, ve birinci Arkhon hem devletin başı ve hem de halk meclisinin başkanlığını yürütürdü. Bu Arkhon'un görev süresi onun adıyla anılırdı. İkinci Arkhon ise Polemarkhos yani başkomutanlık görevini yürütür diğeri de dini işleri görürdü.

M.Ö. 5. yüzyılda Arkhon'lar önemleri giderek azalarak güçlerinin büyük bölümünü yeni tesis olunan diğer memurluk ve meclislere kaptırdılar.

ARTEMİS: Aslında Artemis Efsanesi, Anadolu'nun en eski tapım şekilleriyle ilişkisi olan ve ana Tanrıça Kybele ile bağlantısı bulunan bir inanışın yüzlerce değişik anlatımından yalnızca biridir.

Yunan Artemis'i aynı Apollon Tanrı gibi baş Tanrı Zeus ile Leto'nun çocuğudur. Nasıl Apollon güneşi simgeliyorsa, Artemis'de Ay'ı simgeler.

Dokunulmamış, bozulmamış tabiaun, yabani hayvanların ve kızların koruyucusudur. Apollon gibi avcı ve ök alıcı bir Tanrıçadır.

Romalılar Artemis'e Diana olarak tapınırlardı.

AKSKLEPIOS: Sağlık, tedavi ve hekimlik Tanrısıdır. Romalıların Aesculapius adıyla tapındıkları bu Tanrı, Apollon'un oğlu olarak bilinirdi. Tedavi sanatında öylesine ilerlemişti ki ölüleri bile dirilttiğine inanılırdı.

Asklepios'un kızı Hygieia da sağlığın korunmasıyla ilgiliydi.

Asklepios'un tapınaklarına Asklepiion ismi verilirdi. Bu tapınakların en ünlüsü Bergama'da bulunan tapınaktı. Bu Tanrının simgesi yılan olup, kendisine adak olarak horoz kurban edilirdi.

ATHENA: El sanatları ve şehirlerin koruyucusu olan Athena akıl ve bilginin de Tanrıçası olarak kabul ediliyordu. Athena Zeus'un başından mızrak ve kalkanıyla birlikte doğmuş, kızıoğlankız bir Tanrıçaydı. kendisine Pallas da denirdi. Romalılar bu Tanrıçaya Minerva derlerdi.

Athenai kentinin koruyucusu olan bu Tanrıça zeytin dalıyla simge-leniyordu.

ATHENAI: Atina Şehir devletinin eski adı. Mora Yarımadasında bulunan şehirdir. Efsaneye göre Athenai ünlü kahraman Theseus tarafından kurulmuştur.

Şehrin koruyuculuğunu almak için Tanrıça Athena ile Poseidon yarışmışlar; Zeus da şehre hangisi en yararlı hediye verirse şehrin onun olacağını söylemiş. Poseidon şehre at, Athena da zeytin ağacı hediye etmiş ve yarışmayı da Athena kazanarak şehrin koruyucu Tanrıçası olmuştur.

Athenai en parlak devrini Perikles zamanında yaşadı. Sonra önce İskender, sonra da Romalıların egemenliği altına girerek eski siyasi önemini kaybetti.

CREON (KREON): Thebai şehri kralı Oidipus'un yanlışlıkla ve bilmeden babasını öldürüp annesiyle evlendiğini anladıktan sonra kenti terk etmesi üzerine; Kreon Thebai kralı olmuştu, kendi şiddet ve acımasızca yönetimi insan ve aile sevgisine önem vermeyişiyile ünlü bir efsane kahramanıdır.

Sophokles, Antigone isimli eserinde Kreon'la ilgili efsaneyi de işlemiştir.

DAİMON: Tanrısal bir güç anlamında kullanılır. Daimon ikinci derecede Tanrıları da ifade eder. Daha çok, insanı idare eden kişileştirilmiş bir kaderdir. Hellen inancına göre her varlığın ayrı bir kader kuvveti vardır. Bu güç Daimon denir.

DELOS: Ege Denizi'nde bir ada. Efsaneye göre Leto Tanrı Apollon ile Artemis'i bu adada doğurduğu için kutsal sayılırdı.

Perikles'in Perslere karşı kurduğu Yunan birliğinin merkezi de bu ada olduğu için birlik; Delos Deniz Birliği ismini almıştı.

DELPHOI: Eski Yunan tarihinin en ünlü ve en önemli tapınak ve kehanet merkezinin bulunduğu yerin ismidir. Parnassos dağında bulunan Delphoi Tapınağının yeri dünyanın merkezi sayılıyor ve bütün Hellenlerce kutsal olarak biliniyordu.

Buradaki Pythia isimli kadın rahip kendisine sorulan soruları Apollon'dan aldığı ilhamla manzum olarak cevaplayarak gelecekte olacak olayları söylerdi.

M.Ö. 1. yüzyıldan sonra tapınak eski önemini kaybetti. Kahinlerin aldıkları hediyeler karşılığında istenildiği şekilde kehanetlerde bulundukları da söylenir oldu.

DEMAGOGOS: Halk önderi ve parti lideri anlamına geliyordu. Sonradan halk dalkavukluğu olarak anlaşıldı. Zamanla Demagogosluk itibarını kaybetti.

DIONYSOS: Romalıların da Bacchus adını verdikleri Dionysos Trakya kökenli şarap ve içki Tanrısıydı. Zeus Semele isimli bir kıza tutulmuş ve onunla birleşerek Semele'yi gebe bırakmıştı. Ancak Zeus; Semele'ye, isteği üzerine; Tanrı haliyle görününce dayanamayan Semele yanıp kül olmuş, Zeusda müşterek çocukları olan Dionysosu baldırında saklayarak büyütmüş ve sonra da baldırından çıkarmak suretiyle doğurmuştu.

Böylece iki defa doğmuş olan Dionysos bu vasfıyla ödükten sonra dirilmeyi de simgeliyordu. Şarap içip sarhoş olmak ve kendisinden geçmek bu Tanrıya bir tapınış şekliydi. Bu yolla, yeniden dirilmek ve gerçek hayata ulaşmanın mümkün olduğuna inanılıyordu.

DOR: M.Ö. 13. yüzyıl sonlarına doğru Balkan Yarımadasının güney-batı kısmını işgal eden kavimlerdir.

Akhalara göre genç ve dinç olan bu kavimler kendilerinden önce Yunanistan'a yerleşen Akhaları yenerek Peleponnes'e yerleştiler. Bu

istilâdan sonra yerleşik eski halkın bir kısmı köleleştirildi. Diğer bir kısmı da Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı.

DRAKON: M.Ö. 624 yılında Athenai'da koyduğu kanunlarla ünlü bir devlet adamıdır. Koyduğu kanunlar daha çok Ceza hukukuyla ilgili olup; kan gütme olaylarını önlemeyi ve Ceza sisteminde devlet otoritesini tesis edip, kabile çatışmalarını önlemeyi hedef almışlardır.

Drakon kanunları daha çok aristokrat sınıfı kayıran kanunlar olarak bilinir.

ERETRIA: M.Ö. 750-550 yıllarında Yunanistanda kolonileşme çağı yaşanırken kurulan koloni şehirlerinden biridir. Peisistratos'un Athenaida yönetime el koymasında ona yardımcı olmuştur.

EPHESOS: Batı Anadolu'da ve İyonya bölgesinde kurulan Antik kent. Halen İzmir'in Selçuk ilçesi sınırları içinde kalmaktadır.

Ephesos Şehri Tanrıça Artemis adına yapılan Artemision tapınağıyla ünlüydü. M.Ö. 7. yüzyılda kurulduğu sanılan bu ünlü şehir sonradan Efes adıyla anılır oldu.

Hristiyanlığın yayılması sırasında da bu ününü korudu. MS. 262'de Gotlar Ephesos'u ve ünlü tapınağı yıktılar.

HEKTOR: Troya kralı Priamos'un en büyük oğlu, Troya ordusunun en yiğidi ve başkumandanı. Akhaların saldırısını defalarca püskürtmüş ve Akhilleusun yakın dostu Patroklos'u öldürmüştü.

Ancak, sonradan Akhilleusla yaptığı dövüşte yenilerek öldü. Erdemleri ve yiğitliğiyle mitologianın çok sevilen örnek bir kişisi olmuştur. Ünlü İly da destanının baş kahramanlarından biridir.

HELLAS: Hellenlerin oturduğu topraklara verilen isim. Hellenlerin yurdu anlamına gelir.

HELLEN: Yunan halkını oluşturan bütün kabilelerin müşterek adı.

Yunan ırkının atası sayılan efsanevi kişinin ismi.

HEPHAİSTOS: Romalıların Vulcanus adıyla tapıkları ateş Tanrısıdır. Zanaatkârlar özellikle demircilerin koruyucusu olarak tapıldı.

Zeus ile Hera'nın oğlu olup, ikisinin kavgasını ayırmak isterken Zeus'un onu gökten fırlatmasıyla sakatlanıp topal kalmıştır:

Hephaistos, Aphrodite ile evliydi. Tanrıların ziynetleriyle silahlarını o yapardı.

HERA: Baş Tanrı Zeus'un kız kardeşi ve Tarısı olan tanrıçadır. Ailenin ve doğum yapan kadınların koruyucusudur.

Kocasının çapkınlıkları yüzünden onunla devamlı kavga halinde bulunurdu. Romalılar ona İuno ismiyle ve ailenin kutsallığının simgesi olarak tapınırlardı.

HESİODOS: M.Ö. 7. yüzyıllarda yaşamış yunan şairi Theogonia ile İşler ve Günler isimli iki eseri olan bu şair Homeros gibi Yunan Tanrılarını belirleyip onların görev ve vasıflarını anlatmıştır.

HOMEROS: Yunan edebiyatının en büyük şairi. M.Ö. 10. yüzyılda yaşadığı sanılan şair; İlyada ve Odysseia isimli destanların yaratıcısı ya da toplayıcısı sayılır.

Homeros'un eserleri, bütün Yunan edebiyatının konu aldığı efsanelerin büyük bölümünü içerir ve Yunan Mitolojiasının esasını teşkil eder.

HOPLİT: Athenai ordusunun esas çekirdeğini oluşturan ağır piyade askerine verilen isim.

Her Atina yurttaşı bir yılını eğitim ve bir yılını da garnizon hizmetinde olmak üzere iki yıl askerlik hizmeti yapmak zorundadır.

Hoplit olan yurttaş giysi ve techizatını kendi sağlamak zorundaydı.

İLYON (İLİON): Troya kentinin diğer adı.

İSKENDER: M. Ö. 336-323 yılları arasında Makedonya krallığını sürdürmüş olan tarihin büyük komutanlarından biri. Yunanistandan Hindistan'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuş ve bu arada Athenai'ı da egemenliği altına almıştır.

İYON (İONİA): Anadolu'nun batı bölgesine, eski Yunan Uygarlığı sırasında İonia denirdi. Bu yörede oturan halk; Yunanistan göç eden Akhalarla göçten önce orada oturanların karışımından meydana gelen özgün bir halktı.

Bilimsel düşünceye yatkın ve yeniliğe açık insanlar olan İonialılar uygarlığın gelişmesini geniş ölçüde etkilemişlerdir.

KALKHAS: Mitolojiadaki en ünlü kâhindir. Troya'ya hareket eden Akha donanmasına rüzgar sağlanması için Agamemnona kızı İphigeneia'nın kurban edilmesini; Troya önündeki salgından kurtulabilmek için cariyeye Khryseis'in babasına iadesi gerektiğini o tavsiye etmiş ve Troya'nın on yıl savaştıktan sonra alınabileceğini de yine o haber vermişti.

KAOS (KHAOS): Evrenin yaratılmasından önceki durumuma Khaos denirdi. Boşluk ya da şekil verilmemiş adam anlamına gelirdi. Bu varlığı meydana getiren bütün öğelerin birbirine karışmış halde bulunmasını ve şekilsiz bir karmaşıklıkla ifade ediyordu.

Khaos'un şekil bulmasıyla yavaş yavaş önce Tanrılar ve sonra da diğer varlıklar yaratılmaya başladılar

KHARMİDES: Athenai'nın Isparta'ya yenilgisinden sonra iktidarı ele geçiren otuz diktatörlerden bir. Sokratesin öğrencisi.

KİMON: M. Ö. 510-451 yılları arasında yaşamış Athenai'lı devlet adamı. Ünlü Miltiadesin torunu olan soylu bir kişiydi. Delos Deniz Birliği'nin başkomutanlığına kadar yükseldi.

Athenai'nın en zengin kişilerinden biriydi. Aristokrat bir aileden geldiği için soyluları tutuyor, ancak halka sunduğu eğlenceler ve imar faaliyetleriyle halkın gözüne giriyordu.

Sonradan Perikles'in demokrat partisi karşısında yenilgiye uğradı.

KLEİSTHENES: M. Ö. 570-508 yılları arasında yaşayan Athenai'lı devlet adamı. Athenai'nın klâsik demokratik devlet teşkilâtının kurucusudur. Kleisthenes reformlarıyla halkın çok geniş bir kesimi siyasette etkin bir rol almayı başardı.

KLEON: M.Ö. 4. yüzyılda ve Perikles'in ölümünden sonra Athenaida etkili olan devlet adamıdır. Sparta ile savaşa şiddetle devam etmek fikrinin savunucusudur. Amphipolis savaşında Sparta'ya yenilerek öldürüldü. Athenai'nın tüccar sınıfından gelen ilk önderdir.

KORE: Tanrıça Demeter'in kızı Persephone'nin diğer ismidir. Kore veya Kora genç kız anlamında da kullanılır.

Yunan heykelticiliğinin iik devirlerinde meydana getirilen genç kız heykellerine de Kore ismi verilirdi. Bu heykeller; süslü giysiler içinde şuh bir hareketlilik halini canlandırırlardı. Genelde sol bacak öne doğru atılmış ve elinde küçük bir çiçek demeti tutan bu heykellerin yüzü, daima taze bir tebessümle aydınlanmış olarak tasvir edilirdi.

KRİTİAS: Athenai'nın Sparta'ya yenilmesinden sonra iktidarı ele geçiren aristokrat grubun lideri. M.Ö. 480-403 yılları arasında yaşamıştır. Sokrates'in öğrencilerinden olup iktidarı zamanında demokrasi tarafları binlerce kişinin idamında rol oynamıştır.

KRONOS: Tanrılar soyunun kurucusu olan Uranos'un oğlu ve sonradan baş Tanrı olan Zeus'un babası olan bu tanrıya Romalılar Saturnus ismiyle tapınırlardı. Zamanı simgeleyen bu Tanrı kendi çocuklarını yemesiyle ünlüydü.

Kronos oğlu Zeus tarafından tahtından indirilerek sürüldü. Efsaneye göre Kronos tahtından indirilince İtalya'ya kaçıp orada köleler ve ezilmişlerden meydana gelen bir topluluğun kralı oldu.

Kronos çağı her şeyin en güzel olduğu altın çağ idi.

KSENOPHANES: M.Ö. 560-478 yıllarında yaşamış İonyalı filozof ve şairdir. Homeros ve Hesiodos'un şiirlerindeki din anlayışını eleştirmiş ve Orphizm dinine ve bağnazlığa karşı çıkmıştır.

LYKURGOS: Sparta'nın efsanevi kanun koyucusu. Geleneğe göre Sparta'nın sert ve bağnaz siyasi yapısı aile ve eğitim sistemini kuran Lykurgos'un M.Ö. 7. yüzyılda yaşadığına inanılır.

Ancak böyle bir kişinin yaşayış yaşamadığı da kesin olmayıp; eski güneş Tanrısının bilge kişi olarak değiştirilmiş ve kişileştirilmiş hali olduğu da savunulmaktadır.

LYSANDROS: Spartalı ünlü komutan. Peloponnessos savaşlarında Athenai'yı kesin yenilgiye uğratarak, Athenai surlarını yıkmıştı. Savaş sonrası Athenai'da yönetimi ele geçiren otuz Tiranlar ona dayanıyorlardı.

MARATHON: Athenai'lılar ile Persler arasında yapılan ünlü savaş Miltiades komutasındaki Athenai ordusu M.Ö. 490 tarihinde Marathon Ovasında güçlü Pers ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştı.

MEGARA: Yunanistan'da Saronikos körfezi kıyısında M.Ö. 10. yüzyılda kurulmuş bir kent. Peisistratos'un yönetime el koymasında kendisine yardım etmişti.

MİLETOS: Batı Anadolu'da İzmir'in Söke ilçesi sınırları içinde İonia bölgesindeki antik şehir. İon bölgesinin en önemli kentüydü. Ünlü filozof Thales de bu şehirdendi.

MİLTİADES: M.Ö. 540-489 yılları arasında yaşayan, Marathon Savaşının ünlü komutanıdır. Ancak Miltiades Paros adasına karşı yaptığı seferde yenilince azledilerek para cezasına çarptırıldı.

MUSA: Zeus'un kır ve akarsuların yarı Tanrıçaları olan Nymphe'lerden olan çocuklarıdır. Şarkı, müzik, bilim ve güzel sanatların her dalının bir Musa'sı vardı. Sayıları dokuz olan Musa'lar Olympos'da şarkı ve şiirleriyle Tanrıları eğlendirirlerdi.

Musaların korosunu Tanrı Apollon idare ederdi.

NAKSOS: Ege Denizi'nde bir adadır. Eski Yunan mermerlerinin çıkarıldığı bir ada olarak ünlüdür.

ODYSSEUS: Homeros'un ünlü Odysseia destanının baş kahramanı. Troya seferinden yurduna dönen İthaka kralının dönüş yolundaki maceralarını anlatır.

OLİGARKH: Devlet yönetimini eline geçiren küçük bir grubu oluşturan kimseler. Bu şahısların kurduğu devlet yönetim biçimine oligarşi denir.

OLYMPIA: Eski Yunanistan'da dört yılda bir Tanrı Zeus adına yapılan uluslararası yarışmalar. İlk önce M.Ö. 776 yılında düzenlenen bu yarışmalar; tarafsız olan Elis ve Pisa şehri yakınlarında yapılırdı. Yarış alanının sağında galiplere dallarından yapılan çelenklerin verildiği zeytin ağacı ve sonunda da Pheidisas'ın yaptığı Zeus heykeli vardı.

taşın bulunduğu oturumda, demokrasiye zararlı olacak bir üne sahip olan kişiler seçilerek on yıl yurttan uzaklaştırılmalarına karar verilebiliyordu. Tyrannosluğu önleyici bir çare olarak konulan bu usul sonradan siyasi rakiplere karşı bir silah olarak kullanıldı.

PANATHENAİA: Athenaida Tanrıça Athena adına dört yılda bir ve Ağustos ayında yapılan şenliklerdir.

PARNASSOS: Yunanistan'ın orta kesimindeki dağ silsilesidir. Efsanelere göre Apollon ile Musa'lar bu dağlarda otururlarmış.

Kanatlı at Pegasus'un bir çiftte attığı kayalıklarından Hippokrene isimli bir kaynak çıkmış. Parnassos dağındaki bu kaynaktan su içenler büyük sanatçı olurlarmış.

PARTHENON: Athenai Akropolisi üzerinde, Tanrıça Athena için yapılan ünlü tapınak. Pers savaşı sırasında yıkılan eski Athenai tapınağı yerine Perikles zamanında yapıldı. Yunanistan'daki en büyük tapınaktır.

PELEPONNESSOS SAVAŞI: M.Ö 431-404 yılları arasında Athenai ile Sparta polislerinin öncülük ettiği uzun yıllar süren savaş. Bu savaşta önce Athenai üstünlük kurdu. Ancak sonradan Athenai önderi Perikles'in ölümü üzerine Sparta'ya yenildi.

PERİKLES: M.Ö. 495-429 yıllarında yaşamış Athenai'lı ünlü devlet adamı.

Büyük bir hatip ve halk önderiydi. Giriştiği büyük imar faaliyetleriyle ve emperyalizm yoluyla Athenai'ı çağının en güçlü devleti haline getirdi.

M.Ö. 429 daki veba salgını sırasında ölümü üzerine Athenai eski gücünü kaybetti.

PERSES: Ünlü şair Hesiodos'un kardeşidir. Şairin babasından kalan miras hakkına el koyup ona hissesini vermediği için, Hesiodos'un şiirlerinde haksızlık yapan bir kimse olarak tanınır.

PHEIDİAS: M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış ünlü heykeltan. Perikles zamanında Athenai'ın imarı sırasında Parthenon'un süslenmesi Pheidias'a verilmişti. Olympia'daki dev Zeus heykeli ile Parthenon'da altın ve fildişinden yapılan Zeus heykeli onun eseridir.

POLEMARKHOS: Athenai'da bir yıl süre ile seçilen başkomutanlara verilen isim.

Başkomutanlar olağanüstü yetkileri haiz olup; zamanımızın sıkı yönetim kumandanlarına benziyorlardı. Mecliste kanun tasarısı sunabilen ve yeni yetkiler isteyebilen Polemarkhos'luk zamanla diğer memuriyet ve mevkilerden daha önemli ve politikacıların elde etmeyi arzuladıkları bir mevki durumuna geldi.

POLİS: Antik çağda şehir devletlerine verilen isim. Polis, kent ile çevresindeki tarım ve maden alanlarını kapsıyordu.

POSEİDON: Zeus'un erkek kardeşlerinden biri. Denizlerin ve atların Tanrısı olup elinde üç dişli bir yaba ile temsil edilirdi. Romalılar da bu Tanrıya Neptunus ismi ile tapınırlardı.

Athenai şehrinin Tanrısı olmak için Athena ile yarışmış ve ancak bu yarış kaybetmişti.

PROPYLAİA: Athenai'un ünlü Akropolis'inin giriş kısmı ve kapısını oluşturan yapının ismi. Giriş kapısı kuvvetli ve geniş orta duvarın içinde olup; geniş bir sütunlu galeriye açılıyordu. Sütunların bir kısmı dorik bir kısmı ise ionik tarzda yapılmıştı.

PROTAGORAS: M.Ö. 485-410 yıllarında yaşamış Trakya'lı filozof. İnsanın kesin olarak mutlak bilgi edinemeyeceğini, insanın herşeyin ölçüsü olduğunu savunurdu.

Sofizmin önderlerindendir. Verdiği ücretli derslerden büyük servet kazanmıştı. Sonradan Tanrı tanımazlıkla suçlanıp Athenai'dan kaçmak zorunda kalmıştır.

PRYTANEİON: Antik kentlerde kutsal misafirhane. Burada yabancı ülkelerden gelen elçiler, savaşta ve yarışmalarda başarı kazanan yurttaşlar ağırlandırlardı. Prytaneion'da kentin kutsal ateşi yanardı.

SALAMİS: Athenai'nın Limanı Pire'nin karşısında bulunan adanın ismi. M.Ö. 480 yılında Pers donanması bu ada önünde Athenai donanması tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmış ve böylelikle Pers'lerin Yunanistan seferi tam bir başarısızlıkla kapanmıştı.

SOLON: M.Ö. 6. yüzyılda Athenai'da sosyal ve siyasi reformları gerçekleştiren devlet adamı ve şair.

Solon sosyal sınıflar arası uyumu sağlamak için; Borç köleliğini kaldırdı. Azami toprak büyüklüğünü tesbit etti, köylülerin borçlarını affetti. Sınıflar arasındaki ayrımı asalete göre değil servet esasına göre düzenledi. Ekklesia'yı yani halk meclisini de Solon kurdu.

Orta sınıf yararına yapılan bütün bu reformlar, sonuçta sınıflar arası çatışmayı yine de önleyemedi. Olaylar Peisistratos'un Tyranlığına doğru gelişti.

SPARTA: Mora yarımadasında, Dorlar tarafından M.Ö. 8. yüzyılda kurulmuştu. Katı bir sınıf ayrımının sürdürüldüğü her şey devletin güçlü olması amacına hizmet ediyordu. Ekonomi eski yerli ahali olan helotların köleliği ve sömürülmesi esasına dayanıyordu.

Sparta kanunlarını Lykurgos isimli efsane kişinin koyduğuna inanılırdı.

THEOGNIS: Megaralı aristokrat şair. M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında yaşadı.

İhtilaller yüzünden fakirleşen bir asil olması dolayısıyla halka karşı şiirleriyle tanınmıştır.

THEBAİ: Yunanistan'ın büyük ve antik şehirlerinden biri. Thebai M.Ö. 360 yıllarına kadar büyük varlık gösteremedi. Ancak Epameinondos zamanında Yunanistan'da hakim oldu. Birçok efsanelerin beşiği olan bu şehir İskender tarafından alınarak tamamen tahrip edilmiştir.

TEMİSTOKLES: M.Ö. 525-460 yıllarında yaşamış ünlü Athenai'lı devlet adamı.

Athenai'nin güçlenmesi için donanmaya önem verilmesi fikrini savundu. Persleri Salamis savaşında yenerek büyük üne kavuştu. Ancak sonradan vatana ihanetle suçlanarak sürüldü.

THESEUS: Athenai'nin efsanevi kahramanıdır. Bir çok kahramanlıkları ve maceraları vardır.

Macerâlarından en ünlüsü şuydu; Athenai halkı her yıl Girit'te yaşayan Minotauros isimli canavara yedirilmek üzere yedi kız yedi oğlan çocuğu göndermek zorundaydılar. İşte Theseus, Girit kralı Minas'ın kızı Ariadne'nin yardımıyla bu canavarı öldürerek Athenai'ı bu zulümden kurtardı.

Theseus kardeşi Pallas'ın oğullarını öldürdüğü için arınıncaya kadar Athenai'ı terk etti. Bu olayı temsil için belli zamanlarda Athenai'de ölüm cezası infaz olunamazdı.

TYRANNOS: Yunan polislerinin yönetimini hile veya zorla ele geçiren keyfi idareleriyle ün yapan yöneticilere verilen isimdir.

Demokrasiye bağlı kimselerce olduğu gibi asillerce de kötülenmişlerdi. M.Ö. 7. yüzyıl Yunanistan'da Tyrannos çağıdır.

URANOS: Tanrıların babası ve ilk Tanrıdır. Toprak ana olan Tanrı Gaia'nın kocası olan bu Tanrı göğü temsil ederdi.

Oğlu zaman Tanrısı Kronos tarafından tahtından indirildi.

ZEUS: Kronos'dan sonra tanrıların başına geçen, göklerin ve yıldırımların Tanrısı Zeus, Mitologia'nın en güçlü ve en büyük Tanrısıdır. Romalılar ona Jüpiter derlerdi.

Kronos, kendisinin yapıtı gibi çocuklarının da isyan ederek saltanatına son vermesinden korktuğu için bütün çocuklarını yiyordu. Ancak annesi Zeus'u Girit adasında doğurup sakladı. Zeus da büyü-yünce babasını kovup, Tanrıların başı olarak Olympos sarayına yerleşti.

Zeus Tanrıların en güçlü ve büyüğü idi.

BİBLİYOGRAFYA

- BATUHAN DR. Hüseyin : Batıda Tolerans Fikrinin
Gelişmesi
- BAYATLI Osman : Bergama Tarihinde Asklepion
- BERVE Helmut : Eski Çağ Tarihine Dair Altı
Konferans Çev. Afif Erzen
- BEĞENÇ Cahit : Anadolu Mitolojisi
- CHARLAYE Felicien : Dinler Tarihi
Çev. Samih Tiryakioğlu
- CLOUGH B. Shepard : Uygarlık Tarihi
Çev. Nihal Önal
- CONTENAU Georges : Eski Yakın Doğu Uygarlıkları
Çev. Nihal Önal
- EFLATUN : Lakhes
Çev. N. Şazi Kösemihal
- EFLATUN : Alkibiades
Çev. İrfan Şahinbaş
- EFLATUN : Lysis (dostluk üzerine)
Çev. Sabahattin Eyüboğlu

EFLATUN	: Protagoras Çev. N. Şazi Kösemihal
EFLATUN	: İon (Şiir Üstüne) Çev. Tacelün Ünlü
EFLATUN	: Sokrates'in Müdafaası Çev. N. Berkes
EMİN M.	: Sokrat
ERALP V.	: Platon
ERHAT Azra	: Mitoloji Sözlüğü
EURIPIDES	: Bakkhalar Çev. Sabahattin Eyüboğlu
GÖKBERK Prof. Dr. Macit	: Felsefe Tarihi
HAMILTON Edith	: Mitologya Çev. Ülkü Tamer
HALİKARNAS BALIKÇISI	: Anadolu'nun Sesi
KARASAN Mehmet	: Eflatun'un Devlet Görüşü
KRANZ Walther	: Antik Felsefe Çev. Suad Y. Baydur
LECHART Henri	: Yunan Heykeli Çev. A. Hamdi Tanpınar- Z. Müritoğlu
LEONARD Hense	: Hellen Lâtin Eski Çağ Bilgisi C.1, 11 Çev. Suad Y. Baydur
LERDUX J. Gabriel	: İlk Akdeniz Medeniyetler Çev. C. Perin-M. Perin
MACDONNELL Sir John	: Siyasi Davalar Çev. M. Osman Dostel
MANSEL Od. Prof. Dr. A. Müfid:	: Ege ve Yunan Tarih
MOSCA Prof. Gaetano	: Siyasi Doktrinler Tarihi Çev. Samih Tiryakioğlu
MURAY G.	: Yunan Medeniyeti Niçin Ebedidir.

NECATİGİL Behçet	: Küçük Mitologya Sözlüğü
NIETZSCHE F.	: Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe
	Çev. N. Hızır
OKANDAN Doç. Dr. R. Galip	: Kâdim Yunanda Amme Hukuku
PETERICH Eckart	: Küçük Yunan Mitologyası
	Çev. Yakup Baydur
PLUTARHOS	: Hayatlar
	Çev. Prof. Oliver Davines
POPPER Karl R.	: Açık Toplum Düşmanları C.1
	Çev. Mete Tuncay
RUMPF Andreas	: Yunan ve Roma Sanatı
	Çev. Jale İnan
RUSSELL Bertrand	: Batı Felsefesi Tarihi C. 1, 11, 111
	Çev. Muammer Sencer
ŞENEL Alâeddin	: Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne
ŞENEL Alâeddin	: Eski Yunanda Siyasal Düşünüş
TAŞLIKOĞLU Doç. Dr. Z.	: Tanrı Apollon ve Anadolu ile Münasebeti
THOMSON George	: Aiskhylos ve Atina
	Çev. Mehmet H. Doğan
TİRYAKİOĞLU Samih	: Dünya Tarihinde Büyük Siyasi Davalar
TOLLU Cemal	: Mitoloji
WELLS H. G.	: Kısa Dünya Tarihi
	Çev. Ziya İhsan
WYCHERLEY R.E.	: İlk Çağda Kentler Nasıl Kurulurdu.
	Çev. N. Nirven—N. Başgelen

DİPNOTLAR:

- (1) Homeros -İlyada- çev. A.Erhat, A.Kadir Cilt:4 S.69
- (2) Ernest Renan -Akropolis Üzerinde Dua-Tercüme Dergisi-Çev.Lütfi Ay- Cilt:6 Sayı:31-32 S.109
- (3) Maurice Duverger - Diktatörlük Üstüne - Çev. Bülent Taner S.5
- (4) Bertrand Russell - İlimden Beklediklerimiz - Çev. Avni Yakalıoğlu S.167
- (5) Aldous Huxley - Yeni Dünya - Çev. Orhan Burian - S.59
- (6) S.L. Meray - Uzay ve Milletlerarası Hukuk S.329
- (7) Maurice Duverger -Siyasi Rejimler- Çev. Dr. Yaşar Gürbüz S. 146
- (8) Verner Heisenberg - Çağdaş Fizikte Doğa - Çev. V. Günyol, O.Duru S.60-61
- (9) Edmond Goblot -İlimler Sistemi- Çev. F. Yücel S.3
- (10) Adam Şenel - Uygarlık Çizgisi S.32
- (11) Gilbert Muray -Yunan Medeniyeti Niçin Ebedidir? - Çev. Osman Derinsu S.3
- (12) Belinski -Bir Eflâtun Tercümesi Münasebetiyle- Çev. Oğuz Peltek, Erol Güney Tercüme Dergisi Cilt:6, Sayı:31, S.92

- (13) Voltaire -Felsefe Sözlüğü- Çev. Fehmi Baldaş- Cilt:I, S.61
- (14) Hesiodos -İşler- Çev. Suat Yakup Baydur S.12
- (15) Solon -Şiirler- Çev. Suat Yakup Baydur S.6
- (16) Aristo -Atinalıların Devleti- Çev. Suat Yakup Baydur S.9
- (17) Alâeddin Şenel -Eski Yunanda Siyasal Düşünüş- S.63
- (18) Prof. Dr. Zafer Taşlıkılıç -Arkaik Çağ Yunan Şiiri- S.54
- (19) Alâeddin Şenel -Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik üstüne Sh: 220 George Thomson -Aiskhylos ve Atina- Çev. Mehmet H. Doğan Shf: 115-116
- (20) A.M. Mansel -Ege ve Yunan Tarihi- S.197
- (21) A.M. Mansel - Ege ve Yunan Tarihi- S.288
- (22) Ksenofon -Lasedemonyalılar ve Atinalılar Cumhuriyetleri- Çev. Haydar Rifat S.61
- (23) Thukydides -Peloponnesos'lularla Atinalıların Savaşı- Çev. Dr. Halil Demircioğlu 2. Kitap S.26
- (24) Ksenophon -Yunan Tarihi I-III- Çev. Prof. Dr. Suat Sinanoğlu S.52-53
- (25) Ord. Prof. Dr. A.M. Mansel -Ege ve Yunan Tarihi- S.355
- (26) Ksenophon -Yunan Tarihi I-III- Çev. Prof. Dr. Suat Sinanoğlu S.58
- (27) Ksenophon -Yunan Tarihi (age) S.59
- (28) Karl R. Popper -Açık Toplum ve Düşmanları- Çev. Mete Tunçay-Cilt:I, S.346-347
- (29) Plutarkhos -Hayatlar (Lysandros-Sulla)- Çev. Nilüfer Bayar, Ayşe Önsay S.36
- (30) Aristo (age) S.78

- (31) Hense-Leonard-Hellen Lâtin Eski Çağ Bilgisi- Çev. Suad Y. Baydur. S.176
- (32) Albert Camus -Denemeler- Çev. S. Eyüboğlu, V.Günyol S.26-27
- (33) Alâeddin Şenel - Eski Yunanda Siyasal Düşünüş - S.38
- (34) Recai G. Okandan -Kadim Yunanda Amme Hukuku- S.16
- (35) Prof. Gilbert Muray -Yunan Medeniyeti Niçin Ebedidir-Çev. Osman Derinsu S. 8
- (36) Charles Seignobos -Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi - Çev. Hüseyin Cahit Yalçın S.35
- (37) Walther Kranz -Antik +Felsefe- Çev. Suad Y. Baydur S.110
- (38) Aristophanes -Baş- Çev. Arza Erhat
- (39) Homeros- İlyada- Çev. A. Erhat, A.Kadir- Cilt:3 S.115
- (40) Homeros -Odysseia- Çev. Ahmet Cevat Emre- S.178
- (41) Azra Erhat - İşte İnsan- 50
- (42) Hense-Leonard (age) S.85
- (43) Walther Kranz (age) S.11
- (44) Friedrich Nietzsche -Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe- Çev. Nusret Hızır S.90
- (45) Nietzsche (age) S.9
- (46) Alâeddin Şenel -Eski Yunanda Siyasal Düşünüş- S.89
- (47) Kranz (age) S.88
- (48) Kranz (age) S.73

(49) Alâeddin Şenel -Eski Yunanda Siyasal Düşünüş- S.94

(50) Bertrand Russell -Batı Felsefesi Tarihi- Çev. M.Sencer S.156

(51) Kranz (age) S.69

(52) Kranz (age) S.73

(53) Okandan (age) S.86

(54) Hense-Leonard (age) S.88

(55) Russel (age) S.167

(56) Thukydides (age) S.24-25

(57) Eflâtun -Gorgias (age) S.187

(58) Alfred WEBER - Felsefe Tarihi- Çev. H. Vehbi Eralp S.42

(59) Okandan (age) S.109

(60) Alâeddin Şenel - Eski Yunanda Siyasal Düşünüş- S.155

(61) Şenel (age) s.155

(62) Eflâtun - Kharmides- Çev. Nurettin Şazi Köseihal- S.12

(63) Adam Şenel -Sağcı Düşünüşün Kritik Tarihi- S.41

(64) Halikarnas Balıkcısı -Tarih ve Hellenizm (Anadolunun Sesi) - Cumhuriyet Gazetesi- 23/8/1967 ve 27/8/1967 tarihli

(65) Eflâtun -Şölen- Çev. A.Erhat, S.Eyüboğlu S.90

(66) Okandan (age) S.103

- (67) Okandan (age) S.109-110
- (68) H. Vehbi Eralp -Platon- S.31
- (69) Azra Erhat -İşte İnsan- S.19
- (70) Russell (age) S.169
- (71) Eflâtun -Euthyphron- Çev. Naile Boratav- S.24
- (72) Eflâtun -Gorgias- (age) S.110-122
- (73) Eflâtun -Gorgias- (age) S.194
- (74) Eflâtun -Gorgias- (age) S.195
- (75) Eflâtun -Gorgias- (age) S.189-191
- (76) Eflâtun -Gorgias- (age) S.119
- (77) Adam Şenel (age) S.19
- (78) Aristophanes -Azra Erhat - S.79
- (79) Eflâtun -Gorgias- (age) S.194-195
- (80) Aristo (age) S.103
- (81) Semih Tiryakioğlu -Dünya Tarihinde Büyük Siyasi Davalar- S.15
- (82) Ksenophon -Şölen ve Sokrates'in Savunması - Çev. Hayrullah Örs- S.74
- (83) Mehmet Emin -Sokrat- S.154
- (84) S. John Macdonell-Tarihi Davalar- Çev. Mehmet Osman Dostel- S.11

- (85) Tiryakioğlu (age) S.18-19
- (86) Tiryakioğlu (age) S.16
- (87) Ksenophon -Şölen ve Sokrates'in Savunması- (age) S.73-74
- (88) Eflâtun -Sokratesin Müdafaası - Çev. Niyazi Berkes - S.65
- (89) Macdonell - (age) S.18
- (90) Aristo- (age) S.117
- (91) Hense-Leonard -(age) S.174
- (92) Aristo -(age) S.118
- (93) Ksenophon -Şölen ve Sokrates'in Savunması- (age) S.80-81
- (94) Aristo -(age) S.88
- (95) Eflâtun - Phaidon- Çev. Hamdi Ragıp Atademir,Suut Kemal Yetkin- S.4
- (96) Eflâtun -Phaidon- (age) S.4, Aristo (age) S.98
- (97) Eflâtun -Phaidon - (age) S.143
- (98) Joachim Ritter -Vaoluş Felsefesi Üzerine - Çev. Hüseyin Batuhan - S.5
- (99) Jaspers- Bak: Ritter (age) S.5
- (100) Eralp (age) S.7
- (101) Alâeddin Şenel -Eski Yunanda Siyasal Düşünüş- S.150
- (102) Macdonell -(age) S.23

- (103) Russell - (age) S.161
- (104) Droysen -Büyük  skender-  ev. Bekir S tk  Baykal - C.4, S.88
- (105) Pl tark -Demosten-  ev. Haydar Rifat- S.36
- (106) Eflâtun -Euthyphron- (age) S.15
- (107) Eflâtun -Sokrates'in Müdafaası - (age) S.74
- (108) Tiryakioğlu- (age) S.19
- (109) Alaeddin  enel - Eski Yunanda Siyasal D   n   - S.40
- (110) Russell- (age) S.167 vd.
- (111) Macdonell - (age) S.8
- (112) J.B. Bury - Fikir ve Söz Hürriyeti-  ev. Avni Ba man- S..24
- (113) Russell- (age) S.160
- (114) Karl R. Popper- (age) S.205
- (115) Halikarnas Bal k ısı -(age) 27/8/1967 tarihli nüsha
- (116) Karl R. Popper (age) s.205
- (117) Halikarnas Bal k ısı (age) 27/8/1967 tarihli nüsha.
- (118) Halikarnas Bal k ısı (age) 23/8/1967 tarihli nüsha.
- (119) Karl R. Popper (age) S.207- enel (age) S.157
- (120) Macdonell (age) S.19-20
- (121) Eflâtun -Sokrates'in Müdafaası- (age) S.80
- (122) Russell -(age) S.225

SOKRATES DAVASI

YAŞAR ŞAHİN ANIL

Zamanımızdan ikibin yıl önce, Athenai'da görülen Sokrates davasının, hâlâ ilginçliğini kaybetmediğini söyleyebiliriz. Bunun şüphesiz ki bir çok sebebi vardır. Ama öyle görülüyor ki, bu çağlar boyu sürüp giden ilginin en önemli kaynağı, Davanın özgürlük ile ilgili yanıdır. Çünkü çok defa Sokrates, bize; bir filozof ya da düşünür olmak dışında, güçlü bir özgürlük kahramanı gibi görünür. Oysa özgürlük, bugün; Hellenlerin çağından çok daha önemli ve onlara tanıttığından daha çok sorunlar ortaya koyan bir nitelik göstermektedir. Çünkü insanoğlunun yüzyıllardır birikip, çığ haline gelen sorunları; çağlar boyunca güçlenen ve çeşitlenen tutkuları; özgürlük ile ilgili bütün problemleri besleyip büyüten engin bir ortam yaratmıştır.